8
763

LINGVISTICĂ GENERALĂ

CULEGERE
DE
ARTICOLE

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

LINGVISTICĂ GENERALĂ

Culegere de articole

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ

4/L.63

LINGVISTICĂ GENERALĂ

Culegere de articole

I.L. 42441

1963

BUCUREȘTI

VERIFICAT

TRADUCERE DIN LIMBA RUSĂ DE
LUCIA WALD ŞI ELENA SLAVE

COPERTA DE
ŞTEFAN PANDELE

CUPRINSUL

Cuvînt înainte. 7

A. G. Spirkin, ORIGINEA LIMBII ŞI ROLUL EI ÎN FORMAREA GÎNDIRII *(Elena Slave)* 11

D. P. Gorski, ROLUL LIMBII ÎN CUNOAŞTERE *(Elena Slave)* 77

B. S. Fokin, DESPRE GÎNDIREA ÎNTR-O LIMBĂ STRĂINĂ *(Lucia Wald)* 117

V. A. Kocerghina, SCURTĂ SCHIŢĂ DE ISTORIE A SCRIERII *(Lucia Wald)* 135

T. V. Stroeva, DESPRE CAUZELE SCHIMBĂRII SENSULUI CUVINTELOR *(Lucia Wald)* 173

V. V. Akulenko, EXISTĂ UN LEXIC INTERNAŢIONAL? *(Lucia Wald)* 189

T. A. Degtereva, PROBLEMA CONSTITUIRII STRUCTURII GRAMATICALE *(Lucia Wald)* 205

CUVÎNT ÎNAINTE

Lingvistica modernă a apărut la începutul secolului al XIX-lea, cînd s-a creat metoda comparativă-istorică: comparîndu-se între ele diversele limbi cunoscute, s-au putut stabili familii de limbi și, prelungindu-se în trecut comparația, pe baza ideii că schimbările se produc după anumite reguli, s-a ajuns la reconstruirea limbilor-bază, din care nu ni se păstrase nici un cuvînt scris. Căpătînd astfel cîmp larg de cercetare a faptelor concrete, lingviștii au acordat destul de puțină atenție cercetării critice a concepțiilor lor generale. În secolul al XX-lea, au început să apară numeroase lucrări de teorie generală, adesea dominate de idealism și de metafizică.

În acest timp s-au dezvoltat noi metode de cercetare, au apărut procedee tehnice, se folosesc date ale altor științe și se ajunge astfel la cunoașterea mai adîncită a faptelor de limbă. Întocmai ca în științele naturii, aceasta a permis și în lingvistică să se tragă concluzii agnostice. De exemplu, cu ajutorul geografiei lingvistice s-a putut constata că între două dialecte nu este o limită netă, ca între două raioane, ci trăsăturile dialectale se împletesc între ele și nu se opresc toate la aceleași puncte geografice. De aici unii au tras concluzia că nu există dialecte (ba chiar că nu există nici limbi), ci numai un amestec infinit de trăsături locale.

În trecut se dădea atenție numai istoriei limbii, apoi, după ce s-a văzut interesul pe care-l prezintă descrierea unei stări de limbă într-un anumit moment, mulți au ajuns să pretindă că istoria este lipsită de interes, poziție metafizică, căci este indispensabil să se facă deosebire între ceea ce e pe cale de dispariție și ceea ce apare și se dezvoltă.

Ideile greșite care au dominat sau domină în lingvistică la un moment dat și într-un anumit loc pătrund adesea și în mase, de unde apoi este destul de greu să fie scoase. Pînă astăzi,

mulți mai repetă afirmația eronată, curentă printre lingviști acum o sută de ani, că limba este un organism, care se naște, se dezvoltă, apoi degenerează și moare, întocmai ca o plantă. Lingviștii știu însă de multe decenii că limba nu este un organism, că ea se naște o dată cu societatea, progresează o dată cu ea, și nu moare decît dacă moare societatea.

Aceste exemple arată că, pe lîngă culegerea de fapte concrete, fie și cu cele mai noi procedee, este indispensabil să ne ocupăm și de concepțiile care prezidează la cercetări, iar rezultatele generale trebuie să fie făcute cunoscute și marelui public. De aceea trebuie să felicităm Editura Științifică pentru că a luat inițiativa publicării unei serii de studii de lingvistică generală, din care primul volum îl avem în fața noastră.

În Uniunea Sovietică au loc periodic discuții largi, privitoare la concepțiile dominante în lingvistică. Iau parte la aceste discuții, alături de lingviști, și filozofi, istorici, antropologi etc., iar materialele se publică de obicei în volume aparte. Paralel se elaborează și articole de revistă și chiar cărți de lingvistică generală. Alegîndu-se articolele cele mai semnificative și cele mai interesante pentru publicul nostru, s-a alcătuit această culegere, de mare ajutor pentru noi. O problemă ca cea a originii limbii (nu a limbii romîne, ci a limbajului articulat) este capitală, nu numai pentru lingvistică, ci și pentru logică, psihologie, antropologie, etnografie și alte domenii și ea frămîntă pe mulți care nu sînt cercetători științifici. Articolul filozofului A. G. Spirkin, autor de multă vreme familiarizat cu metodele și faptele lingvistice, este de o bogăție de informații excepțională.

Alt filozof, D. P. Gorski, de asemenea autor al multor lucrări de valoare pe bază de materiale lingvistice, atacă aici problema — care privește logica tot atît cît și lingvistica — a rolului limbii în cunoaștere.

Probleme ale structurii limbii și ale evoluției ei se discută în articolele scrise de T. A. Degtereva (constituirea structurii gramaticale) și T. V. Stroeva (schimbarea înțelesurilor).

Alt studiu privește legătura limbii cu istoria societății: al lui V. V. Akulenko (despre vocabularul internațional, care duce la apropierea continuă a diverselor limbi între ele).

Va interesa desigur un public larg studiul privitor la istoricul scrierii, de V. A. Kocerghina, cum și cercetarea unei

probleme care privește și pedagogia, asupra gîndirii într-o limbă străină, de B. S. Fokin.

Volumul, după cum se vede, a fost alcătuit în mod judicios și succesul, de care nu mă îndoiesc că se va bucura, va constitui un îndemn pentru elaborarea altor volume de același fel.

AL. GRAUR

ORIGINEA LIMBII ŞI ROLUL EI ÎN FORMAREA GÎNDIRII

A. G. Spirkin

Problema apariţiei limbii, precum şi cea a mijlocului specific uman de reflectare a realităţii — gîndirea abstractă — prezintă greutăţi cu totul de înţeles. Leagănul culturii verbale, care a stat la baza dezvoltării numeroaselor limbi existente astăzi, a dispărut o dată cu pieirea purtătorilor ei; din cauza inexistenţei scrierii, nu au rămas nici un fel de urme sub forma unor documente fixate în scris. Multă vreme, ştiinţa n-a dispus de date indirecte care ar fi permis să se ajungă la izvoarele formării limbii. De aceea, în trecut, s-a încercat să se rezolve această problemă, în special, pe calea speculaţiei. Interesul deosebit faţă de această problemă, în condiţiile existenţei unui material insuficient, a condus gîndirea teoretică a învăţaţilor spre formularea a tot felul de ipoteze[1].

Pentru a rezolva problema apariţiei limbii, trebuie încă de la început să delimităm diferitele aspecte ale acestei chestiuni complexe. Înainte de toate, este necesar să explicăm preistoria naturală a istoriei formării limbii în societate, adică problema *premiselor biologice* ale vorbirii. Apoi, trebuie să explicăm *condiţiile obiective* de viaţă în care a apărut omul şi care au putut da naştere, şi într-adevăr au dat naştere, *necesităţii* de comunicare reciprocă. În fine, trebuie să explicăm ce *material iniţial* a putut fi folosit pentru constituirea vorbirii capabile să satisfacă nevoile de înţelegere reciprocă care apăruseră. Rezolvarea problemei apariţiei limbii presupune, de asemenea, explicarea *mijloacelor* sau a *mecanismului*

[1] În istoria ştiinţei se cunosc două teorii de bază privitoare la apariţia limbii — teoria onomatopeelor şi teoria interjecţiilor. Potrivit primei teorii, cuvintele au apărut ca rezultat al faptului că omul imita sunetele lumii înconjurătoare. Potrivit teoriei interjecţiilor, limba a apărut pe baza sunetelor emise de om în chip involuntar, pentru a-şi exprima diferite emoţii. Ambele teorii se referă la elucidarea mecanismului formării limbii şi nu la condiţiile apariţiei ei.

formării legăturii dintre sunete și imaginile obiectelor și fenomenelor lumii reale. Totodată trebuie să amintim, măcar ipotetic, care sînt *stadiile* prin care a trecut procesul de formare a limbii, procesul transformării sunetelor instinctive ale animalelor în vorbirea articulată a omului. Și, în sfîrșit, nu putem ocoli nici problema modului în care a apărut *scrierea* pe baza limbii vorbite.

Întrucît apariția omului, a gîndirii omenești, adică istoria dezvoltării mintale a animalelor, precum și apariția limbii, adică premisele biologice ale vorbirii la animalele superioare, au fost precedate de o îndelungată evoluție a animalelor, trebuie să începem examinarea problemei apariției limbii cu premisele ei biologice.

PREMISELE BIOLOGICE ALE VORBIRII

Multe mamifere duc o viață de turmă, concretizată în diferite forme de legături între indivizii turmei respective. Aceste legături devin mai complexe în decursul evoluției turmei de animale; ele presupun existența unor anumite mijloace de semnalizare reciprocă, care se formează ca rezultat al vieții în comun a animalelor din turmă și care condiționează existența și dezvoltarea acesteia.

Mijloacele de semnalizare reciprocă ale animalelor pot fi de două tipuri : pe de o parte sunetele (bazate pe analizatorii auditivi și verbali) și, pe de altă parte, mimica și gesturile (bazate pe analizatorii vizuali și motori). În procesul comunicării dintre animale, cele două forme de semnalizare sînt strîns legate între ele, completîndu-se reciproc. Pentru ușurința expunerii le vom examina în mod separat. Acest lucru ne va permite să clarificăm mai bine esența semnalizării atît a celei sonore, cît și a celei motorii.

Mijloacele sonore de semnalizare. Pentru producerea sunetelor, covîrșitoarea majoritate a animalelor posedă organe speciale a căror funcționare are o deosebită însemnătate pentru animale în procesul adaptării lor. Semnalele sonore au apărut ca rezultat al influenței reciproce dintre organismul animal și mediul înconjurător și, înainte de toate, ca urmare a influenței celorlalți reprezentanți ai lumii animale.

Primul cercetător care a început un studiu sistematic consacrat reacțiilor vocale și gesturilor expresive la animale a fost Ch. Darwin. El a generalizat numeroasele sale obser-

vaţii (precum şi observaţiile altor învăţaţi) în cartea *Expresia emoţiilor la om şi la animale*. Străduindu-se să înlăture prăpastia care separă pe om de animale în domeniul vorbirii, prăpastie creată în chip artificial de apărătorii idealismului şi religiei, Darwin a căzut în cealaltă extremă. El a extins trăsăturile proprii numai omului ca fiinţă socială, asupra animalelor, afirmînd că, de pildă, cîinele, care înţelege multe cuvinte şi propoziţii, şi papagalul, care învaţă să redea fragmente ale vorbirii omeneşti, ar fi, chipurile, capabili „să lege anumite sunete cu anumite noţiuni“[2].

Urmaşii lui Darwin, de pildă Romanes şi alţii, au împins mai departe greşelile înaintaşului lor în direcţia unei şi mai mari antropomorfizări a reacţiilor sonore ale animalelor, identificînd sunetele animalelor cu vorbirea umană articulată. În lucrarea *Limba maimuţelor*, cercetătorul american Garner, în urma unor observaţii minuţioase şi îndelungate asupra vieţii în comun a maimuţelor, a ajuns la concluzia că acestea posedă o vorbire articulată ca şi omul, socotind în vocabularul lor mai multe zeci de cuvinte. Mai mult decît atît, el considera că, o dată cu normele generale ale vorbirii caracteristice pentru specia respectivă de maimuţe, în anumite arii de convieţuire, există pe plan teritorial vorbiri intermediare, în genul dialectelor. Garner a lăsat să se întrevadă posibilitatea interpretării reacţiilor sonore ale maimuţelor — cînd ele trăiesc în libertate, în turmă, sau în captivitate, în condiţiile convieţuirii în perechi, în cuşcă — ca o vorbire raţională, cu un scop bine precizat, ca schimb reciproc a tot felul de impresii. Într-un cuvînt, raţionamentele lui Garner cu privire la sunetele maimuţelor erau complet antropomorfice şi nu aveau nimic comun cu cercetarea strict ştiinţifică a acestei probleme.

În urma unei analize precise a semnalizărilor prin sunete emise de maimuţele antropoide (gibonii), învăţatul francez Boutan a ajuns la concluzia că sunetele emise de această specie de maimuţe nu sînt nimic altceva decît o pseudovorbire instinctivă, înnăscută. El a afirmat că gibonii au patru grupe de sunete dintre care unele pot fi luate drept cuvinte; însă nici unul dintre sunetele emise de giboni nu are un conţinut obiectiv, nu serveşte ca mijloc de denumire a obiectelor, nu exprimă, prin urmare, gîndurile, ci constituie doar o

[2] Ch. Darwin, *Сочинения*, vol. 5, Изд. Академии Наук СССР, Moscova, 1953, p. 203.

formă de exteriorizare a stării emoționale a animalului, provocată de foame, sete, frică etc. Este adevărat că Furness (1916), care a dresat un urangutan, a reușit, în urma unor exerciții îndelungate de apăsare a buzelor, limbii și obrajilor, în scopul producerii unei articulații artificiale, să obțină ca maimuța să poată pronunța, într-un mod cu totul nedistinct, cuvîntul „pa-pa". De aci, Furness trage următoarea concluzie: „Dacă aceste animale sînt înzestrate cu limbă, atunci folosirea ei este limitată la pronunțarea cîtorva sunete cu însemnătate afectivă generală. Ele nu posedă o vorbire articulată și comunică prin sunete ca și cîinele prin urlet, scheunat și lătrat"[3].

Cercetătorii ulteriori și-au propus să învețe maimuțele să vorbească cu ajutorul vorbirii articulate. Dar, după cum era de așteptat, această încercare s-a terminat inevitabil printr-un eșec total. O atenție deosebită au acordat acestei probleme învățații americani Yerkes și colaboratoarea lui, Learned. Ei au reușit să diferențieze la maimuțe 32 de complexe sonore pe care le-au pus pe note, arătînd că, în marea lor majoritate, aceste sunete sînt asociate cu o stare afectivă încordată, determinată, de pildă, de nevoia de hrană, de apă, de apariția altor animale, a oamenilor etc. În decurs de aproape opt luni, ei au reușit să învețe un tînăr cimpanzeu să pronunțe inteligibil și cu un anume scop cîteva cuvinte ale vorbirii umane. Dar, în concluzie, Yerkes a fost nevoit să recunoască că, deși reacțiile vocale ale tinerilor cimpanzei sînt perfect articulate și distincte, totuși ei nu posedă o vorbire de natură umană. Kellogg, de asemenea, a reușit să învețe un tînăr cimpanzeu să pronunțe cuvîntul „pa-pa". V. Durov a învățat chiar un cîine să pronunțe cuvîntul „ma-ma". Dar aceste sunete sînt asemănătoare doar din punct de vedere fonetic cu cuvintele vorbirii umane, în esență, ele nu exprimă nici un fel de idei și din această cauză nu constituie elemente ale vorbirii. Urangutanul și cimpanzeul învățînd să pronunțe sunetele „pa-pa" nu au emis, de fapt, aceste sunete în mod conștient și nu le-au folosit pentru exprimarea unei necesități determinate de un aliment oarecare.

La aceeași concluzie negativă, astăzi de necontestat în esența ei, au ajuns și alți cercetători care au studiat com-

[3] Vezi articolul lui D. N. Kaşkarova, *Новейшие исследования в области психологии человекоподобных обезьян* în „Научное слово" nr. 9, 1929, pp. 77—78.

portarea maimuţelor (W. Köhler, V. M. Borovski, N. N. Ladîghina-Kots, N. I. Voitonis, N. A. Tih etc.). Astfel, V. M. Borovski a afirmat că, în afară de om, nu există suficiente dovezi pentru a atribui deprinderi de vorbire nici maimuţelor, nici oricăror alte animale. Vorbind despre formele de comunicare la cimpanzeu, Köhler a scos în evidenţă faptul că manifestările lor fonetice exprimă, fără excepţie, doar dorinţele şi stările lor subiective; prin urmare, aceasta nu reprezintă altceva decît o exprimare emoţională dar niciodată un semn al unui lucru obiectiv. Încercările îndelungate ale Ladîghinei-Kots de a cultiva la tînărul cimpanzeu „Yoni" o legătură între diferitele percepţii vizuale ale obiectelor şi sunete n-au avut succes. Ladîghina-Kots arată că cimpanzeul este mai puţin receptiv faţă de sunete decît faţă de alte impresii.

După cum se ştie, caii învaţă să deosebească unele sunete ale vorbirii umane şi să reacţioneze în chip corespunzător: la sunetele „di" calul răspunde prin mişcare, la sunetul „tpru" se opreşte, la sunetele ruseşti *направо*, „la dreapta", se întoarce spre dreapta, la sunetele ruseşti *налево*, „la stînga", merge spre stînga etc. În urma unui dresaj îndelungat, unele păsări, ca de pildă, corbii, graurii, coţofenele şi altele, învaţă să pronunţe diferite „cuvinte" şi chiar „fraze" întregi ale vorbirii umane. De pildă, în Ugolka, un anume V. L. Durov are un corb care, ca răspuns la sunetele omeneşti: „cum te cheamă?" răspunde printr-o reacţie a vorbirii articulate „corb", iar la sunetele: „cum vrei să te cheme?" răspunde: „corbuleţ". Vizitatorul neavizat nu poate să deosebească dintr-o dată glasul corbului de sunetele vorbirii omeneşti. Tuturor le sînt cunoscute cazurile papagalilor vorbitori care au mari posibilităţi de a imita sunetele vorbirii umane. Dar ar fi nejust să credem că animalele „vorbitoare" în general, şi corbii şi papagalii în special, ar înţelege într-o oarecare măsură vorbirea umană şi ar putea vorbi raţional singure.

Totuşi, această problemă s-ar fi putut rezolva foarte simplu dacă n-am fi observat la animale premise ale vorbirii, adică ceva asemănător cu ea, dar evident numai prin tangenţă — şi fără îndoială înrudit cu ea. Dacă, de pildă, maimuţele n-ar fi avut nici un fel de premise ale vorbirii atunci s-ar fi ivit întrebarea: prin ce minune, pe un teren cu desăvîrşire pustiu, a apărut vorbirea umană? Dacă lucrurile ar fi stat astfel, atunci una din verigile continuităţii genetice

între om şi animale, care acum a devenit o cucerire inalienabilă a ştiinţei, ar fi fost pusă sub semnul întrebării. Numeroasele observaţii şi experimente ne dau posibilitatea să tragem concluzii privitoare nu numai la *ceea ce nu au* maimuţele, ci şi la *ceea ce au.* Dacă maimuţele nu posedă o vorbire în adevăratul sens al cuvîntului, ele au totuşi premisele ei biologice, adică acel lucru, pe care, menţinîndu-ne în cadrul unei obiectivităţi strict ştiinţifice, am putea să-l numim premisele vorbirii, tocmai pentru că ele sînt înzestrate cu germeni ai gîndirii.

Observaţiile ne arată că maimuţele, atît cele superioare, antropoide, cît şi cele inferioare, dispun de un stoc important de complexe sonore nearticulate, care, fără să constituie o vorbire, îndeplinesc un rol de seamă în viaţa lor de turmă, constituie un mijloc necesar de semnalizare reciprocă. În această privinţă, după cum arată mulţi învăţaţi (Garner, Weber, Brehms şi alţii), sunetele emise de maimuţe, în comparaţie cu sunetele emise de celelalte animale, se caracterizează printr-o mare diversitate, atît în ceea ce priveşte îmbinarea lor, cît şi funcţiile lor semnalizatoare.

Maimuţele se folosesc adesea de semnale sonore. În reacţiile sonore ale maimuţelor se observă o lege extrem de importantă pentru înţelegerea genezei vorbirii umane: apariţia reacţiei sonore, frecvenţa apariţiei ei, numărul complexelor sonore şi specificul lor acustic sînt condiţionate în primul rînd de caracterul raporturilor reciproce dintre indivizii turmei respective, precum şi de legăturile dintre o turmă de animale şi alta. Cu cît maimuţele vin mai des în contact între ele, cu cît sînt mai felurite formele acestor contacte, cu atît mai des apar reacţii vocale, cu atît formele de apariţie a acestor reacţii sînt mai variate.

Semnalele sonore însoţesc de obicei unele forme de acţiuni în comun ale maimuţelor ca împerecherea, încăierarea, ameninţarea uneia de către alta, jocul, urmărirea în comun a altor animale, fuga din faţa pericolului, găsirea şi împărţirea hranei, scărpinarea reciprocă, apărarea puilor, lupta pentru femele etc. Marea unitate a membrilor cetei sau turmei este indisolubil legată de diversitatea relaţiilor reciproce, ceea ce condiţionează apariţia necesităţii de semnalizare, care se realizează în special cu ajutorul sunetelor, precum şi a mimicii, pantomimei şi gesturilor.

Reacţiile sonore apar la maimuţe, în special, în situaţii care provoacă o oarecare frămîntare emoţională. În situaţii liniştite, animalele în general şi maimuţele în special, pronunţă mult mai rar sunete. Fiecare gen de acţiune a animalului este însoţit de sunete specifice raportate tocmai la o anumită situaţie şi la starea emoţională corespunzătoare a animalului determinată de această situaţie. Fiecare complex sonor are o formă materială mai mult sau mai puţin fixată şi, apărînd ca un semnal condiţionat, provoacă la ceilalţi membri ai turmei o reacţie cu aproximativ acelaşi sens[4].

Cercetătorii semnalelor sonore ale animalelor observă că momentul esenţial în funcţia semnalizatoare a sunetului îl constituie nu atît calitatea sunetului în sine, locul şi modul lui de formare, cît forţa, ritmul şi intonaţia lui; foarte importante sînt şi feluritele mişcări de mimică, pantomimă şi gesturi ale animalelor care însoţesc semnalul. Dacă, de pildă, intrăm într-o turmă de maimuţe şi ne apropiem de o maimuţă mai mult sau mai puţin obişnuită cu omul şi pronunţăm sunetele emise de obicei de ele însele în semn de bună intenţie — „mlea-mlea-mlea“ — însoţindu-le de o anumită mimică binevoitoare, atunci maimuţa se va apropia, ne va mîngîia, ne va căuta cu lăcomie prin buzunare, va începe să ne caute în cap răsfirîndu-ne părul, pronunţînd aceleaşi sunete. Dar dacă vom pronunţa aceleaşi sunete cu un alt ton, mult mai aspru şi, ceea ce este mai important, însoţindu-le de o mimică ameninţătoare, încruntînd sprîncenele, rotind ochii, împingînd înainte bărbia, clătinînd capul, atunci maimuţa fuge şi începe să pronunţe un sunet aspru de alarmă, care aminteşte de un ţipăt ascuţit şi va ameninţa încruntînd sprîncenele, lovind cu mîinile în pămînt, făcînd mişcări violente înainte.

Semnificaţia biologică reală a semnalizării sonore este determinată nu numai de factorii arătaţi mai sus, ci şi de o situaţie concretă, de totalitatea faptelor în cadrul cărora are loc această semnalizare.

---

[4] „Reacţionînd puţin sau nediferenţiat la sunetele auzite, maimuţele deosebesc precis sunetele proprii unei anumite împrejurări şi răspund la ele prin acţiuni corespunzătoare. Însemnătatea semnalizării prin anumite sunete a fost dovedită printr-o experienţă cu maimuţele Macacus. Ascultînd înregistrarea fonografică a unor sunete proprii lor, ele se comportă întotdeauna în conformitate cu semnificaţia semnalelor sonore auzite“ (V. V. Bunak. *Происхождение речи по данным антропологии*, în „Происхождение человека и древнее расселение человечества“, Изд. Академии наук СССР, Moscova, 1951, p. 251).

I.42491

Pentru a înțelege natura semnalizării între maimuțe, este necesar să lămurim în prealabil condițiile în care are loc această semnalizare, să dezvăluim factorii care stau la baza unirii în turmă a acestor animale. După cum au arătat observațiile lui N. I. Voitonis, N. A. Tih și ale altor savanți, unirea în turmă a maimuțelor se explică prin următorii factori de bază:

Caracterul înmulțirii. Maimuțele se înmulțesc tot anul, nu au un ciclu sexual periodic care să corespundă împerecherii într-o anumită perioadă. Imperecherea se face în decursul întregului an. De aceea, masculii se află în permanență împreună cu femelele.

Legătura dintre mamă și pui. Spre deosebire de celelalte animale, la maimuțe, perioada copilăriei este foarte îndelungată. Puiul nu este în stare să ducă o existență independentă și are nevoie de o îngrijire îndelungată. De aceea, legătura dintre mamă și pui se prelungește mult, constituind una din condițiile care cimentează turma.

Ajutorul reciproc și apărarea. Adesea, maimuțele, se caută reciproc, adică își curăță pielea de păturile moarte ale epidermei și de impurități. Pe vreme rece, ele se încălzesc una pe alta, strîngîndu-se la un loc. Maimuțele tinere se adună în permanență pentru joacă. În condiții normale, maimuțele sînt expuse pericolului de atac din partea fiarelor, împotriva cărora ele se apără în comun.

Acești factori biologici nemijlociți de unire a turmei de maimuțe dau naștere unei serii de factori derivați, unui trainic atașament reciproc. Atracția reciprocă a indivizilor unul față de altul este atît de mare, încît, de pildă, despărțirea unor maimuțe ca cimpanzeii este cauza unor serioase indispoziții nervoase și constituie o aspră pedeapsă pentru ele.

Structura relațiilor de turmă se prezintă, de exemplu, la paviani-hamadrili, ca o grupare de 20—30 de indivizi, în care, de regulă, unul dintre masculi este șef. În relațiile reciproce dintre maimuțe se observă o supunere a indivizilor mai slabi față de cei mai puternici, energici, activi. Formele relativ complexe și permanente ale legăturilor dintre maimuțe în turmă constituie atît baza semnalizărilor sonore cît și a celor motorii.

Din punctul de vedere al genezei vorbirii, trebuie să ne preocupăm mai ales de formele sonore de semnalizare care constituie baza naturală a apariției vorbirii omului.

Cercetările citoarhitectonice ale creierului maimuțelor arată că ele nu au centri nervoși ai vorbirii, în special cen-

trul lui Broca. Cercetările multor antropologi, inclusiv cele ale lui V. V. Bunak, au arătat că la maimuțe, îndeosebi la cele antropoide, aparatul vocal periferic (osul hioid, cartilajele laringelui tiroidian, cricoid, aritenoid, epiglotic și alte cartilaje, mușchii laringelui, ligamentele, vălul palatal, limba etc.) seamănă într-o oarecare măsură cu aparatul vocal al omului. Acest fapt permite maimuțelor să emită sunete destul de variate. Palatul moale cu omușorul face posibilă pronunțarea nu numai a sunetelor nazale, ci și a celor orale, deși, așa cum arată V. V. Bunak, rolul limitat al rezonatorului vocal, datorită distanței mici dintre vălul palatal și intrarea în laringe, precum și direcția aerului expirat în special pe nas, constituie cauza principală a sărăciei de sunete la animale și condiționează pronunțarea îndeosebi a sunetelor nazale. Maimuțele pronunță atît sunete sonore cît și surde.

La formarea sunetelor contribuie activ plămînii, laringele, omușorul, buzele, limba, dinții și mușchii masticatori. În structura fonetică a sunetelor emise de maimuțe se deosebesc vocale și consoane. Din cauza slabei dezvoltări a mișcărilor articulatorii, majoritatea o formează vocalele. Nu putem fi de acord cu afirmațiile lui N. A. Tih că la hamadrili se găsesc aproape toate vocalele de bază, proprii vorbirii omenești și anume : *a*, *i*, *e*, *o*, *î*[5]. O asemenea apropiere sau, mai precis, identificare a elementelor vorbirii articulate cu sunetele maimuțelor inferioare este nepermisă. Totuși, în complexele sonore difuze și nearticulate emise de maimuțe se pot distinge unele elemente izolate care ar aminti de vocalele pomenite mai sus. Maimuțele nu pronunță însă nici un sunet izolat. Toate sînt elemente ale unui complex nearticulat legate neorganic, artificial[6].

---

[5] Vezi N. A. T i h. *Стадная жизнь обезьян и формы их общения в свете антропогенеза*, 1950 (manuscris).

[6] Potrivit descrierii lui N.A. Tih, sunetul „a" se redă prin deschiderea gurii; prin ridicarea părții posterioare a limbii, prin expirarea bruscă a aerului, apar anumite izbucniri sacadate. Acest sunet are o nuanță de aspirație. Se obține ceva în genul lui „ae". Sunetul „o" se formează prin rotunjirea buzelor pe jumătate deschise. Sunetul „î" se formează prin deschiderea ușoară a gurii. Sunetul „i" se pronunță printr-o ușoară deschidere a buzelor. Dintre consoane putem distinge în mod cu totul convențional pe acelea care amintesc de *m,c,h,l*. În ceea ce privește complexele de sunete, cu ajutorul cărora se realizează semnalizarea, ele pot fi clasificate foarte aproximativ în felul următor : „mlea-mlea-mlea...", „ak-ak-ak...", „u-u-u...", „kh-kh-kh...", „o-o-u...", „o-o-o...", „a-e-e-e..." etc.

Unii autori, de exemplu N. I. Voitonis, disting 9 complexe sonore, alţii ca, de pildă N. A. Tih, ajung la 18. După părerea noastră, e vorba aici de anumite nuanţe ale complexelor sonore de bază, greu de sesizat şi în realitate greu de înţeles sau lipsite de înţeles. Aceste nuanţe se referă mai mult, de exemplu, la intensitatea şi înălţimea strigătului, a scheunatului etc., trăsături care, de fapt, nu se pot reda prin litere obişnuite, ci se notează cu ajutorul transcrierii fonetice. Se notează mai mult sau mai puţin clar tocmai complexele de sunete pomenite mai sus. Fiecare dintre ele se referă la o anumită situaţie obiectivă şi exprimă starea emoţională respectivă a animalului, legată de o anumită sferă de percepţii, de reflectare a unor anumite obiecte sau fenomene şi a relaţiilor dintre ele[7].

[7] Astfel, de pildă, complexul de sunete „o-o-u...", l-am auzit în timpul nopţii, cînd am încercat să ne apropiem de turma care dormea. Auzind foşnetul provocat de noi, una dintre maimuţe a pronunţat deodată acest sunet; ca răspuns la acest semnal, întreaga turmă s-a trezit şi s-a ridicat iute de pe pămînt urcîndu-se pe ramurile copacilor. N.A. Tih observă că maimuţele pronunţă sunete analoge atunci cînd indivizi strîns legaţi între ei sînt separaţi; astfel de sunete îndeplinesc funcţia de chemare reciprocă. Ele exprimă mai degrabă starea de alarmă şi în zadar le-am socoti ca o chemare cu scop de orientare.

Complexul de sunete „mlea-mlea-mlea..." se pronunţă mai ales de maimuţa în vîrstă cînd se adresează unui pui propriu sau străin. Aceste sunete exprimă o stare de afecţiune faţă de pui, străduinţa de a-l apropia de sine, de a-l mîngîia, apăra, hrăni.

Complexul de sunete „ţ-ţ-ţ..." se pronunţă atunci cînd femela se adresează conducătorului, i se „supune", străduindu-se să-i cureţe pielea. Un deosebit interes prezintă faptul că acest complex de sunete se pronunţă întotdeauna chiar în timpul acţiunii de curăţire a pielii, îndeosebi la începutul ei. De aceea a apărut la maimuţe o strînsă legătură între aceste sunete şi acţiunile corespunzătoare de curăţire a pielii. Şi cînd femela se apropie de şeful turmei pronunţînd aceste sunete, ele capătă rolul obiectiv de a exprima într-un anumit fel rugămintea de a i se permite să-i cureţe pielea, adică semnalizează (împreună cu mişcările corespunzătoare), caracterul dorinţei femelei. Ca răspuns la aceste sunete şi mişcări adecvate, conducătorul uneori permite să fie curăţat, iar alteori îndepărtează femela.

Complexul de sunete „ak-ak-ak..." este pronunţat de maimuţă în situaţii de alarmă : la apropierea conducătorului sau altei maimuţe puternice, la procurarea hranei pentru conducător sau pentru altă maimuţă puternică, la perceperea unui obiect neobişnuit, a unui animal etc. Acest sunet se transformă deodată într-un strigăt ascuţit, pătrunzător „a-e-e-e...", la apariţia unui pericol mare sau a „jignirii" din partea unei maimuţe mai puternice. Exprimînd starea emoţională de alarmă, aceste sunete au adesea un caracter de chemare, ele se adresează conducătorului, la care o maimuţă slabă caută apărare, ocrotire. Acest semnal orientează pe conducător, iar cîteodată indică acţiunile de pedepsire a vinovatului.

Pe o treaptă superioară, atît în ce privește intelectul cît și trăsăturile semnalizării sonore, se găsesc maimuțele antropoide: gibonii, urangutanii, gorilele și cimpanzeii. Astfel, gibonii sînt capabili să redea sunete cu o înălțime regulată, crescîndă, a tonului, în limitele cîtorva octave; ei constituie aproape singura grupă mamiferă care cîntă ca păsările, cu modulații armonice. Pentru amenințare, gorila emite de obicei, sunete asemănătoare lătratului; acestea se transformă apoi în sunete ascuțite, stridente, pronunțate la cîteva intervale, putînd fi auzite la cîțiva kilometri. Aceste maimuțe pronunță sunete cotcodăcite care exprimă chemarea.

Gorilele pot scoate sunetele guturale „g" și „h" și „u" prelungit[8]. Dintre toate maimuțele antropoide, cel mai bine studiate sînt cimpanzeii[9].

În comparație cu situația maimuțelor inferioare, de pildă, a pavianilor-hamadrili, sunetele cimpanzeilor au un caracter mai diferențiat nu numai din punct de vedere acustic, ci și funcțional. Astfel, sunetele „oh" exprimă, după cît se pare, sentimentul a ceva înrudit cu mirarea, „ii" — mînia, „u" — nemulțumirea etc.

Mijloacele motorii de semnalizare. Subliniind deosebita însemnătate biologică a semnalelor sonore în viața de turmă a animalelor, nu putem scăpa din vedere, totodată, că pentru animale în general, și pentru maimuțe în special, o deosebită însemnătate o au diversele reacții motorii. Formele de semnalizare prin mișcări, de exemplu, la maimuțe, se realizează în special cu ajutorul gesturilor, mimicii, pantomimei și a mișcării corpului. Acest lucru este ușor de înțeles. Comportarea animalelor, acțiunile lor, constituie *forma* de bază a exprimării gîndirii lor elementare, concrete, adevărata ei realitate. Dar ceea ce servește ca formă de realizare a percepției, a gîndirii, îndeplinește implicit și funcția de comunicare. Astfel, de exemplu, acțiunile conducătorului turmei de maimuțe: direcția mișcării lui, repeziciunea cu care se deplasează, obiectul asupra căruia se îndreaptă acțiunile sale etc., toate acestea sînt percepute cu deosebită atenție

---

[8] Vezi V. V. Bunak, *op. cit*, în *loc. cit.*

[9] De pildă Learned, colaboratoarea lui Yerkes, a compus un dicționar original de semnale sonore la cimpanzei, care din punct de vedere fonetic, au o oarecare asemănare cu sunetele vorbirii omenești. Aceste sunete sînt socotite ca îmbinări faringale, guturale, nazale și labiale. În mod cu totul convențional le putem reda astfel: gahh, gho, hoh, ko, ngak, mm, huh, kuh, ei, ii etc.

de către membrii turmei şi provoacă o reacţie de răspuns corespunzătoare din partea lor : urmărirea lui, apropierea de el, îndepărtarea etc. În timpul evoluţiei acestui gen de animale, în procesul dezvoltării proprii a fiecărui individ în condiţiile vieţii de turmă, multe mişcări ale animalului s-au transformat într-un excitant condiţionat semnalizînd un anumit excitant nemijlocit, cu care a intrat într-o legătură strînsă, după numeroase repetări. De aceea, am fi îndreptăţiţi să socotim că întregul corp, toate organele, nu numai sunetele animalelor, „vorbesc" prin mişcările lor despre o stare sau alta, stimulînd pe celelalte animale la anumite acţiuni. Ch. Darwin, W. Wundt, W. Wagner, W. Köhler, N. N. Ladîghina-Kots, N. I. Voitonis, N. A. Tih şi alţii au subliniat adesea deosebita însemnătate biologică ale aşa-numitelor mişcări expresive ale animalelor.

Ţinînd seama de rolul colosal pe care l-a jucat mîna în formarea omului, trebuie să ne interesăm în primul rînd de mişcările de semnalizare care se fac cu mîinile.

Atît din punctul de vedere al structurii lor, cît şi din cel al funcţiei, membrele superioare ale maimuţelor se deosebesc radical de aceleaşi membre ale animalelor inferioare. Nu numai la maimuţele antropoide, ci şi la cele inferioare, de exemplu la pavianii-hamadrili, membrele superioare au o oarecare asemănare cu mîna omului, în ce priveşte structura palmei şi a degetelor. Mîinile maimuţelor îndeplinesc o funcţie dublă : ele servesc ca mijloc de deplasare şi ca armă naturală, cu ajutorul căreia maimuţa mînuieşte obiecte, face anumite mişcări. Cînd maimuţa stă, atunci mîinile ei se eliberează de funcţia de sprijin şi adesea îndeplinesc rolul de mijloc de semnalizare.

Bazîndu-ne în special pe materiale strînse şi sistematizate de N. A. Tih, W. Köhler şi, în parte, pe observaţii proprii, vom încerca să analizăm funcţiile semnalizatoare de bază ale mîinii maimuţelor, precum şi mişcările altor părţi ale corpului lor.

„Gestul chemării"[10]. Este profund adevărată părerea lui Ch. Darwin că gestul chemării folosit de om, ca şi alte gesturi şi mişcări expresive, care au devenit un mijloc auxiliar de comunicare între oameni, prin rădăcinile sale genetice,

[10] Gestul, în sensul propriu al acestui cuvînt, ca mijloc de comunicare este propriu numai omului. Referindu-ne la maimuţe, folosim acest termen în mod cu totul convenţional.

își are originea în lumea animalelor și s-a creat din mișcările nemijlocite de apropiere dintre o turmă și alta. Nu de puține ori ne-a fost dat să observăm cazuri în care conducătorul turmei de paviani-hamadrili a făcut o mișcare cu mîna ca și cum ar invita pe o altă maimuță să-l curețe. Urmărind cu atenție astfel de acțiuni, putem observa nu numai funcționarea gestului, ci și drumul constituirii, adică geneza lui. De regulă, conducătorul face mișcarea cu mîna (dreaptă sau stîngă) înainte și spre sine, privind la femelă, atunci cînd el se află într-o stare liniștită și cînd femela, ca răspuns la această chemare, reacționează iute și se apropie în fugă de el. În alte cazuri, cînd conducătorul este neliniștit, iar femela pasivă, el se ridică, face încercarea de a merge către ea, se așază la loc, se scoală din nou și încearcă să plece. Conducătorul repetă aceste mișcări pînă cînd femela, spre care sînt îndreptate mișcările și privirea lui, se apropie de el. Fiind într-o stare de iritare și mai mare, conducătorul își exprimă „nerăbdarea" : se scoală și se apropie de femelă. Cîteodată ea îi iese înainte întîmpinîndu-l la jumătatea drumului. Asemenea acțiuni, „desfășurate", care au stabilit, în virtutea legăturii condiționate, semnificația semnalului de chemare, s-au scurtat cu timpul, ajungînd uneori la o formă convențională clară și dobîndind funcția de gest. Mișcări ale mîinii, care îndeplinesc rolul de chemare, se observă și într-o altă formă. Astfel, de pildă, femela găsindu-se la oarecare distanță de puiul ei, întinde spre el ambele mîini, ca o încercare de apucare. Drept răspuns la acest semnal, puiul fuge iute spre ea, femela îl apucă și începe să-l hrănească sau să-l scarpine.

„Gestul indicării". Se observă numeroase cazuri cînd o maimuță silește o altă maimuță să o urmărească, influențînd-o nu pe cale fizică, ci cu ajutorul semnalizării prin unele mișcări cu caracter indicator. Astfel, de exemplu, conducătorul turmei, încercînd să atragă după sine femela, se apropie de ea, se așază alături, se scoală imediat, se îndepărtează, privind în permanență în jur, se întoarce din nou, pășește înainte și privește în jur. Ca răspuns la aceste mișcări, femela merge după el. Întoarcerea capului înapoi spre femelă și înainte, în direcția mișcării lui, este luată drept un semn de indicare a direcției în care merge conducătorul, de atragere a femelei după acesta. În cazul în care femela nu urmează pe conducător, acesta o îmbrățișează și o trage cu sila după el.

Sînt foarte dese cazurile cînd o maimuță, aflîndu-se în conflict cu altă maimuță, aleargă la conducător și, încercînd să obțină ajutorul lui, își răsucește mereu capul și-și aruncă iute privirea cînd spre el, cînd spre maimuța vinovată, ca și cum, prin aceste semne ar dori să-i atragă atenția asupra animalului în cauză. Cîteodată conducătorul, intervenind în ceartă, se aruncă asupra vinovatului, mai ales dacă maimuța jignită îi este „apropiată". Generalizînd unele fapte analoge, N. I. Voitonis scrie : „După cum se vede, în unele cazuri, ne găsim chiar la limita apariției gestului de indicare"[11].

Observînd formele de mișcare ale semnalizării reciproce la cimpanzeii de pe insula Tenerif, Köhler arată că aceste maimuțe exprimă cu ajutorul gesturilor, nu numai stările lor emoționale, dar și dorințele, impulsurile îndreptate spre alte maimuțe sau alte obiecte. Potrivit părerii lui Köhler, cel mai răspîndit mijloc de comunicare cu ajutorul gesturilor constă în faptul că cimpanzeul începe să execute acea mișcare sau acțiune pe care are intenția s-o facă sau către care încearcă să îndemne o altă maimuță : execută mișcările inițiale ale mersului, cînd se străduiește să atragă după sine o altă maimuță, o atinge, încearcă să apuce cînd dorește să capete hrană de la altă maimuță sau de la un om. Toate aceste gesturi, ca și multe altele, sînt indisolubil legate de însăși acțiunea de la care provin, transformîndu-se într-un mijloc al înțelegerii ei. Acest lucru confirmă justețea ideii lui W. Wundt că gestul indicator, care, în dezvoltarea vorbirii, constituie forma cea mai primitivă de comunicare, nu se observă la celelalte animale; la maimuțe acest gest se află pe treapta superioară, între mișcarea de apucare și cea de indicare.

„Gestul amenințării". După cum a arătat Ch. Darwin, gestul cu ajutorul căruia un om amenință pe altul, agitînd pumnii în aer sau lovind în masă, a izvorît nemijlocit din mișcările bătăii, în care el se transformă uneori. La maimuțe, gestul amenințării, fără să fie însoțit în cea mai mare parte de nici un fel de sunete, este legat întotdeauna de un complex multiplu de mișcări suplimentare : mișcări violente cu tot corpul înainte, îndoire, încruntarea sprîncenelor, rotirea ochilor. În raport cu ascuțimea conflictului dintre maimuțe, gesturile de amenințare, după mărturia lui N. A. Tih, se

[11] N. I. Voitonis, *Предыстория интеллекта*, Изд. Академии Наук СССР, Moscova—Leningrad, 1949, p. 218.

transformă ca formă și intensitate, începînd de la o mișcare abia vizibilă a membrului superior, în genul bătăii din picior și sfîrșind cu sărituri energice asupra potrivnicului. Semnalul de amenințare apare în diverse aspecte ale relațiilor dintre maimuțe și de aceea are un sens obiectiv diferit : interzicerea de a săvîrși o acțiune oarecare (luarea hranei, atingerea puilor etc.), îndemnul la o acțiune, răspunsul la o amenințare etc. Reacțiile de răspuns la acest semnal constituie încetarea acțiunii începute, retragerea individului slab. Unul dintre cele mai răspîndite mijloace de exprimare a amenințării îl reprezintă privirea și mișcarea sprîncenelor. Se poate observa un număr nesfîrșit de cazuri, cînd conducătorul turmei stînd liniștit, fără să pronunțe nici un sunet sau să facă vreo mișcare cu mîna, cu o singură privire și cu o mișcare a sprîncenelor influențează cu rezultate deosebit de eficace pe membrii turmei : interzice luarea hranei, oprește lupta, permite încăierarea, îndepărtează de la sine pe femela nedorită, gonește o maimuță dintr-un loc confortabil etc. Este suficientă o singură mișcare din sprîncene, a conducătorului, mișcare greu de observat uneori de către om, pentru ca maimuța să se arunce într-o parte cu un strigăt ascuțit și pătrunzător sau, dimpotrivă, să se apropie de el. Pentru aceasta, mișcările prin mimică ale maimuțelor sînt adresate individului respectiv.

„Gestul de bunăvoință sau de îngăduință“. În relațiile conducătorului cu femela, se observă adesea un alt gen de mișcări; de pildă, femela se apropie de conducător, se întoarce cu coada spre el, încercînd să-i obțină simpatia. Conducătorul pune una sau ambele mîini pe șoldurile ei sau schițează un gest de cuprindere. Ca răspuns la aceste acțiuni, femela se întoarce cu fața spre conducător și începe să-l curețe.

„Gestul îndepărtării“. Uneori, conducătorul ca răspuns la reacția mai sus indicată a femelei, o respinge de la sine cu mîinile, iar femela fuge țipînd. N. A. Tih observă că maimuța face semnale asemănătoare și sub forma unei mișcări cu mîna în aer, care amintește de îndepărtarea unei muște. Acest lucru se întîmplă atunci cînd o maimuță mai puternică se străduiește să gonească de pe un loc confortabil pe una mai slabă; ca rezultat, ultima părăsește locul respectiv. O modificare specifică a gestului îndepărtării făcut de conducător constă în faptul că acesta își întoarce capul de la maimuța care cere ajutor. În asemenea cazuri, aceasta încetează de a mai stărui.

„Gestul rugăminții". Din punctul de vedere al genezei mișcărilor figurative cu mîna, un deosebit interes îl reprezintă mișcările care, în sensul cel mai convențional al cuvîntului, pot fi denumite gest de rugăminte. Nu o dată ne-a fost dat să observăm cazuri cînd femela se apropie de conducătorul turmei, pronunță sunetele „ak-ak-ak...", îl privește în ochi, întinde o mînă spre blana lui și, fără să-l atingă, face prin aer cu mîna o mișcare, care, pe scurt, imită mișcarea curățirii. Masculul își pune mîinile pe șoldurile ei. Ea se întoarce, se apropie de el, plescăind sunete de „mulțumire" și începe să-l curețe.

Pe lîngă gesturile descrise mai sus, se observă și altele, de exemplu, mișcările îmbrățișării reciproce cînd maimuțele se întîlnesc, gestul de cuprindere, gesturile contactului, care se exprimă prin atingerea ușoară a blănii altei maimuțe etc.

Un fapt esențial, care merită o deosebită atenție din partea celui care studiază viața de turmă a maimuțelor este acela că toate semnalele motorii descrise mai sus au un caracter de adresare : ele sînt îndreptate spre o anumită maimuță, exprimă un îndemn activ față de săvîrșirea unei anumite acțiuni și constituie o formă importantă de semnalizare reciprocă a acestor animale cu o organizare superioară.

Acestea sînt mijloacele principale cu ajutorul cărora maimuțele realizează semnalizarea reciprocă în condițiile lor naturale de viață. Toate aceste mijloace de semnalizare deosebesc în mod radical pe maimuțe de alte animale mai puțin dezvoltate și constituie una din cele mai însemnate dovezi obiective ale nivelului lor relativ înalt de dezvoltare intelectuală.

Se știe că fiecare organism posedă un bagaj uriaș de posibilități încă nefolosite în ceea ce privește relațiile fiziologice și psihice. Tot ceea ce putem socoti oarecum ca forțe latente, sau, din punct de vedere potențial, ceea ce există în psihicul animalelor în general, și al maimuțelor în special, apărînd numai sporadic în condițiile normale ale existenței lor, se dezvăluie mult mai din plin, sistematic, în condiții create artificial, prin experiment. Este de la sine înțeles că nici cel mai dibaci experiment cu animalul nu poate să creeze ceea ce nu se afla dinainte în ființa lui sub formă de posibilități. Dar totodată se înțelege că experimentul, în condițiile unui sistem de stimulare ales cu iscusință, poate să transforme posibilitatea naturală latentă într-o realitate vie. Cu

alte cuvinte, experimentul ne dă posibilitatea să punem în lumină perspectiva nivelului de dezvoltare a comportării animalului, fapt care are o însemnătate esențială pentru rezolvarea problemei premiselor biologice ale apariției vorbirii omenești.

Cercetările experimentale menite să explice mijloacele de comunicare la maimuțe au fost orientate de către savanți în două direcții : s-au prelucrat atît semnalele sonore, cît și cele motorii. Numeroasele experiențe, făcute de N. A. Tih și colaboratorii săi, au arătat în mod foarte convingător că dacă luăm ca material inițial sunetele maimuțelor legate de unele emoții, este imposibil să elaborăm o semnalizare sonoră intenționată, care să exprime cererea unei momeli.

Dar la maimuțe este mult mai ușor să prelucrăm deprinderile semnalizărilor motorii. Astfel, de exemplu, L. I. Ulanova a făcut experiențe cu scopul de a clarifica posibilitatea de a învăța maimuțele să elaboreze semne convenționale, care să semnalizeze nevoia de hrană și în acest scop să exprime prin diferite semne, în forme variate, necesitatea hranei. Rezultatele acestor încercări au arătat că maimuța poate fi învățată să facă semnale cu mîna, obișnuind-o în prealabil să așeze degetele în diferite combinații.

Autorul acestor rînduri a avut ocazia — în anii 1939, 1940 și 1946 — să facă experiențe cu maimuțe, în scopul prelucrării semnalelor motorii, — a gestului indicării unui anumit obiect, a formelor rudimentare ale gestului imitativ, a reacțiilor de răspuns la gesturile experimentatorului etc.

Cercetările experimentale au arătat că maimuțele inferioare au posibilitatea de a imita mișcarea și că ele învață aproximativ ușor să reacționeze corect la gesturile care reflectă sumar acele acțiuni, spre săvîrșirea cărora maimuța este împinsă de experimentator. Totodată, aceste încercări ne conving că din punctul de vedere al posibilităților de a reacționa adecvat la semnalele omului, maimuțele se găsesc pe o treaptă mult superioară față de propriile lor posibilități de semnalizare. În această privință, se impune o analogie cu particularitățile dezvoltării vorbirii la copil, la care vorbirea pasivă, adică înțelegerea limbii altora o ia întotdeauna înaintea dezvoltării vorbirii active, adică înaintea putinței de a se exprima. După cum se vede, un asemenea raport constituie o legitate generală, caracteristică atît dezvoltării vorbirii copilului, cît și activității de semnalizare a animalelor.

O analiză comparativă atît a semnalelor sonore cît și a celor motorii ne arată că mișcarea, gesturile îndeplinesc o funcție importantă de semnalizare în viața maimuțelor. Mulți cercetători au afirmat de nenumărate ori că la maimuțe analizatorii cei mai dezvoltați sînt cei vizuali și motori, adică aparatele nervocerebrale de a căror activitate este legată chiar semnalizarea motorie. Semnalele motorii (mimica, gesturile etc.) sînt mult mai legate de acțiunile prin intermediul cărora maimuțele își satisfac nevoile biologice: de hrană, sexuale etc. Tocmai semnalele motorii constituie forma de bază a apariției gîndirii, care la maimuțe are, prin natura sa, un caracter clar figurativ și activ.

Într-o măsură mai mare decît gesturile, mișcările, semnalele sonore, care joacă un rol foarte important în viața maimuțelor, sînt legate de emoție; ele sînt și mai nemijlocit legate de acțiunile animalelor și cu atît mai mult de obiectele asupra cărora se îndreaptă aceste acțiuni.

Însăși structura aparatului vocal, felul cum sînt dispuse elementele coardelor vocale, arată că sunetele pronunțate de maimuțe au un caracter involuntar și nu constituie rezultatul dezvoltării proprii a individului respectiv; dimpotrivă, este vorba de transmitere pe cale ereditară, deși adevăratul sens semnalizator al sunetelor produse în mod instinctiv se stabilește în procesul dezvoltării individuale a animalului, în procesul relațiilor lui cu alți membri ai turmei respective.

Explicarea biologică cît și cea fiziologică a mișcărilor expresive ale animalelor, inclusiv a semnalelor sonore, a fost dată pentru prima dată de Ch. Darwin, care, în rezolvarea acestor probleme, a pornit nemijlocit de la dezvăluirea mecanismului reflexului condiționat, mecanism lămurit temeinic ulterior de I. P. Pavlov și elevii săi. Dintre toate principiile descoperite de Darwin trebuie să subliniem mai ales principiul asociației deprinderilor utile și principiul iradiației excitației nervoase. Darwin a arătat că „în timpul unei excitații puternice în sfera senzorială, mușchii corpului, în general, trec într-o stare de activitate intensă; în urma acestui fapt, animalul scoate sunete puternice, oricît de tăcut ar fi el de obicei și oricît de puțin folositoare ar fi aceste sunete... Contracția involuntară și neintenționată a mușchilor pieptului și laringelui, provocată în modul descris mai sus, a servit, poate, ca punct de plecare în redarea sunetelor

vocale"[12]. După cum a arătat în mod just Darwin, mișcările expresive produse de emoții (mînie, teamă etc.) sînt legate de unele acțiuni precise ale animalului: atac asupra altui animal, apărare, actul sexual etc. Cînd animalul intră într-o stare de excitație emoțională puternică, de exemplu într-o stare de mînie, pregătindu-se să atace un alt animal, atunci respirația i se accelerează, bătăile inimii se schimbă, tensiunea arterială se mărește, musculatura se contractă, părul i se zbîrlește, cască botul, își arată dinții etc. Potrivit părerii lui Darwin, aceste mișcări involuntare, care anticipează importante acte vitale de comportare, au o însemnătate foarte mare, servind ca mijloc de antrenare generală a organismului în vederea unei încăierări încordate, care este de multe ori o problemă hotărîtoare, de viață și de moarte pentru animal. În această tensiune totală a organismului, se încordează și organele vocale. În urma acestui fapt, animalul pronunță anumite sunete în mod involuntar. „Schimbarea intensității și frecvenței respirației, scrie V. V. Bunak, este însoțită de contractarea sau lărgirea canalului laringal, de încordarea sau destinderea coardelor vocale, de mișcarea maxilarelor, a limbii, a palatului moale. Intervine modificarea epiglotei și astfel apare sunetul"[13].

Descoperind izvoarele organice și biologice ale apariției sunetelor la animale, Darwin a dat în același timp o explicație profund științifică naturii semnalizatoare a reacțiilor vocale. El socotea că sunetele emise instinctiv de animal apar o dată cu anumite acțiuni, folositoare pentru viața animalului. Ca urmare a acestei coincidențe, sunetele se asociază în creierul animalului cu acțiunile corespunzătoare și de aceea ele capătă un însemnat rol biologic, prevenind alte animale de apropierea pericolului, prezența hranei etc.

Potrivit învățăturii lui I. P. Pavlov, reacțiile vocale și motorii ale animalelor apar sub influența unei percepții concrete provocate de anumiți excitanți care în timpul vieții animalului au căpătat pentru el o însemnătate de excitant necondiționat. Semnificația obiectivă a semnalului sonor sau motor există în mod relativ, condiționat, în sensul că ea se determină pe deplin printr-o relație deosebită față de excitantul necondiționat, care devine tot mai complexă în procesul dezvoltării individuale a animalului. Cu alte cuvinte,

[12] Ch. Darwin, *op. cit.*, vol. V, pp. 744, 745.
[13] V. V. Bunak, *op. cit.* în *loc. cit.*, p. 253.

însăşi relaţia dintre semnalul sonor sau excitantul motor şi organism este mijlocită de raportul cu un alt fenomen care capătă un sens biologic nemijlocit pentru organism. Sunetele şi gesturile prin ele însele nu au şi nici nu pot să aibă pentru animale o semnificaţie biologică nemijlocită. Astfel, sunetele animalului răpitor nu omoară mica vietate : acest lucru îl fac dinţii şi ghearele răpitorului. Sunetele animalului omorît nu servesc ca hrană pentru răpitor : el se hrăneşte cu carnea şi sîngele victimei sale. Neavînd prin ele însele un sens biologic nemijlocit pentru animale, semnalele sonore şi motorii capătă un sens biologic mijlocit : ele informează animalul despre ceea ce serveşte ca mijloc de satisfacere a nevoilor de hrană, sexuale etc., despre ceea ce constituie un pericol pentru viaţa lui. De pildă, ca răspuns la un excitant condiţionat, cum ar fi un animal periculos, răpitor, animalul răspunde prin ţipăt şi fugă. Ca urmare a perceperii răpitorului, aceste reacţii îndeplinesc rolul cauzei care provoacă reacţii asemănătoare la alţi membri ai comunităţii date.

Faptele expuse mai sus ne conving că la animale funcţionarea semnalelor sonore şi mai ales a celor motorii se află în legătură indisolubilă nu numai cu emoţiile, ci şi cu procesele de cunoaştere. Animalul pronunţă sunete sau îndeplineşte acţiuni semnalizatoare, gesturi, ca rezultat al perceperii anumitor obiecte şi a raporturilor dintre ele. Cu alte cuvinte, sunetele şi gesturile constituie o formă materială de realizare a unui mijloc de reflectare, specific animalelor. Dar, dacă semnalele sonore şi motorii sînt întotdeauna legate de percepţia şi gîndirea concretă a maimuţelor, percepţiile şi gîndirea lor sînt departe de a fi legate întotdeauna de sunete şi gesturi. E aproape neîndoielnic că semnalul sonor emis de maimuţa care a observat pericolul, provoacă în creierul altei maimuţe, care în acel moment nu percepe pericolul, o anumită *reprezentare* a acestui pericol, bazată pe numeroase percepţii din trecut elaborate cu prilejul aceluiaşi pericol, percepţii care s-au împletit de nenumărate ori cu exprimarea unor emoţii analoge, prin sunete analoge. Animalul emite un sunet oarecare, nu pentru că vrea neapărat să prevină sau să comunice ceva altui animal; dimpotrivă, el previne sau comunică ceva, pentru că pronunţă anumite sunete, a căror apariţie e condiţionată nu de cauze interne, ci de acţiuni externe, la care animalul reacţionează nemijlocit, fără să-şi dea seama ce urmări pot avea sunetele respective. Se poate

vorbi de existența intenției de prevenire în cazul semnalelor sonore la animalele superioare, cum sînt maimuțele antropoide, dar numai într-o formă embrionară. Sunetele animalelor, ca premisă genetică a treptei primitive a vorbirii umane, nu constituie în sine o vorbire, nici pe plan funcțional, nici pe plan structural.

Pentru a înțelege cauza sărăciei comunicării prin sunete și mișcări la animale, trebuie să avem în vedere faptul că înseși maimuțele antropoide posedă o gîndire rudimentară, elementară. Inexistența vorbirii la animale se explică nu numai prin nivelul scăzut de dezvoltare a creierului lor, a gîndirii în comparație cu omul; un element mai important care stă la baza dezvoltării creierului, care explică de ce gîndirea și vorbirea lor sînt destul de sărace îl constituie relațiile maimuțelor cu realitatea, precum și relațiile dintre ele, în condițiile vieții de turmă. Reflectarea realității la maimuță nu se face cu ajutorul mijloacelor de comunicare prin sunete și mișcare, deși funcția semnalizatoare a mijloacelor de comunicare e întotdeauna mijlocită de reflectarea realității. Animalele în general, și maimuța în special, percep lumea înconjurătoare, ca să spunem așa, față în față, și nu prin experiența colectivului, așa cum se întîmplă la om. Relațiile lor cu mediul natural înconjurător se limitează la adaptare la mediu, prin strîngerea hranei de-a gata, apărarea împotriva animalelor de pradă. Chiar relațiile din cadrul turmei respective se mărginesc la momentele de împerechere, grija pentru pui și curățirea reciprocă a pielii. Se prea poate ca acesta să constituie elementul cel mai important de legătură, care creează condițiile comunității lor. În fond, trăind în același loc, fiecare individ are o viață proprie. În viața comunității maimuțelor nu există nici un mobil inițial care să le fi unit, în care să se fi putut concentra viața lor comună, trainică, solidară. Ele nu au nici un țel, nici un mijloc de satisfacere a acestuia, într-un cuvînt, nu desfășoară nici o activitate de muncă, neavînd nici mijloace de realizare a acesteia, adică unelte. Tocmai prin aceasta se explică faptul că la maimuțe nu există nevoia de comunicare verbală. Pe scurt, maimuțele nu simt nevoia de a vorbi pentru că nu au ce să-și spună una alteia. Așadar, nu are dreptate psihologul Yerkes cînd afirmă că maimuțele ar avea ce să-și spună, dar nu pot vorbi. Puținul pe care animalele „chiar cele mai dezvoltate, au a-și comunica

poate fi comunicat și fără vorbire articulată"[14]. Totuși nivelul general de dezvoltare a maimuțelor antropoide: construcția complexă a creierului, a organelor de simț, a aparatului vocal periferic, a membrelor cu cinci degete, formele complexe de activitate psihică, mijloacele de comunicare (sonore și motorii), modul de viață în turmă bazat pe relații relativ complexe dintre indivizi în cadrul turmei, toate acestea marchează o deosebire radicală între aceste animale superioare și restul lumii animale. Maimuțele antropoide se află la acel nivel de dezvoltare caracteristic probabil, pentru îndepărtatul strămoș al omului care era încă asemănător animalului, dar care se afla pe calea începerii activității de muncă în condițiile colectivului, pe calea formării vorbirii articulate și a conștiinței.

CONDIȚIILE FORMĂRII LIMBII ȘI FORMELE DE LEGĂTURĂ DINTRE SUNET ȘI IMAGINE

În privința condițiilor obiective care au determinat la strămoșii omului necesitatea comunicării reciproce, putem afirma: necesitatea comunicării reciproce a luat naștere în condițiile activității de muncă în comun, menită să satisfacă nevoile materiale ale omului. Apariția limbii în procesul muncii în comun și o dată cu munca, constituie, după Engels, singura explicație științifică și justă. Limba a apărut, după anumite legi, ca o unealtă necesară stabilirii legăturii oamenilor cu natura prin relațiile lor de colaborare, care inevitabil s-au stabilit și s-au cimentat în procesul muncii, al vînătorii în comun a animalelor mari.

De obicei, apariția vorbirii este pusă în legătură cu trecerea strămoșului omului pe jumătate animal la confecționarea în chip artificial și folosirea sistematică a uneltelor în procesul muncii. Acest lucru este de la sine înțeles. Trecerea la confecționarea uneltelor pentru vînătoare a fost legată de o transformare esențială în toate domeniile de viață ale omului primitiv, în relațiile reciproce dintre oameni, precum și în caracterul gîndirii lor, ceea ce nu a putut rămîne fără influență și asupra mijloacelor de comunicare reciprocă. Confecționarea uneltelor și folosirea lor au pus pe

[14] Fr. Engels, *Dialectica naturii*, Editura Politică, București, 1959, p. 156.

oamenii primitivi în fața necesității unui contact strîns între ei, a unui control și spirit de observație mai ordonat din partea unora față de activitatea altora, a înmulțirii cazurilor de schimb de experiență, de deprinderi și impresii. Formîndu-se ca cel mai important mijloc de comunicare între oameni, vorbirea s-a format totodată și ca o unealtă necesară a gîndirii. Exprimîndu-se cu ajutorul vorbirii, gîndirea s-a și constituit în cadrul acesteia. Pe măsura dezvoltării gîndirii, bazată pe dezvoltarea activității de muncă, s-a dezvoltat și limba.

Analiza felului în care a apărut vorbirea nu presupune numai explicarea condițiilor care au dus la necesitatea de comunicare, ci și explicarea mijloacelor care au putut fi folosite pentru satisfacerea acestei necesități. Maimuțele superioare, de tipul australopitecilor, iar apoi și al pitecantropilor, au moștenit de la strămoșii lor, maimuțe mult mai primitiv organizate, o construcție relativ mai bine organizată a aparatului anatomo-fiziologic, cu ajutorul căruia ele puteau să exprime cîteva zeci de sunete destul de deosebite. Sunetele moștenite de la strămoși au servit ca material de bază, ca premisă biologică a formării vorbirii sonore a omului. Recunoscînd legătura genetică dintre om și animale, nu putem să ne închipuim în general un alt izvor al materialului sonor al limbii. În al doilea rînd, o altă cale de constituire a materialului sonor folosit pentru elaborarea și dezvoltarea ulterioară a vorbirii au format-o nenumăratele sunete emise de celelalte animale, precum și sunetele din natură, care nu puteau să nu fie imitate de oamenii primitivi, înzestrați în ansamblu, după toate probabilitățile, cu posibilități de imitare mult mai dezvoltate decît cele ale animalelor și în special ale maimuțelor. În sfîrșit, al treilea izvor al materialului sonor, deja evoluat al vorbirii, l-au constituit numeroasele modificări ale sunetelor existente.

Pentru rezolvarea problemei apariției limbii, nu putem ocoli o întrebare foarte importantă și cu totul firească : care au fost mijloacele de legătură dintre sunete și imaginea obiectului?

În prezent, întrebarea de ce un anumit obiect se numește așa și nu altfel pare lipsită de sens. Noi nu vedem în raportul dintre denumire și obiectul denumit o legătură necesară. Între altele, analiza etimologică a cuvintelor ne

convinge că denumirea obiectelor, de regulă, are un caracter pe deplin motivat[15].

Pentru rezolvarea acestei probleme, trebuie să delimităm precis două planuri : starea genetică și starea actuală a limbii. În ceea ce privește situația actuală, denumirea obiectelor pornește de la semnificația cuvîntului deja format istoriceşte. Motivarea denumirii se determină, nu prin latura materială, ci prin latura semantică a cuvîntului. Cu totul altfel a apărut denumirea obiectului, cînd încă nu exista nici un fel de tradiție a limbii, cînd strămoșii omului, pe jumătate animale, au moștenit de la acestea sunete care nu aveau conținutul semantic pe care l-au căpătat ulterior.

Prin mecanismul ei fiziologic și psihologic, apariția vorbirii constituie rezultatul unei fixări trainice în creier a legăturii reflex condiționate sau a asociației dintre un anumit sunet pe care omul l-a auzit și l-a pronunțat, mișcarea musculară a organelor vorbirii, imaginea obiectului care a provocat reacția sonoră dată și, în sfîrșit, impresia urmărilor care erau însoțite de un anumit sunet. Datorită proceselor interne de inhibiție din scoarța creierului mare, încă slab dezvoltate, emoțiile impetuoase pătrundeau întreaga activitate a animalului, căpătînd o întruchipare materială, atît în feluritele moduri de mișcări organice, cît și în mișcări exterioare : mimică, pantomimă, gesturi și, în sfîrșit, în mișcările mușchilor aparatului vorbirii, care produceau tot felul de sunete. Avînd în vedere că apariția diferitelor emoții a fost provocată de acțiunea unor obiecte și fenomene ale lumii exterioare, nu este de loc surprinzător că legătura asociativă dintre un anumit grup de obiecte și complexul sonor care le semnalizează a putut să se realizeze și prin sfera emoțională a omului primitiv. Acest principiu al legăturii dintre obiecte și complexul sonor a inclus în sine un cerc de fenomene destul de larg : țipetele emoționale în situații de amenințare, atac, chemare, luptă, satisfacerea anumitor nevoi, prevenirea, îndemnul, pronunțarea sunetelor care însoțesc diferite operații de muncă etc. Deoarece

[15] „În crearea limbii, bunul plac nu are ce căuta și de aceea este justificată întrebarea, pe ce bază un anumit cuvînt înseamnă acest lucru și nu altceva" (A. A. Potebnea, *Мысль и язык*, изд. 2, Harkov, 1892, p. 104).

strămoşii noştri erau animale sociale, trăiau şi munceau în condiţiile turmei, sunetele emise de ei de nenumărate ori în anumite situaţii, influenţînd scoarţa cerebrală, au provocat formarea de legături temporare între sunetele date şi ceea ce le însoţea. Schimbarea şi variaţia permanentă a excitanţilor obiectivi, repetarea în practică de mii de ori a acestor legături, toate acestea au condiţionat diferenţierea şi generalizarea, precum şi complicarea lor. Dezvoltarea activităţii analitico-sintetice a analizatorilor auditivi şi vocali a trecut sub controlul permanent al practicii de viaţă. Satisfacerea repetată a cerinţelor corespunzătoare ale organismului a servit ca mijloc de întărire a reacţiilor vocale utile şi a percepţiei adecvate a sunetelor, întărind în creier legăturile folositoare; eşecurile au frînat legăturile inutile, nefolositoare.

Un punct crucial, care separă începutul dezvoltării vorbirii, în adevăratul sens al cuvîntului, de semnalizarea animalelor, a fost, după cum se presupune, acea perioadă în comunicarea reciprocă a strămoşului omului, cînd complexul sonor nearticulat a încetat să mai fie legat de emoţii şi a intrat în legătură cu obiectele reale, sau, mai exact, cu imaginile acestor obiecte, iar imaginile cu complexele de sunete. Sunetul ca mod de *expresie involuntară a emoţiei* s-a transformat în mijloc de *denumire premeditată a obiectelor*. Aceasta s-a realizat o dată cu trecerea, în procesul muncii, a psihicului animalelor superioare la stadiul primitiv de conştiinţă umană. Numai atunci cînd un anumit complex sonor a intrat în legătură mai ales cu o anumită activitate a omului şi cu obiectele incluse în ea şi a fost reprodus ori de cîte ori apăreau aceste acţiuni şi obiecte, numai atunci sunetele animalelor s-au transformat în vorbirea umană primitivă. Cercetătorii din trecut au atras atenţia tocmai asupra acestei particularităţi a vorbirii umane, care o separă de semnalizările animalelor[16]. Astfel, R. Descartes a arătat că semnele vorbirii care au servit la reflectarea obiectelor nu au legătură cu expresia

[16] L. Geiger a scris că „semnul distinct al limbii omeneşti îl constituie tocmai faptul că în ea obiectul este denumit de sunetul care aminteşte numai de acel obiect, că limba ajută să se deosebească obiectul văzut, nu după sentimentul pe care el îl trezeşte în noi, nu în măsura în care obiectul văzut inspiră teama sau atrage atenţia, provoacă durerea sau nemulţumirea, ci exclusiv după caracteristicile sale vizibile..." (citat din cartea lui L. Noiré, *Орудие труда и его значение в истории развития человечества*, Государственное издательство Украины, 1925, p. 75).

suferinței sau a altor stări afective. Descartes a exclus din limbă nu numai expresiile sonore ale durerii sau bucuriei, dar chiar și ceea ce se obține prin dresaj.

În procesul formării unei legături reflectorii condiționate între complexele sonore, senzațiile lor acustico-motorii și anumite emoții, imagini ale obiectelor și unele acțiuni, un rol uriaș l-au jucat, probabil, mimica și diferite feluri de gesturi[17]. Gestul indica direcția sunetului și în același timp îl fixa la un anumit obiect, transformînd sunetul care exprima emoția într-un semn al lucrului. În timpul muncii, care în etapele de început se făcea fără un contact strîns, cimentat între membrii turmei, s-a dezvoltat treptat posibilitatea ca în mod premeditat un individ să influențeze cu ajutorul sunetelor și gesturilor asupra altor membri ai turmei. Caracterul conștient al comunicării include în sine legătura cuvîntului cu obiectul denumit precum și cu rezultatul scontat al pronunțării cuvîntului asupra altui om. Aceasta reprezintă esența vorbirii umane încă din perioada constituirii ei, fiind mijlocul de bază al stabilirii legăturii dintre sunete și imagini.

În istoria științei s-au purtat nenumărate discuții despre măsura în care limba primitivă a maimuțelor e legată prin originea sa de procedeul onomatopeelor, adică despre măsura în care denumirile au fost elaborate prin imitarea sunetelor caracteristice obiectelor și acțiunilor desemnate de ele. Nu există nici un temei să socotim că onomatopeea nu a jucat nici un rol în procesul formării limbii, tot așa cum nu există nici o bază să socotim onomatopeea ca mijloc fundamental și cu atît mai mult ca singura posibilitate de stabilire a legăturii dintre sunete și imagini. După toate probabilitățile, onomatopeea a jucat un rol anumit în procesul formării limbii. Dar acest rol a fost foarte limitat și nu el a determinat linia generală a formării limbii.

Sfera acțiunii onomatopeelor a fost limitată la acele obiecte și fenomene care puteau produce sunete. Bineînțeles, aceasta nu înseamnă cîtuși de puțin că toate obiectele capabile să emită sunete au fost denumite numai după acest principiu. Se înțelege că onomatopeea nu a fost și nici nu putea fi cu desăvîrșire exactă. Era necesar numai ca ea să poată fi

[17] Rolul lor este atît de mare, încît fără gesturi este greu să ne imaginăm drumul constituirii acestei relații. E destul să ne referim la maimuțe, pentru a ne convinge că ele, de regulă, pronunță sunetele însoțite de mimică și de gesturi.

recunoscută în anumite împrejurări concrete de viață de cei cărora li se adresa. În orice limbă modernă există un număr destul de mare de cuvinte, a căror natură onomatopeică se simte încă precis la auz. Chiar fără să ne ocupăm în mod special de o selecționare strictă a unui asemenea gen de cuvinte, ci, enumerînd numai pe acelea care ne vin întîmplător în minte, am putea alcătui o listă lungă fără să întîmpinăm nici un fel de greutăți[18]. Acestea sînt doar cîteva rădăcini pe baza cărora s-au format sute de cuvinte derivate. Există, așadar, în limbă un număr extrem de mare de cuvinte cu caracter onomatopeic. Toate acestea sînt cuvinte uzuale, larg răspîndite; ele exprimă noțiuni curente, care după toate probabilitățile s-au fixat în vocabularul de bază al omului încă din timpurile cele mai îndepărtate.

În examinarea acestei probleme trebuie să avem în vedere și faptul că în limbile moderne cuvintele se află la o distanță de sute de mii de ani de originea lor în timp,

---

[18] De pildă: *гром* „tunet", *греметь* „a tuna", *шелестеть* „a fremăta", *шуршать* „a foșni", *шипеть* „a șuiera", *шептать* „a șușoti", *шуметь* „a vîjîi", *хохотать* „a rîde cu hohote", *шлепать* „a plesni", *дышать* „a sufla", *пыхтеть* „a răsufla", *кряхтеть* „a geme", *грохотать* „a bubui", *бурчать* „a bombăni", *жужжать* „a bîzîi", „a zbîrnîi", *визжать* „a schelălăi", *дребезжать* „a zdrăngăni", *журчать* „a murmura", *булькать* „a gîlgîi", *мурлыкать* „a toarce", *пищать* „a piui", „a chițăi", *мяукать* „a miorlăi", *квакать* „a orăcăi", *свистеть* „a șuiera, a fluiera" *сопеть* „a fîsîi", *сморкаться* „a-și sufla nasul", *гудеть* „a bîzîi, a zbîrnîi", *звенеть* „a răsuna", *реветь* „a rage, a mugi", *рвать* „a rupe", *трещать* „a plesni, a trosni", *хрюкать* „a grohăi", *мычать* „a mîrîi", *каркать* „a croncăni", *кудахтать* „a cotcodăci", *кашлять* „a tuși", *чихать* „a strănuta", *куковать* „a cînta cucu", *лаять* „a lătra", *ойкать, айкать, аукать* „a exclama oi (aoleu) ai (vai) au (ei, mă)", *ухать* „a bubui" *бухать* „a detuna, a bubui", *плюхнуться* „a cădea cu zgomot", *трепетать* „a fîlfîi, a pîlpîi", *чмокать* „a plescăi", *сосать* „a suge" *хлюпать* „a fleșcăi", *хлопать* „a pocni", *хлестать* „a șfichiui", *скрипеть* „a scîrțîi, a scrîșni din dinți", *лязгать* „a zăngăni" *барабанить* „a ciocăni", *бренчать* „a zdrăngăni", *топать* „a tropăi", *ляскать* „a zornăi", *чавкать* „a clefăi", *плескать* „a plescăi", *сверлить* „a sfredeli", *громыхать* „a hurui", *клокотать* „a clocoti", *ржать* „a necheza", *рычать* „a hîrîi", *чирикать* „a ciripi", *скрести* „a răzui", *полоскать* „a clăti", *хрустеть* „a trosni", a pîrîi", *хлебать* „a leorpăi", *махать* „a flutura", *тявкать* „a chelălăi", *кукарекать* „a cînta cucurigu", *трепыхаться* „a fîlfîi", *бурлить* „a clocoti", *сипеть* „a hîrîi", *дзинькать* „a zăngăni" *урчать* „a chicrăi", *бубнить* „a bombăni", *скрежетать* „a scrîșni", *тарахтеть* „a zdrăngăni", *щелкать* „a pocni", *храпеть* „a sforăi", *хрипеть* „a horcăi", *драть* „a zgîria", *улюлюкать* „a huidui", *царапать* „a zgîria, a mîzgăli", *курлыкать* „a țipa ca o barză", *цокать* „a țăcăni" etc.

suportînd în lungul lor drum un număr uriaș de transferări de la un obiect la altul; s-au împrumutat cuvinte din alte limbi, s-au contopit cu alte cuvinte, au fost supuse la nenumărate schimbări fonetice. Ele s-au scurtat și s-au lungit, au acumulat un sistem complex de morfeme etc. Ar fi fost de mirare dacă în aspectul evoluat al majorității cuvintelor onomatopeice am putea recunoaște naivitatea naturală a primei lor copilării[19].

Principiul onomatopeelor a intervenit, probabil, mult mai tîrziu decît folosirea sunetelor moștenite de la strămoșul animal. Onomatopeea presupune denumirea în prealabil a obiectelor și fenomenelor, pe baza distingerii unui semn caracteristic al obiectului dat, care a impresionat auzul omului primitiv.

Conform principiului asociației, excitantul sonor s-a legat în creierul omului de imaginea vizuală a acestui obiect. Imitarea acestui sunet a apărut datorită necesității de a informa pe alți membri ai colectivului despre existența acestui obiect. S-a format și s-a întărit o legătură condiționată trainică între imagine și ideea despre obiectul care a emis sunetul, între imaginea auditivă a sunetului și senzațiile cinetice ale aparatului fonator. În felul acesta, onomatopeea s-a bazat și pe principiul reflexului condiționat, care, spre deosebire de sunetele emoționale, s-a realizat anticipat. Complexul sonor care reflectă imitativ unul dintre semnele caracteristice ale obiectului — felul în care emite sunete, a stat la baza denumirii obiectului în ansamblu, și nu numai a obiectului individual, ci s-a răspîndit asupra întregii clase de obiecte asemănătoare, constituind un mijloc de reflectare generalizată a lor. Legătura cuvîntului cu obiectul denumit a fost de la început destul de evidentă și de aceea

[19] Pentru a ne convinge de faptul că într-un cuvînt se ascunde natura sa imitativă, în cursul trecerii de la un obiect la altul, să ne referim la o observație extrem de interesantă a lui Darwin făcută asupra nepotului său.

Copilul, care abia începuse să vorbească, a denumit rața cu cuvîntul *kvak*, și în virtutea unei asociații speciale, a început să numească tot așa și apa. Mai tîrziu, el a început să folosească acest termen pentru denumirea tuturor păsărilor și insectelor, pe de o parte și a tuturor materiilor lichide, pe de altă parte. În sfîrșit, în urma unei aprecieri mai subtile a asemănării, el a denumit cu acest termen toate monedele, deoarece o dată a văzut chipul unui vultur pe o monedă franceză (vezi D. Romanes, *Духовная эволюция человека*, Moscova, 1905, pp. 403—404).

pe deplin accesibilă conștiinței primitive a sălbaticului. Dintre toate aceste mijloace de semnalizare sonoră, sunetele imitative exprimă foarte pe înțeles și plastic reprezentarea obiectului sau acțiunii date. Faptul că limba copiilor include în sine un element onomatopeic substanțial dovedește că principiul care joacă (în ciuda mediului lingvistic social) un oarecare rol în vorbirea copiilor trebuie să fi avut un anumit rol și în apariția limbii. Dar este greu să apreciem măcar cu aproximație măsura în care acest principiu a intervenit în geneza limbii.

Prin urmare, la baza denumirii obiectelor și fenomenelor lumii reale a stat nu un singur principiu, ci cîteva principii. În procesul comunicării reciproce, omul primitiv a folosit pentru satisfacerea necesităților vitale imperioase toate posibilitățile care i-au stat la dispoziție.

ETAPELE DE BAZĂ ALE FORMĂRII VORBIRII

Avînd în vedere că procesul formării omului, care a durat aproape un milion de ani, nu ne este prezentat prin scriere, nu există nici cea mai mică posibilitate de a afirma cu precizie în ce mod anume au comunicat între ei oamenii primitivi. Se poate vorbi numai de linia generală sau de tendința de dezvoltare a mijloacelor de semnalizare sonoră. În linii cu totul generale, fără a intra în amănunte, s-ar putea sublinia două etape principale în constituirea vorbirii : perioada cînd încă nu exista vorbirea articulată în adevăratul sens al cuvîntului și perioada apariției ei.

Se știe că vorbirea articulată cu toate particularitățile ei constituie un fenomen deosebit de complex atît din punct de vedere structural, cît și funcțional. Desigur, ea nu a apărut dintr-o dată, cum n-a apărut dintr-odată nici omul cu o autentică gîndire omenească. Ea a apărut în urma unei îndelungate dezvoltări a procesului muncii efectuate de omul primitiv, a gîndirii sale, a raporturilor sociale mereu mai complexe, a creierului și a aparatului vorbirii. De aceea, sîntem cu totul îndreptățiți să afirmăm că pînă la apariția vorbirii articulate, strămoșii omului au comunicat între ei cu ajutorul unei vorbiri care nu dispunea de trăsăturile de bază ale vorbirii articulate. O confirmare indirectă a acestei situații o constituie formarea vorbirii la copii, care începe cu sunete puțin diferențiate și merge pe calea unei tot mai

mari diferenţieri a lor. O dovadă serioasă în sprijinul afirmaţiei că strămoşii omului nu posedau vorbirea articulată, o constituie datele furnizate de paleoantropologie. Structura scoarţei creierului mare şi a organelor periferice ale vorbirii la oamenii străvechi — pitecantropii şi sinantropii — nu era adaptată pentru pronunţarea sunetelor articulate. Vorbirea sonoră a fost accesibilă acestor oameni doar în formele ei primitive, fără să fie legată de o activitate precisă a organelor articulatorii[20].

Vorbirea nearticulată. Vorbirea nearticulată constituia mijlocul de comunicare reciprocă a oamenilor primitivi în stadiul primar al dezvoltării lor, pentru care, după toate posibilităţile, era caracteristică lipsa unui sistem de unităţi sonore lingvistice diferenţiate precis, opuse între ele. În vorbirea nearticulată se opuneau unul altuia nu sunete separate, detaşate ca foneme din unităţile înzestrate cu un înţeles, ci complexe întregi de sunete care aveau un sens aproximativ de sine stătător. Prezentînd caracteristica de bază a vorbirii nearticulate în ce priveşte latura ei fonetică, cunoscutul lingvist rus L. V. Şcerba arăta: „Este cît se poate de firesc să ne închipuim că în pragul vorbirii omeneşti, cele cîteva gesturi sonore, nelingvistice ale omului, care au început să fie întrebuinţate cu intenţii lingvistice erau articulaţii complexe (articulaţiile complexe sînt simultane şi succesive); datorită numărului lor mic, ele nu formau sisteme bazate pe asemănările şi deosebirile dintre ele; dimpotrivă, întrucît nu erau descompuse în elemente sonore, se opuneau unul altuia în ansamblu şi constituiau, în felul acesta, «cuvinte sonore», dacă ne putem exprima astfel. Acestea erau sunete «difuze» sau «nearticulate», ele erau difuze din punct de vedere biologic numai în sensul că cei care vorbeau

[20] „Studierea mulajelor endocrine — scrie V. V. Bunak — permite să stabilim că gominidele cele mai vechi — pitecantropii şi sinantropii — deşi au un creier de trei ori mai mare (în comparaţie cu cimpanzeul) — păstrează multe particularităţi de tip antropomorfic: înălţimea mică a creierului, înclinaţia mare a axei lobului temporal, proeminenţa mare pe linia medială în partea orbitală, despicătura largă între emisferele cerebrale, polul occipital unghiular, lipsa asimetriei manifestată clar, structura primitivă a şanţului frontal mediu etc. Tot acest complex reflectă dezvoltarea relativ slabă a regiunii temporo-parietale şi frontale, adică a zonelor scoarţei, de care sînt legate mai ales funcţiile vorbirii şi procesul gîndirii" (Culeg. *Происхождение человека и древнее росселение человечества*, pp. 245—246).

nu știau să le diferențieze, deoarece nu aveau motive să o facă"[21]. Se înțelege de la sine că în decursul unei perioade atît de îndelungate, vorbirea nearticulată nu a putut rămîne aceeași. Pe baza acumulării tot mai mari a elementelor articulate, ea s-a schimbat în mod substanțial.

Evident, se poate afirma cu toată convingerea că vorbirea articulată, cu toate particularitățile ei proprii a putut să se formeze numai la oameni cu un tip structural evoluat, adică la oamenii de Cro-Magnon; iar tipurile omului în devenire, premergătoare acestuia, cu excepția neanderthalianului care reprezintă treapta de trecere la oamenii de Cro-Magnon comunicau între ei mai ales prin vorbire nearticulată, adică prin sunete puțin diferențiate și prin tot felul de gesturi. Ei aveau probabil doar germenii vorbirii articulate.

Descriind treapta cea mai de jos a sălbăticiei în cartea sa, *Societatea străveche*, L. G. Morgan menționează că această perioadă a început cu copilăria rasei omenești și că de această perioadă ține *începutul vorbirii articulate*[22]. Totodată, în lucrarea lui Morgan se subliniază că trecerea de la limba gesturilor și a sunetelor *neperfecționate* la vorbirea articulată s-a făcut foarte lent. Conspectînd această lucrare a lui Morgan, Marx subliniază ideile citate[23]. Treapta cea mai de jos a sălbăticiei cuprinde perioada de la începutul transformării maimuței în om pînă la neanderthal inclusiv, adică întreaga perioadă de dezvoltare a stadiului primitiv. „Limita reală dintre treapta cea mai de jos și cea medie a sălbăticiei o constituie încheierea procesului de formare a tipului de om modern *(Homo sapiens)*"[24]. În felul acesta, treapta cea mai de jos a sălbăticiei cuprinde circa 800 de mii de ani, în decursul cărora omul primitiv a realizat doar *începutul* vorbirii articulate. Iar pînă la acest început care, poate, a fost dus pînă la omul de Neanderthal, strămoșii omului au

---

[21] L. V. Șcerba, *O «диффузных звуках», «Академику Н. Я. Марру XLV»* (Юбилейный сборник), Изд. Академии Наук СССР, Moscova—Leningrad, 1935 p. 453.

[22] Vezi L. G. Morgan, *Древнее общество*, Изд. Института народов Севера ЦИК СССР, Leningrad, 1934, p. 9.

[23] Vezi *«Архив Маркса и Энгельса»*, vol. IX, 1941, p. 1.

[24] S. P. Tolstov, *К вопросу о периодизации истории первобытного общества* în «Советская этнография», nr. 1, 1946, p. 28.

comunicat încă cu ajutorul vorbirii nearticulate[25]. Formele primitive ale muncii și modul de viață în turmă a oamenilor primitivi au putut fi deservite în întregime tocmai de o astfel de vorbire.

În etapa inițială a dezvoltării vorbirii nearticulate, probabil încă nu existau cuvinte, opuse în propoziție, ci doar așa-numitele cuvinte-propoziții. Într-un stadiu mult mai înaintat, diferitele complexe înzestrate cu sens s-au despărțit în cuvinte din care s-au format propoziții. Dar cuvintele nu erau încă înzestrate cu un sistem de forme gramaticale. Iată, în mare, ansamblul de trăsături care caracterizează vorbirea nearticulată în dinamica dezvoltării ei pe calea spre vorbirea articulată. Despre formele timpurii ale vorbirii nearticulate se poate vorbi, începînd, după toate probabilitățile, numai cu pitecantropul și fără îndoială cu sinantropul și sfîrșind cu neanderthalianul primar. Prin urmare, despre înțelegere verbală se poate vorbi numai referitor la oamenii primitivi care duceau o viață de turmă și știau să confecționeze unelte de muncă. În ce privește pe australopiteci, ei sînt reprezentanții celor mai evoluate animale care au constituit începuturile transformării maimuței în om, iar mijloacele lor de înțelegere pot fi cu greu numite vorbire. Modul de viață în turmă al australopitecilor, autoapărarea în comun și atacul asupra animalelor cu scopul de a obține hrană necesitau o coordonare oricît de slabă a acțiunilor, un anumit contact între diferiți membri ai turmei respective, ceea ce constituie condiția necesară pentru succesul acțiunii colectivului. Pentru coordonarea acțiunilor erau necesare mijloace de înțelegere reciprocă, fără de care australopitecii n-ar fi putut să se dezvolte și nici să-și continue existența, deoarece întîietatea lor față de alte animale consta nu numai în superioritatea lor în gîndire, ci, în special, în spiritul lor colectiv, precum și în faptul că ei puteau să folosească ca arme obiecte gata făcute : bețe, pietre, oase etc. Un fapt deosebit de însemnat care ne permite, deși cu totul indirect, să afirmăm că la australopiteci reacțiile vocale erau mai dezvoltate decît la maimuțele antropoide, îl constituie trecerea la mersul numai

[25] I. I. Roghinski socotește că „există motive să presupunem (în măsura în care cercetările paleoantropologice permit acest lucru) că omul de Neanderthal începuse deja să se folosească de vorbirea articulată“ (*Проблемы позднейшего этапа эволюции человека*, Труды института этнографии, новая серия, II, изд. Академии Наук СССР, 1947, p. 20)

cu ajutorul membrelor inferioare. Potrivit datelor antropologiei, trecerea la mersul vertical a dus la schimbarea structurii organelor vocale, de pildă la îngroşarea şi rotunjirea coardelor vocale. Australopitecii nu posedau încă vorbirea, ci premisele ei biologice, adică formele embrionare exprimate prin asemenea reacţii vocale şi prin gesturi, care includeau semnificaţia semnalului — prevenirea pericolului, îndemnul la acţiune, ameninţarea etc. Întrucît australopitecii aveau maxilarul inferior mai mobil decît maimuţele antropoide, nu există motive să ne îndoim că, aflîndu-se pe o treaptă superioară antropoidelor, ei posedau şi un nivel mai înalt de dezvoltare a mijloacelor de înţelegere. Cu ajutorul aparatului vocal, ei puteau să pronunţe sunete mai variate decît maimuţele superioare de astăzi.

În procesul evoluţiei ulterioare, turma australopitecilor s-a schimbat într-o comunitate socială mult mai perfecţionată, — în turmă a oamenilor primitivi, care s-a dezvoltat în chip firesc pe măsura activităţii de muncă, a trecerii de la folosirea de unelte neprelucrate la confecţionarea uneltelor, ceea ce a slujit perfecţionării creierului şi a funcţiei lui de reflectare — conştiinţa. Confecţionarea armelor şi vînătoarea cu ajutorul acestora au condiţionat, la rîndul lor, reorganizarea relaţiilor sociale dintre oameni. Toate acestea au opus hominidele, strămoşilor săi animali. Datorită faptului că în sfera activităţii omului primitiv s-au inclus obiecte şi fenomene din ce în ce mai noi, datorită influenţei mult mai active, cu un scop bine precizat şi organizat, a acestor oameni primitivi asupra lumii exterioare, a crescut sfera impresiilor omului cu privire la realitate, s-a mărit numărul complexelor sonore şi al gesturilor cu ajutorul cărora oamenii primitivi puteau să-şi comunice între ei impresiile. Dacă la hominidele din perioada chelleană (începutul perioadei cuaternare) cu maxilarul inferior masiv, mobilitatea aparatului vocal era încă foarte limitată, deja la oamenii din perioada acheuleană se observă micşorarea dimensiunilor maxilarului inferior, care dă posibilitatea pronunţării unor sunete mult mai diferenţiate. Atrage atenţia dezvoltarea mai mare la pitecantrop a circumvoluţiilor cerebrale frontale inferioare unde se află centrul vorbirii, în comparaţie cu celelalte maimuţe; „prin urmare există toate motivele să credem că pitecantropul avea deja într-o oarecare măsură capacitatea

de a vorbi"[26]. După afirmația lui V. V. Bunak, cu sinantropii tîrzii, pe măsura trecerii definitive la mersul biped, se încheie în esență ciclul transformării aparatului vocal, schițat la speciile de australopiteci tîrzii. La sinantropi s-a accentuat mobilitatea limbii și a diferitelor părți ale laringelui. Toate acestea demonstrează că organele vocale participau mai intens la pronunțarea unui număr mai mare de sunete, decît la predecesorii strămoșilor omului. Dezvoltarea mijloacelor de comunicare la oamenii primitivi s-a făcut nu numai pe baza unei permanente diferențieri, a consolidării unei legături mai unitare a unui anumit complex sonor cu starea corespunzătoare a omului precum și cu fenomenele realității înconjurătoare, ci și pe calea transformării calitative a însuși caracterului comunicării.

Semnalizarea sonoră a căpătat un caracter tot mai conștient, tot mai intenționat. Comunicarea sonoră s-a transformat într-o necesitate vitală zilnică. Includerea treptată a unui număr tot mai mare de obiecte în sfera activității practice a strămoșilor omului, caracterul complex al formelor de relații reciproce atît cu natura cît și între ei, lărgirea cercului vieții domestice, toate acestea au condiționat îmbogățirea complexelor sonore, au impus o modulație din ce în ce mai fină, o nuanțare a sunetelor pronunțate, pentru a se determina mai precis cercul de obiecte și fenomene la care se referă complexul sonor, starea organismului pe care o exprimă, genul de activitate cerut prin pronunțarea anumitor sunete. Cu ajutorul sunetelor și al gesturilor, strămoșul omului, în stadiul sinantropului, comunica celorlalți date pe care el le obținuse în procesul percepției nemijlocite. Conținutul comunicării sale îl constituiau percepțiile și reprezentările despre lumea înconjurătoare. În acest stadiu nu exista încă gîndirea abstractă.

Comunicarea verbală reciprocă a oamenilor primitivi în perioada pitecantropului și sinantropului era inclusă nemijlocit în procesul de producție, oamenii comunicau muncind. După cît se pare, vorbirea nu căpătase un caracter oarecum de sine stătător, deși hominidele, după toate probabilitățile știau deja să stabilească raporturi elementare dintre diferitele complexe de sunete, după reguli

[26] P. I. Boriskovski, *Начальный этап первобытного общества*, Leningrad, 1950, p. 21.

mult mai precise, exprimînd curgător legăturile dintre impresiile lor despre lumea înconjurătoare.

Căile posibile de folosire a gesturilor în perioada vorbirii nearticulate. Într-un fel sau altul majoritatea savanților au fost și sînt de acord că gesturile au jucat un rol uriaș în comunicarea oamenilor primitivi. Ar fi greșit să credem că comunicarea cu ajutorul gesturilor a reprezentat un stadiu deosebit în dezvoltarea vorbirii. Ea nu a constituit un anumit stadiu, ci a fost introdusă ca un element necesar în comunicarea sonoră. Înseși operațiile de muncă, făcute de oamenii din stadiul primitiv, în condițiile unui colectiv deja destul de unit, au constituit o formă de realizare a ideilor; ele au servit totodată ca formă de comunicare nepremeditată, îndeplinind rolul de obiect imitat de ceilalți membri ai turmei, îndeosebi de cei din generația tînără care învățau să îndeplinească aceste operații de la cei mai în vîrstă; operațiile de muncă serveau, de exemplu, și ca un fel de control din partea conducătorului, sau pur și simplu ca obiect al percepției, oferind posibilitatea cunoașterii gîndului celui care îndeplinea operația respectivă; în același timp, ele puteau servi ca factor de orientare pentru alți membri ai turmei. Mișcările specifice muncii au putut să îndeplinească rolul de comunicare nu numai nepremeditat, ci și conștient, cînd era necesar să se arate altuia cum trebuie făcută o anumită operație, de exemplu, confecționarea armei din piatră.

În anumite împrejurări, în colectivul oamenilor primitivi, unele mișcări din procesul muncii au început să îndeplinească o funcție dublă : una nemijlocit operativă, îndreptată spre atingerea unui țel concret și alta mijlocit comunicativă, menită să indice și apoi să îndemne diferiți membri ai colectivului la realizarea acțiunii respective[27].

Apariția și dezvoltarea ulterioară a funcțiilor unor operații de muncă au dus inevitabil la aceea că mișcările care îndeplineau funcția de comunicare intenționată au început să capete treptat o altă structură, un caracter tot mai redus, mai incomplet, ajungînd la o schiță, o imitație

---

[27] Sîntem cu totul de acord cu punctul de vedere al lui A. N. Leontiev care spune că „în germene, comunicarea verbală a oamenilor și comunicarea lor practică nu erau diferențiate între ele, că mișcările operative care influențează asupra obiectului muncii îndeplinesc *în același timp* și funcția de influență asupra altor oameni, membri ai colectivului de muncă" (A. N. Leontiev, *Очерк развития психики*, 1947, p. 95).

sistematică a procesului de muncă real, la o simplă înfățișare simbolică a acestuia. Gestul, care imita schematic o anumită operație de muncă, a devenit un semnal emis intenționat; acesta reprezenta imaginea operației și comunica în același timp ceva despre ea, îndemnînd pe alții la realizarea ei, sau exprimînd dorința ca acțiunea respectivă să fie înfăptuită de subiectul care semnaliza. Firește, apariția legăturii dintre gestul imitativ și acțiunea sau obiectul exprimat de acesta a fost la început atît de concretă și de simplă, încît părea ușor accesibilă și inteligibilă pentru omul primitiv, înzestrat cu o gîndire înapoiată.

Cu ajutorul gesturilor imitative care se dezvoltau treptat și care au căpătat un caracter din ce în ce mai general, oamenii primitivi puteau să comunice gînduri referitoare la forma obiectelor, la volumul și cantitatea lor, la poziția lor, la relațiile reciproce exterioare dintre obiecte, la caracterul activității lor sau a altor membri ai turmei, la acțiunile deja terminate sau la cele care se făceau simultan, precum și la cele care urmau să fie îndeplinite în viitor etc.

Procedeele gîndirii primitive au reprezentat în sine reproducerea nemijlocită a caracterului influenței omului asupra obiectelor lumii reale. Mișcările mîinilor, cu ajutorul cărora se realizează înseși operațiile de muncă, au apărut inevitabil ca un mijloc material de exprimare a reproducerii lor mintale în creier. Activitatea de gîndire a fost atît de strîns legată de munca mîinilor, încît creierul a trimis impulsuri în mușchii mîinilor nu numai în momentul funcționării operațiilor de muncă ci și în momentul reproducerii lor mintale, cu scopul de a comunica gîndurile și altor oameni. De aceea, nu întîmplător centrii cerebrali ai vorbirii, care reglează în prezent mișcarea mușchilor aparatului vorbirii sînt dispuși în imediata apropiere a centrilor care reglează mișcarea mîinilor. Centrul motor al vorbirii, dispus de obicei în emisfera stîngă a creierului, este legat tocmai de centrul mîinii drepte. La oamenii stîngaci, al căror centru se află în emisfera dreaptă, centrul motor al vorbirii este deplasat în emisfera dreaptă, adică lîngă centrul mîinii folosite cu precădere. Această legătură fixată din punct de vedere anatomic, care s-a dezvoltat în decursul evoluției fizice a omului, constituie un argument în plus în favoarea unei strînse legături între muncă, gîndire și vorbire. În sprijinul afirmației că gesturile au jucat un rol foarte important în relațiile reciproce dintre oamenii primitivi, se invocă de

obicei date etnografice. Şi într-adevăr, aceste date aruncă o oarecare lumină asupra problemei, deşi folosirea lor trebuie făcută cu anumite rezerve.

Nu putem să nu ţinem seama de faptul că gesturile s-au folosit pe scară largă în rîndul popoarelor înapoiate din trecut (australieni, indieni, nord-americani etc.), asupra cărora etnografii posedă numeroase date[28].

Levy Brühl observa că în afara limbii sonore, tribul dierilor posedă şi o bogată limbă a semnelor. Pentru toate animalele, pentru toţi băştinaşii, bărbaţi şi femei, pentru cer, pămînt, mers, călărit, săritură, zbor, înot, mîncare, băutură, pentru sute de alte obiecte şi acţiuni, membrii triburilor au semnele lor speciale; astfel, aceşti băştinaşi pot conversa fără să pronunţe nici un cuvînt[29]. Băştinaşii folosesc gesturile, în special, pentru fixarea sensului cuvintelor şi expresiilor. Astfel, în unul din idiomurile unor populaţii înapoiate din trecut „*ni-ne*" înseamnă „eu fac aceasta" sau „tu faci aceasta" privind la gestul cu care vorbitorul însoţeşte aceste cuvinte[30]. În acelaşi timp, cînd limba se afla în procesul de formare, sensul sunetelor depindea în mare măsură de gesturile care le însoţeau.

Conspectînd cartea lui L. G. Morgan *Societatea străveche*, K. Marx subliniază în mod special următoarele păreri ale lui Morgan, socotindu-le, evident, drept cele mai importante : „Oamenii, pe vremea cînd încă *nu cunoşteau focul*, nu posedau *o vorbire articulată* şi nici *unelte confecţionate*... depindeau de *roadele sălbatice ale pămîntului*. Încet, aproape pe neobser-

---

[28] Astfel, de pildă, descriind formele de relaţii sociale ale unuia din triburile australienilor, Levy Brühl observă că, prin gesturi, reprezentanţii acestor triburi „reproduc fie imagini şi situaţii, fie mişcările obişnuite ale fiinţelor — patrupede, păsări, peşti etc. — fie mişcările folosite pentru prinderea lor, pentru folosirea sau confecţionarea unui obiect oarecare etc. De exemplu, pentru denumirea porcului spinos, a felului lui propriu de a rîma pămîntul şi de a-l arunca de o parte, a spinilor lui, a obiceiului lui de a-şi ridica urechile mici, se folosesc mişcările mîinilor care descriu exact aceste mişcări. Pentru denumirea apei... se imită felul cum bea indigenul, licăind apa prinsă în pumni. Pentru denumirea mărgelelor, ei fac nişte mişcări ca şi cum ar îmbrăţişa gîtul cu mîinile şi ar prinde mărgelele la spate. Armele sînt descrise în amănunţime prin gesturi asemănătoare mişcărilor de folosire efectivă a lor" (L. B r ü h l, *Первобытное мышление*, Moscova, 1930, p. 107).

[29] *Ibidem*, p. 105.

[30] Vezi T h. R i b o t, *L'évolution des idées générales*, Paris, 1897, p. 78.

vate, ei au înaintat spre epoca sălbăticiei : de la *limba gesturilor* și *a sunetelor difuze* la *vorbirea articulată*..."[31]. Se poate obiecta că aceste idei nu sînt ale lui Marx, ci doar o transpunere a ideilor lui Morgan. La aceasta putem răspunde astfel : Morgan este cea mai mare autoritate în problemele istoriei primitive. El avea la dispoziție un număr considerabil de fapte și observații personale asupra vieții și traiului indienilor nord-americani. De aceea, afirmațiile lui Morgan merită o atenție deosebită. Se știe că Marx, conspectînd lucrarea lui Morgan, a scos în evidență și a criticat aspru acele pasaje cu care el nu era de acord. Acest pasaj este remarcat de Marx fără critici și de aceea este subliniat în mod deosebit.

Referirea la o autoritate nu constituie o dovadă. De fapt, aducem în discuție pasajul de mai sus din conspectul lui Marx nu ca o dovadă a faptului că limba gesturilor a jucat un rol important în comunicarea dintre oamenii primitivi, ci ca o ilustrare a faptului că marile autorități ale științei au susținut această părere.

Vorbirea articulată. Putem presupune că dezvoltarea vorbirii nearticulate s-a desăvîrșit, după cum s-a mai spus, în acel stadiu al antropogenezei reprezentat prin neanderthalieni, care în lanțul general al antropogenezei ocupă locul intermediar între sinantrop și omul cu tip modern de structură — omul de Cro-Magnon. Prin dezvoltarea lor spirituală, neanderthalienii se află pe o treaptă superioară sinantropului, ca rezultat al nivelului de dezvoltare destul de înalt al activității de muncă în comun. Diversitatea formelor și nivelul aproximativ înalt al muncii, perfecționarea deprinderilor tehnice, includerea în sfera de activitate practică a unui mare număr de obiecte, dezvoltarea contactelor reciproce între membrii colectivului, apariția diviziunii muncii între bărbați și femei și, în sfîrșit, dezvoltarea continuă pe drumul perfecționării gîndirii, toate acestea au condiționat, în mod firesc, dezvoltarea ulterioară și îmbogățirea mijloacelor de comunicare, necesare desfășurării în mod disciplinat și coordonat a activității comune a colectivului social al neanderthalienilor.

După toate probabilitățile, vorbirea neanderthalianului a început să se elibereze treptat de legătura directă cu obiectele cu care oamenii intrau în contact și a început să capete un caracter relativ independent. Aceasta înseamnă că oamenii

---

[31] «*Архив Маркса и Энгельса*, vol. IX, p. 41.

vate, ei au înaintat spre epoca sălbăticiei : de la *limba gesturilor* și *a sunetelor difuze* la *vorbirea articulată*..."[31]. Se poate obiecta că aceste idei nu sînt ale lui Marx, ci doar o transpunere a ideilor lui Morgan. La aceasta putem răspunde astfel : Morgan este cea mai mare autoritate în problemele istoriei primitive. El avea la dispoziție un număr considerabil de fapte și observații personale asupra vieții și traiului indienilor nord-americani. De aceea, afirmațiile lui Morgan merită o atenție deosebită. Se știe că Marx, conspectînd lucrarea lui Morgan, a scos în evidență și a criticat aspru acele pasaje cu care el nu era de acord. Acest pasaj este remarcat de Marx fără critici și de aceea este subliniat în mod deosebit.

Referirea la o autoritate nu constituie o dovadă. De fapt, aducem în discuție pasajul de mai sus din conspectul lui Marx nu ca o dovadă a faptului că limba gesturilor a jucat un rol important în comunicarea dintre oamenii primitivi, ci ca o ilustrare a faptului că marile autorități ale științei au susținut această părere.

Vorbirea articulată. Putem presupune că dezvoltarea vorbirii nearticulate s-a desăvîrșit, după cum s-a mai spus, în acel stadiu al antropogenezei reprezentat prin neanderthalieni, care în lanțul general al antropogenezei ocupă locul intermediar între sinantrop și omul cu tip modern de structură — omul de Cro-Magnon. Prin dezvoltarea lor spirituală, neanderthalienii se află pe o treaptă superioară sinantropului, ca rezultat al nivelului de dezvoltare destul de înalt al activității de muncă în comun. Diversitatea formelor și nivelul aproximativ înalt al muncii, perfecționarea deprinderilor tehnice, includerea în sfera de activitate practică a unui mare număr de obiecte, dezvoltarea contactelor reciproce între membrii colectivului, apariția diviziunii muncii între bărbați și femei și, în sfîrșit, dezvoltarea continuă pe drumul perfecționării gîndirii, toate acestea au condiționat, în mod firesc, dezvoltarea ulterioară și îmbogățirea mijloacelor de comunicare, necesare desfășurării în mod disciplinat și coordonat a activității comune a colectivului social al neanderthalienilor.

După toate probabilitățile, vorbirea neanderthalianului a început să se elibereze treptat de legătura directă cu obiectele cu care oamenii intrau în contact și a început să capete un caracter relativ independent. Aceasta înseamnă că oamenii

---

[31] «*Архив Маркса и Энгельса*, vol. IX, p. 41.

puteau să vorbească nu numai despre obiectele care se aflau direct în cîmpul lor de vedere, ci şi despre obiectele care lipseau. Caracterul relativ independent al activităţii vorbirii a creat premisele dezvoltării rolului generalizator al complexelor sonore. În vorbirea neanderthalianului s-au cimentat treptat elementele articulării, deşi, în întregul ei, această vorbire nu poseda încă calitatea articulării, fapt dovedit şi de datele paleoantropologice. În structura creierului său, se observă o dezvoltare relativ slabă a regiunii parietale superioare, legată direct de funcţia vorbirii.

După cum se vede, germenii vorbirii articulate s-au dezvoltat ulterior la omul de Cro-Magnon din perioada timpurie a paleoliticului tîrziu, fixat prin monumentele culturii oriniene. În etapele următoare ale dezvoltării sale, adică în etapele culturii solutreene, magdaleniene, aziliene, vorbirea articulată a căpătat forma sa definitivă.

Un criteriu hotărîtor care ne permite să presupunem cu o oarecare siguranţă că vorbirea articulată, cu toate particularităţile ei proprii, a putut să se formeze tocmai la omul de Cro-Magnon, îl constituie înainte de toate însuşirea ei de a fi activitate de muncă din care izvorăsc formele de relaţii reciproce dintre oameni în societate şi nivelul activităţii de gîndire. În această privinţă trebuie să subliniem neapărat rolul diviziunii muncii în formarea vorbirii articulate. În condiţiile în care scopul final al activităţii de muncă a individului — satisfacerea nevoilor — a apărut ca un scop mijlocit de diferite feluri de activităţi ale altor oameni, punerea de acord între oameni a căpătat o formă destul de dezvoltată. Cercul obiectelor incluse în activitatea de muncă a devenit mai larg şi mai mult sau mai puţin strict delimitat. Vorbirea articulată a omului s-a putut forma la un asemenea nivel de dezvoltare, cînd gîndirea a început să capete un caracter *relativ independent.* O serie de fapte atestă caracterul mijlocit al gîndirii la omul de Cro-Magnon : înaltul nivel de dezvoltare a tehnicii fabricării uneltelor de producţie, a uneltelor necesare obţinerii mijloacelor de trai. Dacă uneltele neanderthalianului şi cu atît mai mult ale sinantropului au fost folosite mai ales la acţiuni directe, la omul de Cro-Magnon apar instrumentele, adică uneltele folosite pentru producerea uneltelor. În felul acesta se pun bazele *producţiei mijloacelor de producţie.* La omul de Cro-Magnon capătă o dezvoltare destul de mare arta — reproducerea pe pereţi a celor mai felurite animale, a omului, a vînătorii, statuete din oase etc.;

acestea sînt dovada unei cotituri tocmai în domeniul posibilităţilor de comunicare ale oamenilor — apariţia germenilor scrierii. Toate aceste genuri de creaţie, de producţie şi de artă, izvorîte din necesităţile vieţii în comun, se află la mare distanţă de scopurile nemijlocite ale satisfacerii nevoilor materiale ale omului primitiv. Forma de elaborare a gîndirii abstracte a putut fi numai vorbirea articulată, care a servit totodată ca mijloc de denumire a unor noţiuni destul de diferenţiate. Uneltele diferenţiate de muncă constituie de asemenea unul din cele mai importante criterii de determinare a perioadei de formare a vorbirii articulate.

Ulterior, vorbirea articulată a putut să se perfecţioneze în condiţiile elaborării unor forme de viaţă socială relativ complexe, care necesitau un contact mai strîns, multilateral şi diferenţiat între membrii societăţii; aceasta a determinat separarea din procesul nemijlocit de producţie a comunicării ca o activitate relativ independentă, legată indirect de producţie, bineînţeles neexcluzînd legătura directă de comunicare în procesul de producţie. Bogatul material arheologic arată în mod convingător că trecerea de la starea primitivă, care caracterizează etapa neanderthalianului, la paleoliticul tîrziu, adică la omul de Cro-Magnon, este legată de o profundă transformare a structurii interioare a societăţii primitive, de formarea orînduirii sociale primitive, de înmulţirea tipurilor de relaţii sociale. Organizarea planificată a muncii, transmiterea mult mai amănunţită a îndemînării şi a cunoştinţelor de la o generaţie la alta, apariţia unor procedee indirecte de conducere a colectivului şi de control a activităţii lui, toate acestea s-au putut realiza numai cu ajutorul unei vorbiri articulate destul de dezvoltate. Formarea vorbirii articulate tocmai în epoca omului de Cro-Magnon este dovedită şi de particularităţile lui anatomofiziologice, în primul rînd de structura creierului, precum şi de aparatul articulator exterior. Structura părţii anterioare a lobilor frontali la omul de Cro-Magnon este mult mai perfecţionată decît la neanderthalieni: la el sînt mai pronunţate ramificaţiile anterioare ale şanţului silvian. Ramura anterioară a şanţului frontal inferior care are o legătură directă cu activitatea vorbirii articulate este mai bine dezvoltată tocmai la omul de Cro-Magnon. După cum au arătat observaţiile clinice, leziunea sau extirparea tocmai a părţilor anterioare ale lobilor frontali, printre alte simptome, duce la dezorgani-

zarea gîndirii abstracte, adică la distrugerea operaţiilor cu simboluri.

Activitatea de vorbire articulată cere o mobilitate extrem de mare a maxilarului inferior. O asemenea mobilitate a maxilarului inferior se poate realiza cu succes cu ajutorul unei musculaturi mai puţin masive, care posedă o inerţie relativ mică. Reducerea treptată a muşchilor masticatori, care îndeplinesc şi funcţia verbală, este o condiţie organică esenţială pentru dezvoltarea vorbirii articulate. Dimensiunile maxilarului inferior sînt proporţionale cu dimensiunile muşchilor masticatori. De aceea, studierea comparativă a structurii maxilarului inferior al oamenilor descoperiţi prin săpături are o mare însemnătate pentru clarificarea etapelor de dezvoltare a funcţiilor limbajului. După cum au arătat cercetările antropologice ale lui V. V. Bunak, muşchii masticatori ai omului de Cro-Magnon, care îndeplinesc şi funcţia de vorbire, s-au redus într-o măsură suficientă pentru a realiza o mişcare rapidă a maxilarului inferior şi în măsura necesară tocmai pentru producerea sunetelor articulate.

Dezvoltarea posibilităţii de pronunţare a sunetelor articulate a fost legată de asemenea de micşorarea cavităţii bucale, coborîrea laringelui, delimitarea mai precisă a rezonatorului bucal şi nazal, diferenţierea diverşilor muşchi ai laringelui, condensarea marginii libere a coardelor vocale. După cum arată datele paleontologice, asemenea schimbări au avut loc tocmai la omul de Cro-Magnon şi nu s-au petrecut la oamenii dintr-o epocă mult mai străveche[32].

Analizînd natura vorbirii articulate, trebuie să avem în vedere mai ales faptul că ea nu rămîne neschimbată. Ea suferă schimbări esenţiale în procesul dezvoltării vorbirii în ansamblu. Vorbirea articulată a omului modern se deosebeşte esenţial de vorbirea articulată a omului din paleoliticul tîrziu. Şi cu atît mai mult, la diferite niveluri de dezvoltare a vorbirii articulate, există unele trăsături principale generale,

[32] „Raportul evident dintre poziţia laringelui la om şi poziţia dreaptă a capului (cu parietalul în sus) precum şi dezvoltarea incompletă a acestei trăsături la oamenii paleoliticului mijlociu — la neandertalieni de tipul la Chapelle, afirmă V. V. Bunak — ne duc la concluzia că în această grupă şi cu atît mai mult la hominidele paleoliticului timpuriu, posibilităţile fonice ale gurii erau destul de limitate. Activitatea verbală a putut să capete o dezvoltare satisfăcătoare numai la oamenii de tip modern (*Homo Sapiens*)". (V. V. Bunak, *op. cit.*, în *loc. cit.* p. 221).

care o deosebesc în ansamblu de vorbirea nearticulată a omului din perioada mai timpurie a evoluției lui.

Susținînd că vorbirea omului de Cro-Magnon se află la baza vorbirii articulate, avem în vedere de la început următoarele trăsături caracteristice: existența unui sistem diferențiat de sunete, a unui vocabular și a unei structuri gramaticale.

Vorbirea articulată este de neconceput fără existența unor unități generale, deși elementare, ale materiei sonore a limbii, în relații materiale și funcționale, adică a tipurilor fonetice sau a fonemelor din care se compun și cu ajutorul cărora se deosebesc din punct de vedere structural unitățile mult mai complexe ca înțeles — cuvintele. Fără îndoială că în stadiile cele mai timpurii ale antropogenezei, omul nu avea și nici nu putea să aibă un sistem fonetic evoluat, un sistem de foneme. Perceperea fonetică a putut să apară la omul de Cro-Magnon, care probabil era în stare să diferențieze prin analizatorul auditiv unități sonore separate în complexul general al sunetelor și să perceapă în mod generalizat diferite aspecte ale acestor sunete. Paralel cu dezvoltarea posibilității de diferențiere auditivă a mers și procesul perfecționării diferențierii aparatului vorbitor și sinteza diferitelor mișcări ale mușchilor organelor vocale într-un ansamblu de trăsături care stăteau la baza producerii sunetelor articulate respective. A avut loc un proces treptat de cristalizare a anumitor unități fonetice de sine stătătoare, care au devenit purtătorii anumitor relații funcționale în sistemul fonetic. La începutul epocii de formare a vorbirii articulate, fonemele erau, probabil, mai puțin diferențiate, din punctul de vedere al structurii lor, decît în limbile moderne.

Limbajul articulat este înainte de toate un limbaj verbal. El se compune din propoziții și exprimă noțiuni și judecăți precis delimitate. În stadiul vorbirii nearticulate, nu existau nici foneme, nici un vocabular mai mult sau mai puțin bine diferențiat. Complexele sonore difuze, cu ajutorul cărora comunicau pitecantropii și sinantropii, nu pot fi numite cuvinte, nici din punct de vedere structural, nici logic, nici funcțional. Din punctul de vedere al structurii lor, ele reprezentau evident complexe sonore puțin stabile, care se întrepătrundeau, se repetau în mod neregulat ca intensitate și variație. Din punct de vedere logic, ele constituiau probabil un mijloc de exprimare nu a unor noțiuni abstracte care să reflecte grupe bine conturate de obiecte, de fenomene, de

acțiuni de același fel etc.; dimpotrivă, ele exprimau ansambluri de idei confuze, de sentimente, îndemnuri. E îndoielnic că un asemenea gen de complexe sonore ar fi putut servi ca mijloc de denumire a unei clase de obiecte asemănătoare; ele erau în corelație cu anumite tipuri concrete, cu o situație percepută senzorial, care cuprindea un ansamblu de diferite obiecte și fenomene. În stadiul vorbirii nearticulate nu existau și nici nu puteau să existe cuvinte diferențiate din punctul de vedere al structurii logice, nici, prin urmare, al noțiunilor abstracte.

În literatura consacrată problemei apariției limbii, s-a afirmat nu o dată că vorbirea primitivă se compunea din diferite cuvinte stabile, care aveau multe sensuri. Acest punct de vedere îl susține, de exemplu, V. V. Bunak.

Potrivit concepției sale, dezvoltarea vorbirii a trecut prin două faze principale: stadiul de început al cuvintelor izolate, care corespunde stadiului noțiunilor izolate fără vreo legătură între ele, și cel de-al doilea stadiu, al cuvintelor îmbinate în sintagme formate din două cuvinte, care corespunde stadiului noțiunilor reunite într-o idee. Caracterizînd stadiul primar al dezvoltării vorbirii, V. V. Bunak observă că acesta se caracteriza prin cuvinte polisemantice, stabile și izolate. În sprijinul acestui punct de vedere seducător prin simplitatea și claritatea sa, se aduc, de obicei, exemple luate din etapele de început ale dezvoltării vorbirii la copil. Într-adevăr, dezvoltarea vorbirii copilului începe cu însușirea unor cuvinte separate, care îndeplinesc în comunicare rolul de propoziții; apoi copiii învață să lege cîte două cuvinte în propoziții simple. Dar înseamnă oare aceasta că dezvoltarea vorbirii la omul primitiv s-a petrecut în același fel? Nu. După cît se pare, lucrurile stau altfel. În principiu, dezvoltarea vorbirii la copii are loc în cu totul alte condiții, radical diferite de condițiile în care s-a petrecut procesul formării vorbirii la omul primitiv. Copilul nu creează, ci își însușește vorbirea celor mari cu toate formele deja constituite din punct de vedere istoric. Omul primitiv și-a creat vorbirea în mod spontan. Copilul mic (de pildă la începutul celui de-al doilea an) își însușește vorbirea celor mai în vîrstă și se folosește de ea nu în condițiile activității de muncă, ci în condiții incomparabil mai ușoare, prin îngrijirea acordată de vîrstnici. În condiții normale de viață și de dezvoltare, la vîrsta de un an, fiecare sunet al copilului, mimica, mișcările lui atrag atenția celor mai în vîrstă, care satisfac necesitățile

copilului, legînd sunetele inițiale corespunzătoare, cuvintele, de anumite obiecte, acțiuni etc.

Mecanismele nervoase cerebrale și periferice ale activității verbale a copilului se deosebesc radical de aceleași mecanisme existente la omul primitiv, în stadiul său inițial de dezvoltare. De aceea, a recurge la vorbirea copilului ca bază de susținere a tezei că mai întîi au existat cuvinte izolate, este inadmisibil în situația dată. În istoria științei, această analogie se folosește adesea greșit, creîndu-se aparența rezolvării problemei pe bază de fapte, aceasta rămînînd în realitate nu numai nerezolvată, ci și mai încurcată. O asemenea analogie este dăunătoare prin aceea că ea distrage atenția cercetătorului de la analiza mijloacelor eficiente pentru rezolvarea problemei, împingînd soluția pe calea minimei rezistențe.

Izolarea cuvintelor este privită în lucrarea lui V. V. Bunak ca cel mai important indiciu caracteristic al treptei inițiale de dezvoltare a vorbirii. De fapt nu e de loc clar ce trebuie să înțelegem prin izolarea cuvintelor inițiale. Chiar dacă am accepta pentru moment termenul de „cuvînt", folosit pe scară atît de largă, înțelegînd prin el complexele sonore primare și difuze, tot n-am putea recunoaște izolarea lor. Vorbind despre primul stadiu al dezvoltării vorbirii, V. V. Bunak are în vedere pe predecesorul direct al omului de Cro-Magnon, omul de Neanderthal, care ajunsese la un nivel relativ înalt de dezvoltare a gîndirii, la forme complexe de muncă, la germeni de artă etc. Nu există nici o îndoială asupra faptului că neanderthalienii se foloseau în comunicarea lor, nu de reacții vocale izolate, într-o singură emisiune, de genul acelora folosite de maimuțe, care semnalizează prin sunetul „o-o-u..." pericolul, prin sunetele „mlea-mlea-mlea..." mulțumirea etc., ci de un sistem relativ perfecționat de complexe sonore legate între ele. Cu ajutorul lor, ei exprimau, nu noțiuni izolate, care în general nu au existat la nici un nivel de dezvoltare a gîndirii, ci unele raporturi primitive dintre reprezentări, dintre complexe de stări emoționale. Fără îndoială, dezvoltarea gîndirii și a vorbirii nu s-a făcut pe calea existenței la început a unor noțiuni izolate, nelegate între ele, care s-ar fi exprimat prin cuvinte separate, rupte unele de altele, urmînd ca apoi pe treapta următoare să înceapă constituirea unei legături între două noțiuni și exprimarea laolaltă a două cuvinte. A gîndi astfel în

tratarea problemei dezvoltării gîndirii şi a limbii înseamnă a da dovadă de simplism şi mecanicism.

Procesul real de dezvoltare a gîndirii şi a vorbirii a fost desigur mult mai complex. În stadiul vorbirii concrete nearticulate, conţinutul reprezentabil al ideii care cuprinde în sine un complex de reprezentări şi percepţii ale obiectului, acţiunii, ale mijloacelor necesare obţinerii obiectului, atingerii scopului acţiunii etc., se exprima prin complexe de sunete legate încă în mod nediferenţiat sau puţin diferenţiat. Reacţia vocală nu se mărginea la anumite acte izolate în timp unele de altele, ci reprezenta, deşi în mod primitiv, un lanţ foarte scurt de semnalizare reciprocă. Fiecare verigă a acestui lanţ avea evident, un înţeles relativ de sine stătător. În procesul de activitate logico-verbală, analiza şi sinteza au trecut în dezvoltarea lor progresivă prin diferite stadii sau trepte. În perioada imediat premergătoare apariţiei vorbirii articulate, vorbitorul era deja în stare să sintetizeze, să lege între ele diferite gînduri într-un complex simplu de idei şi, ca atare, anumite complexe sonore într-un lanţ simplu de astfel de complexe. Cel care asculta, avea posibilitatea să desprindă din ansamblul complexelor sonore, diferitele lor verigi, care aveau un sens relativ independent. Aşadar, reacţiile vocale izolate se desfăşurau ca şi cum ar fi alcătuit o singură emisiune. Dar ele îndeplineau doar funcţiile elementare ale chemării, îndemnului, ameninţării etc., care nu au jucat un rol hotărîtor în sistemul formelor destul de complexe ale relaţiilor reciproce dintre oamenii primitivi. Relaţiile reciproce dintre neanderthalieni erau atît de felurite, încît ei nu se puteau mulţumi numai cu un asemenea gen de semnalizare într-o singură emisiune.

În stadiul vorbirii articulate, activitatea analitico-sintetică a creierului omenesc a suferit schimbări esenţiale. Omul de Cro-Magnon avea deja posibilitatea să selecţioneze din contextul general al vorbirii nu numai acele verigi care alcătuiau propoziţii primare, ci şi pe cele care constituiau părţi ale propoziţiei — cuvintele şi ca atare nu numai idei, ci şi elementele unei idei — noţiunile. Avînd posibilitatea de a analiza procesul perceperii vorbirii, omul de Cro-Magnon a putut totodată să realizeze în acest proces şi sinteza, asociaţia. Se poate presupune că el înţelegea ca pe un întreg ceea ce era despărţit, iar întregul ca ceva diferenţiat din punct de vedere intern, alcătuit din părţi. După ce în decursul unei îndelungate dezvoltări a învăţat să facă o analiză complexă

precum şi sinteza, el a învăţat în acelaşi timp să generalizeze analiza respectivă şi sinteza în procesul de exprimare a propriei sale idei, alcătuind din diferitele componente ale ideii şi sunetelor, unităţi complexe logico-verbale, adică propoziţiile, contextul. În stadiul epocii timpurii a vorbirii nearticulate, conţinutul concret al ideii era exprimat printr-un complex de sunete întreg, nedivizat, ale cărui elemente componente nu erau separate nici în conştiinţa vorbitorului, nici în conştiinţa ascultătorului ca părţi ale întregului, deoarece elementele acestui întreg difuz nu desemnau o idee de sine stătătoare. Într-un stadiu mai înaintat al vorbirii nearticulate, imediat premergător vorbirii articulate, cuprinzînd în esenţă elemente ale acesteia, atît vorbitorul cît şi ascultătorul selecţionau din întregul complex de sunete diferitele sale părţi componente care serveau ca prototipuri de propoziţii.

Cuvîntul nu constituie începutul vorbirii nearticulate, ci rezultatul formării vorbirii articulate, produsul multor mii de ani de dezvoltare a societăţii omeneşti. Faptul se explică prin aceea că unitatea reală în vorbirea vie îl constituie nu cuvîntul, ci propoziţia. Noi nu vorbim cu ajutorul cuvintelor, ci cu ajutorul *propoziţiilor*, care sînt formate din cuvinte. La început, omul a exprimat un anumit complex de *idei* şi el a putut face aceasta numai cu ajutorul unui anumit complex de sunete. În ipoteza contrară se pune întrebarea: ori cuvîntul a precedat propoziţiei, ori propoziţia cuvîntului; chestiunea, după părerea noastră, trebuie pusă cu totul altfel: şi cuvîntul şi propoziţia au apărut *concomitent*. Cuvîntul şi propoziţia se presupun şi se condiţionează reciproc. Raportul dintre ele se reduce la raportul dintre parte şi întreg în care întregul se compune nu din părţi date dinainte şi alcătuite ca atare, ci din părţi care au fost obţinute în urma descompunerii întregului. Cuvîntul şi propoziţia nu sînt date ca atare, ci apar pe calea dezvoltării. Apariţia lor se produce în aşa fel, încît o dată cu întregul se dezvoltă şi părţile, iar împreună cu părţile se dezvoltă şi întregul. Linia principală a acestei dezvoltări duce de la formulări nediferenţiate sau puţin diferenţiate, la părţi constitutive delimitate, avînd, mai mult sau mai puţin, un singur înţeles, desemnînd noţiunea; ele se puteau îmbina după reguli mult mai strict determinate.

Avem toate motivele să credem că la început cuvintele erau invariabile. Ele nu se caracterizau prin nici un fel de

indici formali : gen, număr, caz, persoană, părți de vorbire. La început, cuvintele nu reprezentau un sistem de forme. Fiecare cuvînt avea o formă materială uniformă. În acea perioadă, nu existau forme diferite ale unuia și aceluiași cuvînt, dar existau forme diferite ale unor cuvinte diferite. Urme ale acestui stadiu al vorbirii s-au păstrat, însă cu alte funcții, la unele popoare înapoiate. Astfel, în limbile indienilor, nord-americani, unele forme sînt încă percepute nediferențiat. Una și aceeași formă poate servi și ca nume, și ca verb, și ca adjectiv, exprimînd noțiuni care, în limbile dezvoltate, se elaborează în categorii gramaticale corespunzătoare. Lipsa indicilor formali gramaticali nu echivala cu existența unor sensuri lexicale difuze. Dezvoltarea conștiinței la omul de Cro-Magnon a atins un asemenea grad, încît el deosebea la perfecție imaginile obiectelor de obiectele însești, diferența obiectele și acțiunile etc. În concordanță cu conținutul noțiunilor care reflectă anumite clase de obiecte și trăsăturile acestora, cuvintele s-au grupat după sensul lor în diferite categorii. Pe treapta timpurie de dezvoltare a vorbirii, cuvintele erau strîns legate nu numai de contextul altor cuvinte, ci, ceea ce este extrem de important pentru acea perioadă de dezvoltare a omului, și de contextul vieții reale, în care sensul concret al cuvîntului era determinat de ansamblul factorilor percepuți senzorial. Polisemia abstractă a cuvîntului izolat se compensa printr-o notă singular-concretă legată de contextul vieții reale. Cîtă vreme procesul comunicării reciproce a fost inclus direct în procesul real al activității lor practice, oamenii erau în stare, cu ajutorul unui număr relativ mic de cuvinte, să exprime un cerc destul de larg de reprezentări și noțiuni. Pe această treaptă a dezvoltării lor, ei nu erau stingheriți de faptul că cuvintele erau polisemantice și că erau lipsite de forme gramaticale.

Situația s-a schimbat radical, atunci cînd procesul de comunicare dintre oameni a început să se separe treptat de procesul real al activității practice și să capete un caracter relativ independent, bineînțeles fără să se excludă legătura nemijlocită dintre comunicare și muncă, comunicare referitoare la obiectele aflate în cîmpul vizual al celor care comunicau între ei. În aceste condiții specifice, pornindu-se de la „gramatica materială“ a faptelor văzute, a apărut necesitatea presantă a unei gramatici a limbii.

ste deosebit de semnificativ faptul că, în momentele gîndire interioară, atunci cînd ne găsim într-un cerc de obiecte și fenomene asupra cărora ni se îndreaptă atenția, nu recurgem mereu la toate formele gramaticale și adesea gîndim cu ajutorul cuvintelor, fără o completă formulare gramaticală. Universalitatea contextului real al vieții oamenilor asigură posibilitatea înțelegerii textelor telegramelor, în care, de obicei, limba este eliberată de unele forme gramaticale.

N-am făcut această analogie îndepărtată pentru a dovedi caracterul incontestabil al ideilor expuse mai sus, ci doar pentru a arăta rolul colosal al contextului real în procesul comunicării între oameni, pentru a ne convinge de adevărul unei astfel de ipoteze.

Necesitatea vitală a unor noi mijloace de precizare a sensului rădăcinii cuvîntului, din care s-au format cele mai simple propoziții, pe calea unei simple succesiuni a cuvintelor invariabile, a condiționat apariția structurii gramaticale; ea s-a constituit și a căpătat o formă fixată în cele mai vechi documente scrise, paralel cu formarea gîndirii abstracte omenești, în adevăratul înțeles al cuvîntului.

Elaborarea structurii fonematice a limbii, constituirea vocabularului și a celor mai simple procedee de îmbinare a cuvintelor în propoziții nu încheie dezvoltarea limbajului articulat, ci constituie doar una dintre etapele necesare ale acestui proces istoric deosebit de complex.

Vorbirea articulată, în adevăratul sens al cuvîntului, se constituie numai o dată cu formarea structurii gramaticale a limbii.

Pe treapta de început a dezvoltării vorbirii articulate, cuvintele aveau doar o semnificație materială, concretă. Ele posedau numai semnificații lexicale. Pe această treaptă de dezvoltare limba nu dispunea de semnificații gramaticale și de formele gramaticale respective. Nu existau prefixe, prepoziții, conjuncții, nici sufixe, desinențe.

Forma gramaticală principală a acelei perioade era constituită, evident, doar din ordinea cuvintelor, din regulile spontane de îmbinare a cuvintelor în propoziții, care reflectă direct logica raporturilor dintre faptele reale, atît în spațiu cît și în timp.

Cînd comunicarea a început să se facă în lipsa obiectelor despre care se comunica, fără morfeme de formare și modificare a cuvintelor, a devenit mult mai anevoioasă

exprimarea ideilor referitoare la obiectele care aveau multe calități și particularități și se găseau într-un sistem complex de relații reciproce. În procesul formării propozițiilor, unele cuvinte au început să îndeplinească o funcție dublă : ele și-au păstrat sensul lexical și, împreună cu alte cuvinte, au jucat un rol important în alcătuirea propozițiilor; totodată, ele au început să ia asupra lor funcția ajutătoare de a servi ca mijloc de fixare și concretizare a sensului altor cuvinte, ca mijloc de legătură între cuvinte etc. Un asemenea rol l-au putut îndeplini acele rădăcini al căror sens lexical exprima cele mai generale trăsături ale unui uriaș număr de obiecte și fenomene. Ca rezultat al unui îndelungat proces de abstractizare a gîndirii, oamenii au învățat, de pildă, să selecționeze și să sintetizeze în noțiunile corespunzătoare relațiile spațiale ale obiectelor, relațiile cantitative etc. Cuvintele care exprimau relații generale de acest fel au apărut ca potrivite pentru îmbinarea lor cu alte rădăcini de cuvinte. Folosirea unor asemenea cuvinte în acest rol specific a dus treptat la pierderea sensului lor lexical de sine stătător și la întărirea exclusivă a semnificației gramaticale. S-a desfășurat un proces îndelungat, firesc, de gramaticalizare a unor unități lexicale. Acest proces, care își are izvorul în adîncul timpului, în perioada paleoliticului tîrziu, își păstrează intensitatea pînă în vremea noastră. De pildă, în istoria nu prea îndepărtată a limbii ruse, se pot observa numeroase cazuri de gramaticalizare a unor cuvinte noționale, trecerea lor în categoria uneltelor gramaticale. De exemplu, cuvîntul *под* înseamnă vatra sobei, adică are un sens lexical deplin. Totodată acest cuvînt îndeplinește, în special, rolul de cuvînt ajutător, adică de *prepoziție* exprimînd relații spațiale și de alt gen : *под столом* „sub masă“, *под Киевом* „lîngă Kiev“ etc., rolul de *prefix* care, intrînd în componența unui alt cuvînt noțional, contribuie la concretizarea înțelesului : *подстаканник* „suport pe care se pune paharul“, *подставка* „suport“ etc. Concretul precedă întotdeauna abstractul. Aceasta este o lege generală, proprie dezvoltării atît a gîndirii cît și a limbii. Întregul arsenal de mijloace gramaticale al oricărei limbi ajunse la orice nivel de abstractizare în perioada modernă a dezvoltării ei, își trage originea în cele din urmă din rădăcinile concrete ale cuvintelor. În prezent, în marea majoritate a cazurilor, noi înțelegem cuvîntul ca pe ceva unitar, ca pe un sistem de forme cu un singur conținut

semantic principal. Sensurile lexicale ale formelor gramaticale, care mai înainte existaseră ca sensuri independente, s-au abstractizat și s-au rupt de denumirea obiectelor, fenomenelor, proprietăților și relațiilor respective, și-au „pierdut" sensurile lor concrete într-atît încît, cu puține excepții, astăzi, nu înțelegem „cuvintele în cuvînt" ci percepem, de obicei, cuvîntul ca pe un tot compus din rădăcină și morfemele adăugate : sufixe, prefixe etc. În realitate, aproape fiecare cuvînt cu sens deplin reprezintă o sinteză din două sau mai multe cuvinte, istoricește constituită, o sinteză a sensurilor acestor cuvinte care întruchipează în cuvintele respective abstractizarea și generalizarea. Sensul unui cuvînt legat organic de alte cuvinte nu este absorbit de sensul cuvîntului următor, ci îl completează, îl concretizează pe acesta. La prima vedere, se petrece un fenomen paradoxal : forma gramaticală, care este abstractă în cel mai înalt grad, contopindu-se cu rădăcina cuvîntului, n-o abstractizează pe aceasta, ci dimpotrivă, o concretizează, îi modifică sensul în direcția concretizării. O anumită formă gramaticală poate să schimbe sensul rădăcinii unui cuvînt, tocmai pentru că ea însăși a fost cîndva rădăcină cu un anumit sens lexical.

Vorbirea articulată a căpătat o formă mai completă în acea perioadă a dezvoltării limbii și gîndirii în care au apărut părțile de vorbire și s-a format o astfel de categorie gramaticală, cum este cazul, care exprimă relațiile dintre cuvinte și, prin urmare, între obiectele lumii reale. Treapta cea mai înaltă de dezvoltare a propoziției este, evident, *propoziția nominativă*, cu cazul nominativ precis format, care exprimă identitatea obiectului cu sine însuși. Cazul nominativ, ca un caz al identificării numelui cu sine însuși, este cazul determinării obiectului denumit prin cuvîntul la nominativ, care are capacitatea de a fi purtătorul a tot felul de indici.

Cercetarea monumentelor scrise din trecutul îndepărtat dovedește că, odinioară, vorbirea se deosebea de cea contemporană printr-o coeziune mai mică. Pe atunci încă nu existau propoziții secundare, care să exprime raporturi complexe între idei. Pe lîngă ordinea cuvintelor, un mare rol în legarea cuvintelor în propoziții l-a jucat coordonarea; regimul cuvintelor încă nu exista. În lingvistică, o asemenea structură a propoziției se numește paratactică. Rămășițe ale acestei structuri s-au păstrat, de exemplu în vechea limbă rusă. Pentru propozițiile paratactice sînt caracteristice, de

pildă, astfel de îmbinări de cuvinte: *шуба сукно красномалиново* „șubă postav roșu ca zmeura“ (adică *шуба, крытая красномалиновым сукном* „șubă acoperită cu postav roșu ca zmeura“), *беседа дóрог рыбий зуб* „conversație dinte scump de pește“ (adică *скамейка из дорогого рыбьего зуба* „bancă din dinți de pește scump“) *Чеботъ зеленъ сафьянъ* „cizmă marochin verde“ (adică *сапог из зеленого сафьяна* „cizme din marochin verde“) etc. Cu ajutorul propozițiilor paratactice ar fi greu să exprimăm diferitele nuanțe ale ideii. Mai tîrziu s-au format unități ale vorbirii mult mai perfecționate din punct de vedere sintactic, adică propoziții care exprimă prin structura lor cele mai felurite raporturi dintre lucruri, raporturile omului față de lucruri, precum și relațiile sale cu alți oameni.

APARIȚIA LIMBII SCRISE ÎN LEGĂTURĂ CU DEZVOLTAREA GÎNDIRII

Analiza apariției limbii scrise constituie o problemă aparte, foarte importantă, care are o istorie lungă, o literatură bogată și multe puncte de vedere diferite. În lucrarea de față, această chestiune nu reprezintă un scop în sine. Ea ne interesează mai ales prin aceea că geneza scrierii ne permite să urmărim linia generală de dezvoltare a gîndirii, de la formele sale concrete figurative la cele abstracte. De aceea, nu vom intra în detalii lingvistice propriu-zise și nu vom analiza diferite puncte de vedere, ci ne vom mărgini la o examinare succintă a problemei numai prin prisma procesului de formare a gîndirii și a rolului limbii în acest proces, sprijinindu-ne pe unele date lingvistice, mai mult sau mai puțin sigure, referitoare la apariția limbii scrise.

Reprezentînd forma de fixare a limbii, percepută vizual, sau, potrivit cuvintelor lui D.N. Ușakov „haina limbii“, scrierea a apărut la un nivel relativ înalt de dezvoltare a societății, în perioada cînd conștiința apăruse deja și avea loc procesul formării vorbirii articulate. Apariția scrierii a fost un produs firesc al lărgirii treptate a comunicării reciproce dintre oameni, pusă în mișcare de nevoile practice ale vieții sociale.

Spre deosebire de limbă, care a fost creată de oameni în mod inconștient, scrierea este un rezultat al creației conștiente a oamenilor; de asemenea în decursul întregii sale

dezvoltări, ea s-a schimbat cu totul intenţionat. Apărînd ca un semn material, ca un sistem de semne vizibile, scrierea necesită o mare concentrare a atenţiei precum şi anumite acţiuni cu totul conştiente. Apariţia scrierii a avut ca premisă necesară un înalt nivel de dezvoltare a coordonării mişcărilor mîinii, a folosirii ei subtile şi precise, care au fost pregătite printr-o îndelungată experienţă de orientare a unor operaţii de muncă relativ complexe şi prin realizarea unor forme motorii de comunicare. Dacă vorbirea articulată, căpătînd un caracter relativ independent, constituie o formă de activitate foarte abstractă, atunci scrierea practicată în lipsa celui căruia îi este adresată se caracterizează printr-un grad şi mai înalt de abstractizare. Adresîndu-se unor persoane imaginare, scrierea, în comparaţie cu vorbirea orală, este şi mai îndepărtată de scopul nemijlocit al satisfacerii nevoilor naturale ale omului. Ea presupune un sistem complex de legături mijlocite ale omului cu realitatea prin intermediul altor oameni; de aceea scrierea putea să apară numai pe treapta unei gîndiri evoluate. Fiind o continuare artificială a posibilităţilor naturale de comunicare cu ajutorul vorbirii orale, scrierea prezintă, în comparaţie cu aceasta, o serie de avantaje esenţiale. Vorbirea orală, cu toate bogatele sale posibilităţi, ca cel mai important mijloc de comunicare între oameni şi ca instrument al ideilor, are serioase neajunsuri. Ea este limitată în timp şi spaţiu. Existenţa vorbirii, în forma sa sonoră, este determinată de cadrul relativ îngust al procesului vorbirii, dincolo de limitele căruia ea îşi încetează existenţa, devenind un fapt de memorie, adică realizîndu-se doar pe plan subiectiv.

Posibilităţile spaţiale ale vorbirii sonore sînt limitate la cel mult cîţiva zeci de metri; în acelaşi timp ea este un bun al unui grup de oameni relativ mic care se înţeleg cu ajutorul ei, în mod nemijlocit, într-un moment dat şi pe un spaţiu limitat.

Necesităţile vitale crescînde ale oamenilor, în ce priveşte relaţiile reciproce, nu puteau fi satisfăcute de limba vorbită. A apărut necesitatea unor mijloace suplimentare de comunicare. Un asemenea mijloc, care a dat posibilitate vorbirii să învingă limitele înguste ale spaţiului şi timpului, a fost găsit de om sub forma scrierii.

Mijloacele materiale de comunicare. Prin rădăcinile sale genetice, scrierea se pierde în adîncul timpurilor, în perioada cînd omul nu stăpînea încă vorbirea articulată, ci comu-

nica cu ajutorul sunetelor nearticulate, a gesturilor şi mimicii. Este foarte probabil că funcţia de comunicare, ca legătură indirectă a omului cu alţi oameni, era îndeplinită de mai multe mijloace. Unele dintre ele aveau un caracter nepremeditat, altele un caracter deliberat. Astfel, urmele lăsate de om pe nisip, pe pămîntul moale, pe cenuşă după pregătirea hranei, rămăşiţele mîncării, resturile, produsele rezultate din prelucrarea uneltelor etc., fără îndoială că au fost utile altor oameni : cînd în peregrinările lor, ei au dat de astfel de urme, aveau dovada că pe acele locuri au existat oameni. Fumul focului, sunetele produse de oameni prin izbirea pietrelor etc. au servit, de asemenea, ca semnale, anunţînd că se apropie un om sau un grup de oameni, că în apropiere se află un alt grup de oameni. Pe baza percepperii repetate a acestor asocieri, cu timpul s-a perfecţionat şi folosirea deliberată a diferitelor obiecte şi fenomene ca mijloace suplimentare de comunicare. Astfel, omul, în scopul autoorientării sau orientării în spaţiu a altor oameni, a putut să-şi fixeze urmele în mod intenţionat. Orientarea după urme, deprinderile care s-au format la om, ca rezultat al nenumăratelor cazuri de căutare a animalelor în scopul vînătorii, au constituit puncte de plecare pentru folosirea ca semne de drum a unor mijloace mult mai adecvate, de tipul pietrelor, beţelor. Urmele puteau fi şterse sau spălate etc. relativ repede, în timp ce obiectele fixate în anumite locuri în scopul comunicării puteau să-şi păstreze mult mai bine funcţia. Într-un cuvînt, unele obiecte au îndeplinit în viaţa omului, o dată cu alte funcţii, şi funcţia de comunicare. Dar nici forma de comunicare prin obiecte, nici modul de comunicare, apărut mai tîrziu, cu ajutorul crestăturilor, al nodurilor etc., nu reprezintă în sine o scriere.

Comunicarea reciprocă dintre oameni, cu ajutorul diferitelor obiecte, a jucat un rol esenţial în pregătirea omului pentru inventarea scrierii. Această pregătire a constat, înainte de toate, în faptul că perceperea de către om a unor anumite obiecte, a fost orientată în afara celorlalte funcţii şi spre evidenţierea funcţiei lor comunicative. Incluzînd obiectele în sfera comunicării, oamenii au învestit, în acelaşi timp, aceste obiecte cu semnificaţii sociale specifice, înţelese ca atare, o dată cu alte funcţii ale lor. Acest fapt a creat premisele necesare pentru trecerea la folosirea ca mijloace de comunicare nu numai a obiectelor înseşi, ci şi a imaginii lor. Reproducerea obiectelor în scopul comunicării a con-

stituit începutul scrierii, care a cunoscut în evoluția ei istorică trei stadii esențiale: scrierea pictografică, hieroglifică și fonetică.

Scrierea pictografică sau prin desene. Forma inițială a scrierii, în adevăratul sens al cuvîntului, o constituie pictografia. Pictografia este rezultatul reproducerii conștiente a obiectului în scopul comunicării. Cînd omul primitiv voia să comunice ceva despre un lucru, el exprima aceasta cu ajutorul imaginii acelui lucru, pe care o fixa, de pildă, pe papirus, pe piatră etc. Astfel, ideea de cîine era exprimată prin reprezentarea cîinelui. Figurile de femei din piatră sau lut, diferitele picturi pe zidurile peșterilor, imaginile mamuților, renilor, struților, diferitelor scene de vînătoare etc. sînt produse ale aceluiași început al formelor de activitate omenească care în urmă s-au separat în scriere și artă figurativă. Pictografia este totodată și artă figurativă. Sau, mai exact, arta figurativă, ca formă specifică de scriere la acea vreme, a cărei funcție principală era comunicarea, constituia la început singura formă de scriere. Reprezentarea plastică pe treapta de început a dezvoltării ei nu forma încă un gen de activitate relativ independentă, ci era inclusă direct în practica materială a omului, servind ca mijloc de satisfacere a nevoilor lui de comunicare, de memorare a obiectului reprodus, ca mijloc de exercitare a diferitelor genuri de ritualuri, care anticipau unele acțiuni practice importante, în special vînătoarea.

La început, creația plastică avea ca prim scop funcția de comunicare, pe care arta o păstrează pînă în zilele noastre, fiind o formă specifică de comunicare reciprocă între oameni. Trăsăturile expresive ale desenului depășeau posibilitățile pe care le avea la acea vreme vorbirea sonoră încă săracă. Pictografia compensa posibilitățile limitate ale limbii vorbite. Totuși, pictografia are o funcție de comunicare care e dirijată mai ales în timp. Fixînd în timp imaginea unei situații concrete, desenul făcut, de exemplu, pe peretele unei peșteri nu are o orientare spațială largă. Funcția lui de comunicare este foarte limitată. Aspectul limitat al desenului nu constă numai în aceasta. Fixînd o întîmplare oarecare, el o reproduce doar senzorial și nu comunică oamenilor ceva nou.

Pictografia nu este legată direct de limbă. Ea nu fixează vorbirea, ci fixează direct imagini, percepții și reprezentări. Ea a început să se elaboreze în perioada de apariție a vorbirii articulate, în perioada formării conștiinței omului.

Pictografia nu reprezenta idei distincte şi cu atît mai puţin noţiuni distincte, ci un ansamblu de idei care reflectau o întreagă situaţie.

Pictografia, care a apărut pe vremea omului de Neanderthal, era un mijloc concret de reproducere a formelor reprezentabile ale gîndirii. Fără îndoială că, în etapa scrierii pictografice, cînd se fixau germenii vorbirii articulate, gîndirea nu avea numai un caracter concret; ea cuprindea şi noţiuni abstracte. Dar, în esenţă, ea opera încă cu un material de impresii senzoriale, a căror expresie materială erau vorbirea orală şi desenul.

Cel care desena şi cel care percepea desenul cunoşteau elementele desenului, acesta înfăţişînd elemente izolate, ca părţi ale unui întreg. Pictografia nu denumeşte un obiect izolat, nu serveşte ca mijloc de denumire, ci constituie reprezentarea de ansamblu a unei situaţii, legată spaţial.

După cum s-a mai spus, omul fixa cu ajutorul desenului nu numai imagini concrete, ci şi noţiuni abstracte, care se exprimau prin mijloace concrete de natură senzorială. Astfel, noţiunea de forţă putea fi exprimată prin înfăţişarea leului sau a elefantului, pentru exprimarea noţiunii de credinţă se desena, de exemplu, un cîine, pentru noţiunea de război, o săgeată etc. Pentru a denumi noţiunea de „viaţă" indienii din America de Nord desenau un şarpe, pentru a denumi noţiunea de „succes" — o broască ţestoasă; noţiunea de „prietenie" o exprimau prin imaginea a două mîini unite, noţiunea de „dragoste" prin imaginea inimilor unite. Desenînd partea anterioară a unui leu, oamenii exprimau noţiunea de întîietate, un cot — pentru denumirea echităţii şi dreptăţii, un vultur — pentru denumirea maternităţii. „Primele încercări de redare a sunetelor, scrie P. Lafargue, se asemănau în felul lor, cu rebusurile, sunetele fiind notate prin desenul obiectului, a cărui denumire conţinea sunetul respectiv. Astfel, egiptenii, care denumeau cu cuvîntul *deb* coada porcului, desenau pentru a nota sunetele *deb*, coada porcului răsucită ca o goarnă" [33].

Astfel, în dezvoltarea limbii scrise şi, firește, a gîndirii, se petrece o deplasare esenţială în direcţia abstractizării: de la imaginea concretă, percepută senzorial, spre elaborarea mijloacelor *simbolice* de comunicare. Această formă de

[33] P. Lafargue, *Сочинения* vol. III, Соцэкгиз, Moscova-Leningrad, 1931, p. 48.

comunicare, în care, de exemplu, desenul albinei însemna dragostea de muncă, se supunea unor legături mult mai puțin directe între forma materială a scrierii și conținutul său logic. Forma senzorială de reprezentare a fost trecută pe ultimul plan, deoarece ea nu reproducea pur și simplu ideea ca o oglindă, sau prin reprezentare vizuală, ci o dobîndea datorită asocierii cu imaginea altui fenomen, cu care ideea se găsea în diferite tipuri de raporturi : fie de la întreg la parte, fie de la cauză la efect, fie de la unealtă la funcție, într-un cuvînt exprima asemănarea reală sau presupusă a lucrului înfățișat cu noțiunea pe care omul voise s-o exprime. În scrierea simbolică se comunică despre obiect în ansamblu cu ajutorul reprezentării elementelor sale componente. De exemplu, dorind să informeze despre un animal oarecare, omul a înfățișat în desen doar capul animalului. În procedeul simbolic, semnificația redată nu conține nimic altceva decît ceea ce este exprimat direct de însuși simbolul în care este întruchipată. Un asemenea tip de procedee simbolice de comunicare, care exprimă dezvoltarea procesului de abstractizare a gîndirii, a pregătit treptat trecerea la scrierea următoare, hieroglifică.

Scrierea ideografică sau hieroglifică. Trecerea firească de la scrierea pictografică la cea ideografică a fost condiționată, înainte de toate, de nevoile materiale ale societății în dezvoltare. Lărgirea relațiilor economice și politice dintre popoare, necesitățile ivite în corespondența de stat, în comerț, editarea și răspîndirea legilor etc., au extins mult sfera folosirii scrierii. A apărut necesitatea de a folosi pentru scris obiecte relativ ușor de transportat și ușor de purtat. În acest scop au fost create papirusurile (Egipt), tablele de lut (Mesopotamia), mătasea și hîrtia (China), pielea, coaja de mesteacăn, frunzele de palmier etc. Măduva tulpinii de papirus, care se poate despărți în straturi subțiri și maleabile, a fost un excelent material pentru scris în acea vreme.

Scrierea pictografică a evoluat treptat în direcția unei simplificări din ce în ce mai mari. De la reproducerea completă a obiectului și a situației, oamenii au trecut la reproducerea schematică doar a unor detalii ale obiectului desenat. Spre deosebire de scrierea pictografică, cea ideografică nu mai reproduce integral situația. Deși fiecare element al scrierii — hieroglifa — reproduce ca un tablou unele trăsături caracteristice ale obiectului reprezentat, totuși ea nu este un desen obișnuit, ci redarea reprezentărilor gene-

ralizate și a noțiunilor într-un raport care reproduce relația obiectivă dintre lucrurile și fenomenele reprezentate.

Pe măsura dezvoltării scrierii ideografice, aspectele figurative în hieroglife s-au estompat treptat și, în sfîrșit, s-au șters pînă la o deplină nerecunoaștere. Numai o analiză deosebită ne dă posibilitatea să stabilim legătura inițială a semnului scris cu forma reală corespunzătoare. Scrierea ideografică reprezintă apariția unui sistem de semne și reguli folosite în scopul comunicării oricărei idei, adică a scrierii în adevăratul înțeles al cuvîntului. Cu ajutorul hieroglifelor a fost posibilă elaborarea unor texte mai complexe. Fiind un rezultat al muncii de abstractizare a gîndirii omenești, scrierea hieroglifică constituie un indiciu de natură materială, care ne dă posibilitatea de a aprecia nivelul de dezvoltare a gîndirii. Dacă în ideograma timpurie, componentele grafice izolate cuprindeau momente simbolice, dînd posibilitatea ca prin percepția lor să se determine legătura cu unele fenomene, mai tîrziu ele se transformă într-un fel de schemă sumară, lipsită de o adevărată putere de reprezentare. În această schemă se păstrează doar unele elemente ale obiectului reprezentat, ca de pildă, cercul care desemnează soarele, secera — luna etc. Momentele reprezentării exterioare dispar treptat din hieroglife și, o dată cu pierderea caracterului lor figurativ, se schimbă radical și funcția lor. Astfel, la egipteni, o mare parte a semnelor hieroglifice, pe de o parte au un caracter simbolic, deoarece mai păstrează încă reprezentări ale obiectelor reale, care nu sînt redate prin ele însele, ci prin alte obiecte; pe de altă parte, ele cuprind deja un element fonetic, deoarece exprimă sunete izolate, prin desenarea obiectului, al cărui nume conține sunetul respectiv. Din imaginea nemijlocită a obiectului, hieroglifa se transformă într-un mijloc de denumire a acestuia. În acest stadiu nu putem afla din însăși perceperea directă a hieroglifei la care obiect sau clasă de obiecte se referă ea. Pierzîndu-și asemănarea exterioară cu obiectul, hieroglifa a compensat această pierdere prin îmbogățirea conținutului ei interior. Ea a devenit un mijloc de exprimare a conținutului generalizat al ideii, o unealtă de formare și cimentare a noțiunii abstracte.

Fiind produsul unei analize, al separării și al abstractizării elementelor izolate ale desenului, hieroglifele, în ansamblu, au asigurat practic posibilități nelimitate de combinație pentru redarea diferitelor idei într-un context

de limbă scrisă. Şi, în această privinţă, scrierea hieroglifică întrece mult, prin posibilităţile sale de comunicare, pictografia. Avantajul scrierii hieroglifice faţă de pictografie constă în faptul că hieroglifa este orientată nu numai în timp ci şi în spaţiu, asigurînd o largă posibilitate de comunicare între oameni, nu numai în limitele grupului, tribului, ginţii date etc., ci şi între triburi, popoare şi naţiuni. Desenate pe papirus şi pe materiale solide, textele scrise încep să circule „prin lume", trecînd din mînă în mînă, din oraş în oraş, din ţară în ţară, iar în timp, din veac în veac, purtînd pe suprafaţa lor roadele spirituale ale experienţei omeneşti. Scrierea a accelerat mult schimbul de experienţă, fiind unul dintre cele mai puternice izvoare ale progresului societăţii. În stadiul scrierii hieroglifice, limba a suferit o schimbare esenţială în dezvoltarea ei, deşi nu ajunsese încă la o structură gramaticală destul de complexă.

Tocmai pentru o astfel de limbă, scrierea hieroglifică a constituit cea mai adecvată formă de expresie. În scrierea hieroglifică există un mare număr de semne care notează aproape întregul bagaj de cuvinte existente atunci. Formarea de noi cuvinte se făcea prin compunere, iar în scris prin unirea hieroglifelor (cf. în limba chineză „în sus" + „în jos" + „maşină" = „lift"). Apariţia hieroglifelor, care a condiţionat fixarea ideilor sub forma textelor, a constituit un fel de graniţă care desparte istoria societăţii omeneşti în istorie nescrisă (preistorie) şi istorie scrisă.

Scrierea silabică şi fonetică. Scrierea hieroglifică, care a fost una dintre etapele cele mai însemnate ale dezvoltării scrierii, a fost modificată ulterior de majoritatea popoarelor, la început în scriere silabică, inventată de minoici şi apoi în scrierea fonetică, care reprezintă un sistem de semne sub formă de litere. Totodată, scrierea hieroglifică care s-a păstrat la unele popoare, de pildă, la chinezi, s-a schimbat în mod esenţial, a devenit mult mai simbolică şi, ceea ce este mai important, a evoluat radical din punct de vedere logic, devenind un mijloc de exprimare a unui înalt nivel de dezvoltare a gîndirii abstracte moderne.

În etapa următoare a dezvoltării scrierii a apărut litera : ea constituie un mijloc de fixare nu a cuvîntului în ansamblu, ci a unei unităţi izolate a materiei sonore a limbii — fonemul. Luată separat, litera nu are o semnificaţie, ea reprezintă o formă geometrică, al cărei conţinut se reduce la materialul ei. Dar în sistemul realităţii lingvistice, litera capătă un

sens anumit care constă în funcția sa de exprimare a sunetului, servind în același timp și ca mijloc de delimitare vizuală a cuvintelor și ca unealtă de formare a cuvîntului scris. Semnul scris, care reprezintă un echivalent vizual al sunetului, nu reclamă nici un alt fel de conținut decît acela stabilit prin convenție. Fiecare literă a alfabetului are o lungă istorie; analiza istorică dezvăluie originea ei din hieroglife.

Scrierea literală, precum și scrierea hieroglifică, mult schimbată în prezent, reprezintă cea mai înaltă treaptă a abstractizării. Scrierea literală este rezultatul separării realizate în mod conștient și a fixării materiale a unităților limbii — sunetele, pe care omul nu le separa înainte, rezultatul descoperirii faptului că prin literă se poate fixa și transmite orice sunet al vorbirii și că prin combinarea acestor semne se poate exprima orice cuvînt, inclusiv întregul sistem de forme gramaticale. Fenicienii au inventat alfabetul, iar vechii greci au perfecționat mult forma alfabetului, care stă la baza scrierii tuturor limbilor din familia indo-europeană și în parte și a limbilor altor popoare. Din punctul de vedere al dezvoltării gîndirii, apariția alfabetului a dovedit că omul își reprezenta clar structura cuvîntului ca fiind compus din elemente deosebite. Însuși numărul literelor inventate dovedește că se cunoștea aspectul diferențial al laturii sonore a cuvîntului.

Sistemul scrierii fonetice a apărut într-un stadiu destul de evoluat al limbii vorbite și al gîndirii abstracte. În timp ce scrierea pictografică și cea hieroglifică timpurie s-au dezvoltat paralel cu limba, fără să reflecte structura ei gramaticală, scrierea fonetică s-a creat pe baza limbii, constituind învelișul său material adecvat. Fiind un mijloc suplimentar, care lărgește mult funcția de comunicare a limbii, scrierea fonetică este legată de gîndirea abstractă mult mai strîns decît desenul și hieroglifele timpurii, devenind al doilea înveliș material al gîndirii. Prin limbă, scrierea fonetică a devenit o realitate materială a ideii.

Este greu să apreciem în ansamblu însemnătatea scrierii pentru dezvoltarea societății omenești, pentru progresul culturii materiale și spirituale. Satisfăcînd cele mai variate necesități ale vieții sociale, scrierea a făcut posibilă concentrarea esenței experienței întregii omeniri într-un sistem unic, asigurînd continuitatea dezvoltării cunoștințelor de la generație la generație. Scrierea a constituit una din acele

forțe uriașe care au permis societății omenești să realizeze într-adevăr un progres gigantic în domeniul culturii materiale și spirituale în intervalul de timp relativ mic care separă pe omul modern de începutul așa-zisei „istorii scrise".

În examinarea istoriei formării limbii, am subliniat în permanență legătura strînsă dintre limbă și gîndire, legătura dintre formarea limbii și a gîndirii. În încheiere, este necesar să amintim pe scurt și în linii mari tezele fundamentale referitoare la rolul limbii în formarea gîndirii.

ROLUL LIMBII ÎN FORMAREA GÎNDIRII

Limba apărînd o dată cu apariția omului a jucat și joacă un rol mare în viața lui. Ea a fost, în primul rînd, una din condițiile necesare pentru însăși formarea omului și a gîndirii. În legătură cu apariția vorbirii articulate s-a petrecut o schimbare esențială în procesul de cunoaștere umană. Numai o dată cu apariția cuvîntului, omul a fost în stare să distingă unele asemănări între obiecte, să abstragă raporturile dintre lucruri din lucrurile înseși. Limba a permis ca aceste indicii ale lucrurilor și relațiile dintre ele, reflectate în conștiință să capete un caracter obiectiv prin însăși forma materială a cuvintelor și să se creeze în același timp obiectele ideale ale gîndirii — noțiunile; iar, paralel cu acestea și cu ajutorul lor, să se desfășoare o activitate teoretică în adevăratul înțeles al cuvîntului.

În procesul de generalizare a gîndirii, limba îndeplinește încă de la început o funcție pe care în esență nu o poate înlocui nimic altceva; anume, cu ajutorul limbii omul a fost în stare să treacă de la cunoașterea obiectelor și fenomenelor particulare la reflectarea generalizată a lor, sub formă de noțiuni. Fixînd în sine imaginile generalizate ale realității, cuvîntul a influențat în mod esențial asupra percepției, dînd omului posibilitatea să includă imaginea obiectului perceput într-un sistem complex de experiență moștenită și personală, să o raporteze la o anumită clasă de obiecte. Funcția generalizatoare a limbii este una dintre particularitățile sale esențiale, fără de care conștiința omului n-ar fi avut posibilitatea să cuprindă diversitatea infinită a lucrurilor separate și a fenomenelor lumii reale. Ea s-ar fi destrămat, s-ar fi pierdut în fața schimbării nesfîrșite a fenomenelor, legăturilor și relațiilor. Limba a dat posibilitatea omului să fixeze generalul din

obiecte, fenomene, din legăturile și relațiile dintre ele, să le separe, să le reunească, să le sintetizeze în noțiuni și să le prezinte ca relativ stabile. Prezența elementelor gramaticale, a unor germeni de reguli privitoare la îmbinarea cuvintelor în propoziție, a dat omului posibilitatea de a reflecta în conștiință și de a exprima în procesul comunicării legături și raporturi între obiectele accesibile lui din punct de vedere practic. Existența vorbirii articulate a dat ulterior omului posibilitatea să conceapă obiecte și să-și comunice gîndurile chiar în lipsa lor, adică să opereze cu obiectele nu numai sub raport fizic, ci și sub forma denumirii lor, prin cuvinte și prin imaginile generalizate ale acestor obiecte, incluse în ele. Pe baza vorbirii articulate și o dată cu apariția ei, s-a petrecut un proces de constituire a activității logice într-o activitate relativ independentă a omului; drept urmare, ea a servit ca bază necesară a apariției deosebirii dintre munca fizică și cea intelectuală, deosebire care joacă un rol uriaș în dezvoltarea societății, în progresul cunoașterii. Caracterul relativ independent al gîndirii apărute pe baza vorbirii a fost o premisă necesară a transformării creatoare a lumii. Numai pe baza limbii cuvintelor, a fost posibilă crearea unor combinații de idei, care nu au constituit o copie directă a obiectelor percepute și a legăturilor lor, ci o reflectare transformată creator. Cu alte cuvinte, prin funcția ei de abstractizare și generalizare, limba a dat posibilitatea omului de a trece din limitele conținutului inițial senzorial al cunoașterii proprii omului pe treapta de început a dezvoltării sale, în sfera gîndirii abstracte, caracterizată prin noțiuni generale, ajungînd astfel la crearea științei, filozofiei, literaturii, artei etc. Asigurînd gîndirii un caracter relativ independent, limba a fost una dintre forțele cele mai puternice în crearea nu numai a culturii spirituale ci, prin intermediul acesteia, și a celei materiale.

Întrucît prin limbă a fost posibil să se fixeze gîndul într-o formă materială percepută senzorial, care în același timp a fost pusă în fața subiectului gînditor în calitate de obiect specific, limba a fost unul dintre mijloacele formării *conștiinței de sine*. Gîndirea omului, operînd cu un conținut logic cimentat de societate în cuvînt, include întotdeauna acțiunea reciprocă dintre subiectul care gîndește și conținutul inclus în cuvînt.

Limba a făcut posibilă organizarea socială a formelor, legilor și conținutului gîndirii, întrucît în procesul comunicării,

datorită logicii vieții, subiectul a fost nevoit să încadreze impresiile sale personale în normele de interpretare socială a realității. Limba a asigurat mecanismului interior al gîndirii o formă exterioară de existență, care i-a dat posibilitatea să devină un bun general. Și atunci cînd omul a perceput gîndul altuia, și atunci cînd și-a exprimat propria lui idee, el a fost mereu nevoit să pună de acord impresiile sale subiective, gîndurile, cu ideile societății deja prelucrate și depozitate în formele limbii și să includă în același timp rezultatele propriei sale gîndiri în cadrul general al conștiinței sociale.

Fiind o condiție de apariție a gîndirii, de formare a conștiinței de sine, limba a fost totodată o formă materială sau o unealtă necesară a gîndirii, a realității sale nemijlocite și pentru ascultător, și pentru vorbitor. Termenul de „unealtă" aplicat limbii nu este numai o metaforă. Este foarte important să amintim că între uneltele de muncă și limbă există într-adevăr unele asemănări și legături funcționale și genetice. Dacă cu ajutorul uneltelor de muncă pe care omul le pune între el și obiectul muncii, el realizează o schimbare în obiectul muncii în direcția necesară lui, cu ajutorul limbii, care mijlocește raportul omului cu natura prin relația dintre un individ și altul, un subiect poate influența asupra altui subiect tot în direcția dorită. Este remarcabil faptul că omul primitiv nu a folosit limba numai ca unealtă, adică drept bază a gîndirii și mijloc de comunicare, ci și în sensul direct de unealtă folosită în scopul influențării fenomenelor naturii, închipuindu-și că își atinge scopul dorit cu ajutorul rugăciunii și al farmecelor în cadrul riturilor magice. Gîndirea omului cu o limbă deja formată nu numai că se realizează pe baza limbii, ci se exprimă și se perfecționează în formele limbii, pe baza structurii gramaticale a propozițiilor, a sistemului propriu limbii fiecărui popor.

Gîndirea omenească, care a apărut împreună cu limba, reprezintă prin mijlocirea cuvîntului activitatea de cunoaștere a subiectului. Cuvîntul unește raportul dintre subiect și realitate cu raportul față de alți oameni. Însăși esența gîndirii constă în rezultatul obiectivizat prin mijlocirea cuvîntului, al experienței sociale, a activității subiectului, îndreptate conștient spre înțelegerea lumii reale. Chestiunea constă în aceea că omul, ca ființă socială, a început să aibă raporturi cu lumea reală prin intermediul altor oameni și al uneltelor făurite de ei, prin mijlocirea cunoștințelor

însușite de el de la alți oameni, prin colaborarea cu alți oameni în procesul de producție. Gîndirea omului este îndreptată nu numai asupra obiectului cunoașterii, fiind o reflectare a acestuia; ea se adresează și altor oameni, cărora le comunică rezultatele cunoașterii. Gîndirea are nu numai un scop de cunoaștere, ci și de comunicare, pe care o realizează cu ajutorul limbii. Acest dublu scop al gîndirii este realizat printr-o funcție dublă a limbii. Limba, încă de la începutul apariției sale, servește ca mijloc de comunicare și în această funcție socială ea dezvăluie altora și în același timp și vorbitorului rezultatele activității de gîndire. Dar limba a îndeplinit și îndeplinește această funcție de comunicare pentru că a servit și servește ca mijloc de denumire a lucrurilor, și în această funcție ea stabilește legătura dintre idee și obiectul ei. În felul acesta, comunicarea este mijlocită de obiect, iar raportul subiectului cu obiectul este mijlocit de raportul dintre subiecte.

Fiind cel mai important mijloc de comunicare reciprocă între oameni, pe baza căruia ei pot să desfășoare producția în comun, să-și organizeze viața pe temeiuri sociale, să-și pună de acord acțiunile lor, să realizeze controlul reciproc etc., vorbirea a contribuit și contribuie la îmbogățirea experienței personale a individului pe seama experienței întregului colectiv cu care el comunică prin limbă. Comunicînd între ei, oamenii s-au dezvoltat din punct de vedere spiritual. Vorbirea a dat și dă omului posibilitatea de a-și îmbogăți experiența nu numai datorită experienței colectivului din jur, dar și datorită experienței generațiilor trecute, care, fixîndu-și cunoștințele în limbă, le-au transmis din generație în generație. Cu alte cuvinte, oamenii au fost în stare să cunoască realitatea nu numai în cadrul contactului direct cu ea, în procesul perceperii ei, ci și *indirect*, prin însușirea cu ajutorul vorbirii a cunoștințelor deja realizate istorice ște. Firește, continuitatea istorică a experienței a fost asigurată nu numai de vorbire, ci și de alte mijloace. În această privință un rol uriaș l-au jucat uneltele activității de muncă, care au fixat într-o formă materială nu numai ansamblul de deprinderi complexe, de procedee de pregătire a acestora, dar și modul de folosire a lor în producție. Uneltele de muncă, îndeplinind rolul de mijloc efectiv de influențare a naturii de către om, fiind un produs materializat al gîndirii tehnice, au îndeplinit și îndeplinesc în viața societății

funcția de mijloc specific de comunicare, de schimb reciproc de experiență, de deprinderi în producție. Cu ajutorul uneltelor de muncă, o generație a transmis generației următoare experiența ei, scutind-o de drumul deja străbătut în însușirea deprinderilor necesare producerii uneltelor și dîndu-i posibilitatea de a căuta noi procedee, mai perfecționate, de pregătire și folosire a lor.

Complicarea formelor de activitate atît practică cît și spirituală nu a rămas fără urmări asupra structurii și funcționării organelor corpului omenesc și în special a creierului. Perfecționarea funcțiilor lui de reflectare și motorii, care s-au consolidat din punct de vedere structural, s-a transmis din generație în generație, asigurînd generației următoare posibilități mult mai largi de cunoaștere a realității și de transformare activă a ei, prin elaborarea în scoarță a unor forme tot mai complexe de legături condiționate temporare care constituie baza fiziologică a conștiinței, gîndirii, vorbirii și acțiunilor practice. Complicarea neîncetată a operațiilor de producție a condiționat perfecționarea activității de analiză și sinteză a centrilor nervoși de reglare a mișcării mușchilor cu care s-au realizat operațiile respective. Exersarea continuă a organelor vorbirii, complicarea formelor de activitate logică, condiționate de complicarea relațiilor reciproce dintre om și realitate, au stimulat la rîndul lor perfecționarea treptată a particularităților scoarței cerebrale în ansamblu. Trăsăturile acumulate treptat s-au transmis pe cale ereditară, înzestrînd virtual generația următoare cu posibilități mult mai largi de a folosi mecanismele activității logice și verbale în cunoașterea realității. Toată această împletire de condiții într-un ansamblu complex a determinat progresul, gigantic prin urmările sale, pe care omul a fost în stare să-l realizeze, lăsînd mult în urmă lumea animală din care s-a smuls cu mare greutate, creînd ulterior între el și animale o prăpastie într-adevăr de netrecut.

În tot acest complex de condiții, care au determinat dezvoltarea activității de cunoaștere a oamenilor, o însemnătate uriașă a avut-o, și o are și acum, limba. Cu ajutorul vorbirii, fiecare nouă generație și-a însușit nu numai conținutul de idei al generațiilor precedente, ci, stăpînind procedeele activității verbale, ea și-a însușit totodată formele și legile gîndirii, care, fixîndu-se împreună cu conținutul lor în vorbire,

s-au transmis de la generație la generație. Acest lucru nu putea să nu contribuie la o rapidă dezvoltare a conștiinței, a gîndirii. O dată apărută, limba s-a transformat într-o forță grandioasă. Prin nenumărate fire, care se pierd în trecutul îndepărtat, ea ne leagă de gîndurile și simțămintele tuturor generațiilor precedente de oameni, pe umerii cărora se înalță cu măreție omul de astăzi.

(Volumul *Мышление и язык*, Moscova, 1957.)

ROLUL LIMBII ÎN CUNOAȘTERE

D. P. Gorski

Materialismul dialectic arată că limba este legată nemijlocit și indisolubil de gîndire. Această legătură indisolubilă dintre limbă și gîndire determină și rolul limbii în cunoaștere.

Gîndirea, fiind o reflectare în mintea omului a realității materiale înconjurătoare, are caracter secund în raport cu lumea materială și este de natură ideală. Dar, de fapt, latura materială și cea ideală se opun numai în cadrul problemei fundamentale a filozofiei.

Abordînd problemele gîndirii din punctul de vedere al științelor naturii, nu e greu să ne convingem că elementul ideal, gîndirea, nu există decît în legătură indisolubilă și nemijlocită cu materia, fiind o însușire a acesteia. Această legătură se manifestă în felul următor :

a) Gîndirea, ca proces de reflectare generalizată și mijlocită a realității, a apărut, din punct de vedere istoric, o dată cu apariția omului, în procesul dezvoltării activității lui de muncă. Apariția gîndirii a fost pregătită de întreaga dezvoltare anterioară a lumii materiale.

b) Orice idee apărută în mintea omului este o funcție, un produs al creierului care reprezintă materia ajunsă la un înalt grad de dezvoltare.

c) Prin conținutul și forma sa, orice idee apărută în mintea omului nu este nimic altceva decît reflectarea lumii materiale. Obiectul studiului nostru îl pot forma nu numai obiectele și fenomenele lumii materiale, și ci fenomenele ideale (noțiunea, judecata și raționamentul). Dar și în acest caz, indirect, reflectăm realitatea materială, întrucît și conținutul și forma fiecărei noțiuni în parte, a fiecărei judecăți sau raționament reprezintă reflectarea lumii materiale.

d) Ideea există : ea se formează, se transmite de la un om la altul cu ajutorul învelișului său material — cuvîntul și îmbinările de cuvinte.

În cursul dezvoltării filogenetice (istorice) a omului, gîndirea a apărut ca rezultat al întregii evoluții anterioare a materiei organice : dezvoltarea lumii materiale condiționează, pe o anumită treaptă a evoluției ei, apariția gîndirii ca însușire a materiei superior organizate — creierul omenesc. În cursul dezvoltării ontogenetice (individuale) a omului, ideea, prin origine, prin conținut și formă și prin posibilitățile de existență, este legată întotdeauna de materie. Orice aspect al legăturii dintre latura ideală și materială am aborda, iese mereu în evidență rolul uriaș al limbii în constituirea acestei legături.

Dacă analizăm condiționarea gîndirii de materie în cursul dezvoltării istorice a omului și a gîndirii omenești, se observă rolul uriaș al limbii în formarea gîndirii. „La început munca, — scrie Fr. Engels — iar apoi, împreună cu ea, vorbirea articulată sînt cele două stimulente esențiale sub influența cărora creierul maimuței s-a transformat încetul cu încetu într-un creier omenesc..."[1]. Omul n-ar fi putut să-și consolideze și să-și transmită experiența, să-și organizeze producția socială dacă n-ar fi posedat un mijloc perfecționat de comunicare, un mijloc pentru schimbul reciproc de idei. Un astfel de mijloc perfecționat de comunicare, de schimb de idei între oameni, a fost limba sonoră.

Dacă examinăm condiționarea gîndirii de materie (de creier) în decursul dezvoltării ontogenetice a omului, observăm rolul uriaș al limbii în formarea ideilor apărute în creierul omului.

În învățătura sa despre cele două sisteme de semnalizare, I. P. Pavlov dezvăluie rolul cuvîntului în gîndirea omului și arată că gîndirea umană este întotdeauna verbală. Fie că omul gîndește exprimîndu-se cu voce tare, fie că gîndește fără să pronunțe cuvinte, gîndul lui nu poate exista în afara învelișului material; gîndul omului se exprimă în cuvinte sau se leagă de excitanții kinestezici corespunzători.

Legătura organică dintre limbă și gîndire determină și rolul uriaș al limbii în cunoaștere. Limba nu reprezintă numai o condiție necesară pentru formarea ideilor noastre, ci și posibilitatea consolidării succeselor obținute în activitatea de cunoaștere a omului, a consolidării experienței

[1] Fr. Engels, *Dialectica naturii*, Editura Politică, București, 1959, p. 157.

acumulate de membrii unei generații și de transmitere a acesteia generației următoare.

Gîndirea, ca reflectare generalizată și mijlocită a realității, fixîndu-se în cuvinte și în îmbinări de cuvinte — în propoziții — și exprimîndu-se prin ele, dă posibilitatea stabilirii schimbului de idei, nu numai între membrii aceleiași epoci, ci și între membrii unor societăți din epoci diferite. În îndeplinirea acestui rol, o importanță uriașă o are scrierea.

Rolul uriaș al limbii în cunoaștere apare, în primul rînd, în procesul transmiterii cunoștințelor obținute de omenire generației următoare, în procesul de educare și instruire a acesteia, în procesul schimbului de idei între oameni, în al doilea rînd, în procesul trecerii de la treapta senzorială a cunoașterii la cea rațională, atît în ontogenie cît și în filogenie.

Să examinăm mai întîi, separat, fiecare dintre aceste două procese.

FUNCȚIA DE CUNOAȘTERE A LIMBII ÎN CADRUL SCHIMBULUI RECIPROC DE IDEI

Realitatea înconjurătoare se reflectă în mintea oamenilor în diferite forme de gîndire (noțiuni și judecăți), care se fixează și se exprimă prin limbă. În această privință trebuie remarcat faptul că însuși procesul de reflectare a realității în mintea oamenilor se poate realiza numai prin intermediul limbii. Aceasta, fixînd și exprimînd ideile, este purtătoarea cunoștințelor asupra realității înconjurătoare. Fondul lexical la limbii, încadrîndu-se în structura gramaticală, este capabil să exprime și să transmită orice idee despre lucrurile lumii obiective, despre însușirile lor și relațiile dintre ele.

Limba este capabilă să exprime nu numai cunoștințele noastre despre lumea înconjurătoare, ci și atitudinea noastră față de fenomenele lumii exterioare, față de alți oameni și față de noi înșine, față de acțiunile, dispozițiile și trăirile noastre. Ea este capabilă să exprime emoțiile și impulsurile noastre voliționale. În felul acesta, limba fixează și exprimă întregul ansamblu al celor mai complexe relații și fenomene din realitate. Prin limbă avem posibilitatea de a cunoaște și de a ne însuși întreaga experiență acumulată de generațiile

precedente, succesele activității lor de cunoaștere; avem posibilitatea de a organiza și dezvolta producția. Prin limbă putem să cunoaștem relațiile dintre oameni atît în prezent cît și în epocile istorice trecute, să cunoaștem sentimentele și trăirile lor.

Fixînd succesele activității de cunoaștere a omului și fiind unicul mijloc atotcuprinzător de comunicare, mijloc al schimbului de idei între oameni, limba ne dă posibilitatea nu numai de a organiza producția socială, de a întreține viața socială, ci și de a duce mai departe cunoașterea realității înconjurătoare, de a continua progresul științei.

Fixînd succesele cunoașterii umane, limba ne permite să ne însușim întreaga bogăție de cunoștințe care a fost cîștigată de omenire în trecut, asigură realizarea continuității vieții spirituale în diferite epoci. Aceste cunoștințe ale oamenilor, obținute în epocile anterioare, nu constituie pentru noi o taină ferecată cu șapte peceți, ci sînt folosite în procesul dezvoltării progresive a societății.

Un rol uriaș în cunoașterea experienței epocilor anterioare, a istoriei unui popor în întreaga sa multilateralitate, îl au monumentele scrise, care au fixat pentru totdeauna bogăția de cunoștințe, evenimente istorice, structura spirituală și sentimentele oamenilor și popoarelor din vremurile trecute. „Fiecare generație, la rîndul ei, depune în tezaurul limbii materne, — arată K. D. Uşinski — roadele profundei activități interioare, roadele evenimentelor istorice, credințele, concepțiile, urmele suferințelor și bucuriilor vieții, pe scurt, poporul păstrează cu grijă în cuvîntul popular întreaga pecete a vieții sale spirituale. Limba constituie legătura cea mai vie, cea mai bogată și cea mai trainică care unește generațiile trecute, prezente și viitoare ale unui popor într-un tot istoric viu și măreț“[2].

„Fiecare om — scrie A. I. Herțen—are în spate un arbore genealogic grandios, ale cărui rădăcini mai că ajung pînă la raiul lui Adam; pe noi ne apasă, ca valurile aduse la țărm de vîltoarea nesfîrșitului ocean, întreaga istorie a omenirii...“[3].

V. I. Lenin a subliniat rolul uriaș al cunoștințelor obținute în trecut pentru formarea concepției despre lume a societății comuniste, pentru construirea comunismului. Noi primim

---

[2] K. D. Uşinski, *Избранные педагогические сочинения*, учпедгиз, Moscova, 1945, p. 206.

[3] A. I. Herțen, *Былое и думы*, Гихл, Leningrad, 1946, p. 651.

aceste cunoştinţe de la generaţiile trecute prin intermediul limbii, al documentelor scrise. Este necesar să subliniem că pentru descoperirea legilor ştiinţei trebuie să recurgem în special la analiza istoriei ştiinţelor, la istoria societăţii. Este imposibil să reproducem această istorie fără o analiză corespunzătoare a documentelor scrise.

Astfel, cea mai însemnată concluzie a teoriei marxist-leniniste a cunoaşterii cu privire la faptul că cunoştinţele noastre despre lumea înconjurătoare se dezvoltă permanent, progresează, că fiecare nouă etapă în dezvoltarea ştiinţelor ne dă cunoştinţe tot mai profunde despre obiectele realităţii, că în procesul cunoaşterii, în decursul dezvoltării treptate a omenirii noi trecem de la fenomen la esenţă, de la o esenţă mai puţin profundă la o esenţă mult mai profundă, la o esenţă de ordin superior, că cunoştinţele noastre se formează din adevăruri relative, cuprinzînd fiecare o părticică a adevărului absolut, această concluzie presupune cercetarea rezultatelor cunoaşterii obţinute în epocile anterioare şi care au fost exprimate prin limbă.

Prin urmare, funcţia de cunoaştere a limbii în cadrul schimbului de idei între oameni constă în următoarele:

1) fixarea activităţii de cunoaştere în limbă face posibil schimbul de idei între oameni şi constituie prin urmare o condiţie necesară a existenţei vieţii sociale însăşi. Datorită limbii, omul cunoaşte ideile altui om, datorită ei oamenii fac schimb de experienţă în timpul activităţii de producţie, organizează munca în comun;

2) prin mijlocirea limbii, se realizează procesul de educare şi instruire a generaţiei tinere. Întrucît limba fixează ideile noastre cu privire la obiectele lumii înconjurătoare, cel care se instruieşte cu ajutorul limbii vorbite şi scrise, îşi însuşeşte cunoştinţele necesare participării sale la procesul producţiei sociale, la îndeplinirea oricărui fel de activitate;

3) fixîndu-ne cunoştinţele în limbă, avem posibilitatea de a transmite întreaga noastră experienţă generaţiilor viitoare. Pe de altă parte, însuşindu-ne, prin intermediul limbii, experienţa generaţiilor trecute, noi folosim cunoştinţele lor pentru îmbogăţirea experienţei noastre, pentru acumularea de noi cunoştinţe, pentru dezvoltarea producţiei sociale;

4) întrucît limba fixează nu numai cunoştinţele referitoare la lumea înconjurătoare, ci şi sentimente, stări sufleteşti, impresii, diferite genuri de impulsuri, prin intermediul limbii ne informăm despre aceste aspecte ale vieţii psihice

atît ale contemporanilor, cît și ale reprezentanților epocilor trecute.

Să examinăm acum, mult mai concret, felul în care se fixează cunoștințele noastre în limbă și cum se realizează transmiterea cunoștințelor în procesul comunicării orale.

SENSUL ȘI ÎNȚELESUL CUVÎNTULUI ȘI NOȚIUNEA ȘTIINȚIFICĂ

Omul își însușește marea majoritate a cunoștințelor despre lumea înconjurătoare în procesul educării și instruirii, în procesul comunicării cu alți oameni, al studierii literaturii corespunzătoare. Experiența omenirii fixată în limbă, se transmite de la generație la generație, scutind în același timp pe om de la refacerea tuturor descoperirilor realizate în cursul dezvoltării istorice a societății. Fiecare om își însușește un anumit număr de cunoștințe, transmise de societate prin intermediul limbii și acest lucru îl pregătește pentru realizarea unor noi descoperiri, pentru îmbogățirea experienței acumulate de întreaga omenire, îl face capabil să participe la procesul de producție, la care s-a ajuns într-o anumită etapă de dezvoltare a societății, printr-un grad extrem de înalt de perfecționare și complexitate.

Se pune întrebarea: ce anume asigură transmiterea experienței, a cunoștințelor, prin intermediul limbii și care sînt condițiile principale ale înțelegerii reciproce dintre oameni, în procesul comunicării orale?

În forma sa cea mai generală, răspunsul la această întrebare ar fi următorul: pentru ca să se poată realiza comunicarea orală, pentru ca omul să poată să-și însușească și să-și îmbogățească experiența prin intermediul limbii, el trebuie să cunoască limba colectivului în mijlocul căruia trăiește.

În acest caz, în ce constă procesul însușirii limbii de către om? Acest proces constă în însușirea fondului de cuvinte al limbii, a structurii sale gramaticale și a particularităților ei fonetice. Pentru a putea înțelege o idee exprimată într-o limbă oarecare, omul trebuie să cunoască înțelesul cuvintelor folosite în propoziție (adică trebuie să cunoască lexicul limbii), trebuie să înțeleagă raportul cuvintelor în propoziție prin intermediul cărora se exprimă raporturile dintre obiectele lumii reale și să știe să deosebească și să identifice diferitele

complexe de sunete, prin care sînt denumite obiectele, trăsăturile și relațiile dintre ele (adică să învețe să segmenteze lanțul vorbirii în cuvinte și propoziții).

La fel, pentru ca să-și exprime gîndul, omul trebuie să cunoască sensul cuvintelor folosite de el, să știe să le lege în vorbire după regulile gramaticale și să-și formuleze cele spuse cu ajutorul sunetelor limbii respective.

Trebuie să remarcăm că, în procesul educării, copilul își însușește toate cele trei părți ale limbii în mod simultan. Învățînd să raporteze (iar apoi să și pronunțe) un oarecare complex de sunete la obiectul pe care-l denumește, copilul își însușește totodată și fondul lexical al limbii și structura sa fonetică. Învățînd să lege cuvintele în propoziție și să le pronunțe, copilul își însușește și trăsăturile fonetice și cele gramaticale ale limbii. Mai mult decît atît, însușindu-și particularitățile gramaticale ale limbii, copilul își însușește mai profund fondul lexical al limbii, întrucît, folosind aceleași cuvinte în componența a diferite propoziții (de exemplu, „stai la masă", „masa este înaltă", „acestea sînt picioarele mesei" etc.) el își însușește mai bine sensul lexical al cuvintelor lămurindu-și și însușindu-și acele trăsături ale obiectului (de exemplu, ale mesei), care sînt fixate printr-un anumit cuvînt (de exemplu, prin cuvîntul „masă").

Deoarece condiția cea mai importantă a înțelegerii reciproce dintre oameni în procesul comunicării orale o constituie însușirea structurii lexicale a unei limbi, ne vom opri în amănunt asupra noțiunii de *sens lexical al cuvîntului.* Toate cuvintele denominative — substantiv, adjectiv, verb, adverb etc. — denumesc obiecte din realitate. Astfel, unele substantive (vacă, casă, automobil etc.) denumesc obiecte materiale ale realității, adjectivele (roșu, moale etc.) denumesc însușirile diferitelor obiecte, verbele (aleargă, muncește, se scoală etc.) denumesc starea obiectelor. Raporturile dintre obiectele realității sînt denumite de diferite părți de vorbire. Nu există cuvinte speciale pentru a denumi toate raporturile dintre obiecte. Nu există cuvinte speciale pentru a denumi marea majoritate a legăturilor, raporturilor, stărilor (fără să mai vorbim despre dorințe, intenții etc.). Aceste legături se exprimă în vorbire prin îmbinări de cuvinte, prin propoziții. În felul acesta sînt denumite legăturile complexe, necesare, fixate prin legi, legături între diferite lucruri izolate (de exemplu : „Casa în care locuiesc", „Astăzi am fost la Universitate" etc.), întrucît nu există

cuvinte speciale în limbă care să denumească situațiile arătate etc.

Sensul lexical al cuvîntului exprimă *relația* dintre îmbinările de sunete („complexul sonor") care formează cuvîntul dat în sistemul unei anumite limbi și un anumit obiect (particularitățile, starea lui etc.), sau un grup de obiecte.

Caracterizarea aceasta a sensului lexical al cuvîntului este extrem de săracă, superficială, deoarece ea nu explică pe ce bază se realizează relația arătată. Este vorba despre faptul că relația dintre complexul sonor și un anumit obiect nu se poate realiza în afara activității de gîndire, în afara procesului de cunoaștere. Noi raportăm conștient un anumit complex sonor la un anumit obiect. Dacă, de pildă, ni se spune „închideți ușa!" sau „deschideți fereastra!", ne îndreptăm acțiunea în mod corespunzător asupra ușii sau ferestrei, și nu asupra oricărui alt obiect. Aceasta înseamnă că asociem complexele sonore „ușă" și „fereastră" cu anumite idei despre aceste obiecte. Care trebuie, deci, să fie ideile asociate cu anumite complexe sonore pentru ca să se realizeze înțelegerea reciprocă în procesul comunicării orale dintre vorbitorii aceleiași limbi?

Condiția necesară înțelegerii de către ascultător a cuvintelor pronunțate și a folosirii conștiente a cuvintelor de către vorbitor este, în primul rînd, capacitatea de a deosebi și a identifica, după anumite caracteristici, obiectele despre care este vorba, în al doilea rînd capacitatea de a pune în legătură complexul de sunete cu ansamblul de trăsături după care se deosebește un anumit obiect (sau grup de obiecte) complex, determinat, acceptat de vorbitorii aceleiași limbi.

Sens lexical al cuvîntului se numește ansamblul caracteristicilor obiectelor și fenomenelor, legat de un anumit complex sonor, care permite să se denumească un grup de obiecte bine determinat (inclusiv un obiect luat separat), deosebindu-l în același timp de alte grupuri de obiecte (respectiv, de alte obiecte separate). De aceea, spunem că două cuvinte au același sens lexical dacă ele denumesc unul și același grup de obiecte. Așa sînt, de exemplu, cuvintele *лингвистика* „lingvistică" și *языкознание* „știința limbii", *аэроплан* „aeroplan" și *самолет* „avion". Cuvintele care au complexe sonore diferite, dar același sens, se numesc *sinonime*.

Astfel, complexului sonor „mare" îi corespunde o anumită sferă de fenomene precis delimitate, denumite prin acest

cuvînt (de exemplu mări ca Marea Neagră, Marea Baltică, Marea Albă etc.). Deosebirii dintre complexul sonor „mare" și alte complexe sonore îi corespunde deosebirea dintre mările reale și alte obiecte. Faptul că, prin complexul sonor „mare" noi denumim o sferă de obiecte asemănătoare, în ceea ce privește unele trăsături comune și distinctive, înseamnă că acestui complex sonor îi corespunde un anumit grup de trăsături generale și distinctive (sau, cum se spune, prin complexul sonor „mare" *s-a fixat* un anumit grup de trăsături comune și distinctive), proprii fiecărei mări în parte. Astfel, prin complexul sonor „mare" s-au fixat asemenea caracteristici cum sînt „a fi o parte a unui ocean", „a fi mai mult sau mai puțin delimitată de uscat sau de înălțimi ale reliefului subacvatic", „deosebită de ocean prin particularități fizico-geografice" etc.

Cuvîntul reprezintă întotdeauna o unitate între complexul sonor și sens. Schimbul reciproc de idei este posibil numai atunci cînd oamenii folosesc în procesul comunicării orale cuvinte percepute de toți ca avînd același sens. Dacă de pildă, un om ar asocia, într-adevăr, de complexul sonor „mare" ideea unei mări reale, iar altul care vorbește cu el, referindu-se la mare, ar asocia de acest complex sonor o altă sferă de obiecte (de exemplu lacuri, iazuri), atunci înțelegerea reciprocă dintre ei ar fi imposibilă.

Întrucît în sensul unuia și aceluiași cuvînt sînt reflectate trăsăturile generale și distinctive ale obiectelor denumite prin complexul sonor care corespunde sensului dat, acesta reprezintă în sine noțiunea.

Procesul de înțelegere a sensurilor, de însușire a cuvîntului de către copil, nu este un proces pasiv, pur mecanic, de învățare a sensului cuvintelor și a relațiilor lor cu obiectele corespunzătoare, ci un proces activ, cu un scop bine precizat, legat de necesitatea de a rezolva practic anumite sarcini. Numai atunci, cînd în fața copilului se ridică o problemă care nu poate fi rezolvată altfel decît prin însușirea sensului cuvîntului respectiv, copilul îl învață. Astfel, folosirea conștientă a cuvintelor de către copil și, prin urmare, însușirea lor începe înainte de toate cu acelea care sînt legate de satisfacerea nevoilor sale nemijlocite cele mai importante, de acțiunile lui practice, nemijlocite (de exemplu „mama", „papa", „bai-bai", „dai" etc.). Învățarea de către copil a cuvîntului este legată de dezvoltarea atenției sale, a memoriei, de posibilitatea însușirii operațiilor logice ele-

mentare (diferențierea și identificarea obiectelor, generalizarea etc.).

Baza fiziologică a însușirii vorbirii și, prin urmare, a sensului cuvintelor respective o constituie al doilea sistem de semnalizare. La om, arată I. P. Pavlov, au apărut, s-au dezvoltat și au atins o mare perfecțiune semnalele de gradul al doilea, adică semnalele care înlocuiesc excitațiile provenite direct de la obiectele și fenomenele realității înconjurătoare; aceste semnale sînt tocmai cuvintele pronunțate, auzite și văzute. Primul sistem de semnalizare este comun oamenilor și animalelor (sistemul de excitații provenite direct de la obiectele lumii materiale); al doilea însă, specific omului, este sistemul semnalelor sonore. Cuvîntul poate fi socotit și el un excitant, pentru că poate înlocui și provoca aceleași reacții ca și excitantul nemijlocit, denumit prin cuvîntul respectiv.

Însușirea de către copil a vorbirii, a cuvîntului, constituie tocmai procesul în timpul căruia are loc „substituirea" excitanților sonori, excitanților direcți. Un anumit cuvînt, denumind un obiect oarecare însușit de copil, începe să provoace la el același sistem de reacții de adaptare, de orientare ca și obiectul însuși. Cuvîntul acționează ca un excitant chiar în cazul cînd excitantul nemijlocit pe care îl denumește lipsește. De aceea, pentru a provoca un anumit sistem de adaptare, de orientare, cuvîntul trebuie să informeze pe individ despre obiectul pe care-l denumește, să-i provoace imaginea acestuia. Firește că imaginea unui obiect în lipsa lui nu este nimic altceva decît *reprezentarea* acelui obiect. Întrucît același cuvînt (de exemplu „măr", „pisică" etc.) poate să semnalizeze orice măr, orice pisică, atunci, firește, are loc desprinderea din structura ansamblului de caracteristici ale reprezentării a acelor caracteristici care se referă la orice măr și totodată, deosebesc merele de alte obiecte, precum și a celor care se referă la orice pisică și totodată, deosebesc pisicile de alte obiecte. Aceasta înseamnă că procesul însușirii cuvîntului este un proces de generalizare, de formare a sensurilor cuvintelor, de formare a noțiunilor. În legătură cu aceasta V. I. Lenin a arătat că fiecare cuvînt (enunț) generalizează. Noțiunea este înainte de toate ideea în care sînt reflectate particularitățile generale și distinctive ale obiectelor din realitate. Deoarece procesul însușirii unui cuvînt este legat de abstractizarea și fixarea printr-un anumit complex sonor a caracteristicilor generale și distinctive

ale obiectului denumit prin acest cuvînt, însuși acest proces reprezintă, de fapt, procesul formării noțiunii corespunzătoare.

Însușirea sensului unui cuvînt, adică însușirea particularităților obiectelor, reflectate în sensurile cuvintelor respective, se realizează astfel în procesul de învățare a limbii. Numai după ce se constituie raporturi de asociere între particularitățile obiectelor percepute, — raporturi reflectate în sensurile corespunzătoare ale cuvintelor —, și anumite complexe sonore, care denumesc aceste obiecte și care exprimă în același timp sensul lor, se poate spune că omul și-a însușit cuvintele respective, ca fapte de vorbire. Astfel se presupune că el își însușește simultan nu numai posibilitatea de a pronunța aceste cuvinte, ci și de a le folosi în vorbire, în scopul comunicării. De exemplu, prin rostirea cuvîntului „măr" se pot semnaliza aceleași impresii pe care le provoacă mărul real.

La animale se poate forma, de asemenea, un reflex condiționat pe baza cuvîntului (de exemplu în procesul dresării). Totuși, în acest caz, cuvîntul va acționa asupra analizatorului auditiv, la fel ca oricare alt excitant din primul sistem de semnalizare (de exemplu clopoțelul), întrucît animalul nu înțelege sensul cuvîntului respectiv ca pe o noțiune în care sînt reflectate particularitățile generale și distinctive ale obiectelor, date în sensuri în mod obiectiv, nu numai pentru individ, ci și pentru întreaga societate, pentru știință, pentru cunoașterea în ansamblu. Animalul poate să lege de un cuvînt oarecare numai acele caracteristici ale obiectelor a căror reprezentare îi provoacă o reacție conștientă, îndreptată spre satisfacerea unei nevoi directe. Aceasta înseamnă că animalele superior organizate (cîinele, maimuța etc.) sînt capabile de o generalizare elementară. Totuși, această generalizare se deosebește în mod esențial de generalizarea realizată de om. Animalul poate să lege de cuvînt numai particularitățile care constituie pentru el excitanți puternici (semnalele) și care în raport cu obiectul pot fi cu totul întîmplătoare. Omul generalizează (aceasta se face în procesul educării și instruirii cu un anumit scop) în special prin particularitățile esențiale, a căror cunoaștere permite nu numai să se distingă un grup de obiecte de altul, ci și să se stabilească relațiile dintre aceste grupuri, esențiale pentru activitatea practică și de cunoaștere (de exemplu, relațiile de gen și de specie).

Astfel, procesul însușirii cuvîntului reprezintă procesul formării sensurilor cuvintelor și, prin urmare, procesul

formării noțiunilor respective. Se ivește întrebarea: oare întotdeauna sensul lexical constituie o noțiune?

Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să lămurim ce se înțelege în știință prin noțiune. Am arătat deja că noțiunea este o idee care reflectă trăsăturile generale și distinctive ale obiectului. În această definiție se cuprind tot felul de noțiuni, și acelea pe care le folosim în viața de toate zilele, și acelea pe care le folosim în știință (noțiunile științifice). Noțiunile științifice se deosebesc de noțiunile pe care le folosim în viața de fiecare zi prin faptul că în ele se reflectă acele trăsături generale și distinctive care sînt *esențiale*. De aceea, despre noțiuni se poate vorbi, de obicei, în două sensuri: despre noțiuni în sens larg (aici intră toate ideile în care sînt reflectate trăsăturile generale și distinctive ale obiectelor) și despre noțiuni în sens restrîns, adică despre noțiunile științifice. Cînd avem în vedere noțiunea în sens larg, atunci putem spune că noțiunea exprimată de un anumit cuvînt și sensul acestuia se confundă (nu facem nici un fel de deosebire între ele). Însă noțiunea științifică exprimată de un anumit cuvînt joacă și rolul de sens al acestui cuvînt (adică după trăsăturile reflectate în această noțiune se pot distinge obiectele denumite de cuvîntul prin care este exprimată noțiunea dată) și rolul ideii care dezvăluie esența obiectelor denumite de acest cuvînt.

O distincție de acest fel între noțiuni o găsim pentru prima dată la Aristotel. Aristotel deosebea noțiunile care dezvăluie esența obiectului și constituie definiția obiectului studiat (ele răspund la întrebarea: ce reprezintă obiectul?) de noțiunile care corespund sensurilor cuvintelor. Primele corespund definiției date de noi noțiunilor științifice, celelalte corespund acelei sfere de noțiuni pe care noi le-am denumit „noțiuni în sens larg". În prima accepție, Aristotel numește noțiunea, expresie a formei (aspectului), răspunzînd la întrebarea ce anume este ceva; de asemenea o denumește expresie a substanței existenței[4] sau determinare înțeleasă ca cunoaștere a substanței existenței și esenței[5].

În a doua accepție, Aristotel înțelege noțiunea, în mod simplu, ca pe un conținut gîndit, ca ideea despre obiect, în afara condițiilor concrete de loc și de timp ale acestui obiect. Aristotel numește acest conținut gîndit *noem*. În acest sens,

[4] Vezi Aristotel, *Metafizica*, VII, 5, 1031 a 12.
[5] Idem, *Analitica secundă*, II, 3, 90 b 30.

Aristotel vorbește despre noțiune ca despre un element, un termen premisă, întrucît în analiza premiselor deducției nu este importantă cunoașterea esenței obiectului, ci stabilirea exactă a sferei noțiunii (care, de fapt, poate fi determinată prin orice trăsătură distinctivă, fie esențială, fie de alt tip), sau stabilirea exactă a sensului termenului, care determină referirea unui anumit complex sonor la un anumit grup de obiecte[6]. În acest caz, Aristotel are în vedere faptul că, dacă în structura premiselor deducției intră termenii „animal capabil de gîndire abstractă și vorbire", „animal care posedă simțul comicului", „animal care posedă lobul moale al urechii", atunci toate ideile exprimate prin diferiți termeni, care reprezintă diferite îmbinări de cuvinte, sînt perfect echivalente din punctul de vedere al sferei lor, au unul și același sens lexical : ele se referă la aceeași sferă de obiecte (oameni). În acest caz, vom examina particularitățile reflectate în noțiune numai din punctul de vedere al funcției lor distinctive.

În procesul dezvoltării științei și al practicii social-umane, noțiunile corespunzătoare obiectelor realității înconjurătoare se schimbă treptat, se dezvoltă, se perfecționează. Dezvoltarea noțiunilor este subordonată principiului materialist-dialectic al corelației dintre adevărul absolut și relativ. În fiecare noțiune se reflectă incomplet, în mod aproximativ, anumite obiecte, o anumită latură a realității înconjurătoare. În acest sens, fiecare noțiune, într-o anumită etapă a dezvoltării ei reprezintă un adevăr relativ. Dar, în acest adevăr relativ este inclusă o părticică a cunoașterii, absolute a lumii, de necontestat în viitor. În procesul dezvoltării științei, cunoașterea absolutului se lărgește neîncetat. Despre dezvoltarea noțiunilor se poate vorbi nu numai din punctul de vedere al dezvoltării istorice a cunoașterii, ci și din punctul de vedere al dezvoltării fiecărui individ luat în parte, în procesul educării și instruirii lui. Conținutul noțiunilor pe care le posedă fiecare om în parte, în decursul educării și instruirii lui, se schimbă esențial : el se îmbogățește, se adîncește și se perfecționează neîncetat.

Cu toate că noțiunile noastre se dezvoltă și se perfecționează și pe planul dezvoltării istorice a cunoașterii și

---

[6] Vezi A. S. Ahmanov, „*Логическое учение Аристотеля*", în „Ученые записки МОПИ", vol XXIV, Труды кафедры философии, вып. 2, Moscova, 1953, p. 76.

pe planul dezvoltării individuale a omului, în marea majoritate a cazurilor folosim aceleași cuvinte pentru denumirea noțiunilor în diferite etape ale dezvoltării lor. Aceasta înseamnă că unul și același cuvînt poate să exprime noțiuni profund diferite din punctul de vedere al conținutului lor. Astfel, noțiunea de „om" în procesul dezvoltării sale istorice a suferit o evoluție esențială. În antichitate, în limba greacă, prin cuvîntul corespunzător s-au fixat particularitățile care caracterizează pe om într-un mod cu totul superficial. Platon, de pildă, într-unul din dialogurile sale, a definit omul ca pe o ființă bipedă, dar fără pene. O dată cu dezvoltarea științei, noțiunea de om, ca ființă biologică, s-a dezvoltat și s-a perfecționat neîntrerupt. În prezent, în noțiunea de om, ca o anumită specie de animale (*homo sapiens*), sînt incluse majoritatea trăsăturilor morfologice și fiziologice ale omului (structura și funcționarea sistemului nervos, componența sîngelui etc.), care-l deosebesc de celelalte animale. În știința socială premarxistă, omul este definit ca o ființă înzestrată cu judecată și morală, capabilă de viață politică etc. Marxismul a descoperit esența omului (și ca ființă biologică și ca ființă socială), arătînd că trăsătura principală care-l separă pe om de animale o constituie capacitatea de a munci, de a confecționa unelte de muncă. Tocmai această trăsătură l-a transformat în animal social, l-a separat de lumea animală și a condiționat apariția unui șir de trăsături biologice noi. Dar cu toată dezvoltarea ei, în toate etapele de evoluție, această noțiune (în limitele aceleiași limbi) a fost denumită prin același cuvînt. De aceea, citind operele autorilor din epocile anterioare, înțelegem, fără o cercetare amănunțită, ce grup de ființe au denumit ei prin cuvîntul „om". Aceasta înseamnă că, cu toată dezvoltarea uriașă a cunoștințelor noastre despre om, sensul cuvîntului „om" a rămas neschimbat : el se referă la același grup de obiecte — la oameni, pe care în diferitele ei etape de dezvoltare, știința le-a deosebit de toate celelalte animale potrivit trăsăturilor lor distinctive.

În alte cazuri, dezvoltarea unor noțiuni a dus la schimbarea esențială a sensurilor cuvintelor corespunzătoare. Astfel este, de pildă, noțiunea de pește : se știe că în știință a existat un timp cînd și balenele și alte vieţuitoare care trăiesc în apă, și care totuși nu sînt pești, erau denumite pești. În procesul dezvoltării științei, sensul cuvîntului „pește" s-a restrîns. De asemenea, noțiunea de „număr" a suferit

schimbări. Dacă la început numerele denumeau doar numerele naturale, apoi, ca urmare a dezvoltării ulterioare a noțiunii de număr, numerele au început să denumească și numerele iraționale, și numerele complexe, și numerele transfinite : sensul cuvîntului „număr", în acest caz, s-a lărgit. În diferitele etape de dezvoltare a științei, sensul unui cuvînt care exprimă o noțiune se poate schimba esențial.

S-ar putea da foarte multe exemple care să ilustreze schimbarea sensului cuvintelor, ca urmare a schimbării conținutului noțiunii.

În aceste cazuri, pentru a înțelege operele unor autori din epocile anterioare, este necesar să cercetăm cu grijă cuvîntul respectiv din punctul de vedere al sensului său, adică să stabilim precis sfera de obiecte la care el se referă, să stabilim prin ce anume se deosebește sensul lui de sensul aceluiași cuvînt (ca termen științific), folosit în stadiul actual de dezvoltare a științei.

Schimbarea sensurilor cuvintelor într-o limbă, în diferite stadii ale cunoașterii științifice, se poate lămuri cu ajutorul aceleiași limbi. Această cercetare este ușurată de faptul că partea esențială a lexicului, pe care o folosim tot timpul în viața de toate zilele, este deosebit de stabilă în ce privește sensurile lexicale. Această stabilitate este determinată de rolul principal al limbii în societate — acela de a fi mijloc de comunicare între oameni, unealtă a activității lor de cunoaștere.

În această privință, V. V. Vinogradov arată că în fiecare limbă, în componența fondului principal lexical, există un nucleu de cuvinte cu sensuri extrem de stabile, cărora el le spune cuvinte denominative. „În sistemul sensurilor exprimat prin structura lexicală a limbii, — scrie V. V. Vinogradov — este foarte ușor să se distingă sensurile directe, denominative, care se referă oarecum nemijlocit la „obiectele", fenomenele, acțiunile și însușirile realității (incluzînd aici și viața internă a omului) și care reflectă înțelegerea lor socială. Sensul denominativ al cuvîntului constituie suportul și baza socială conștientă a tuturor celorlalte sensuri și accepții"[7].

Înțelegerea textelor vechi devine greoaie în cazurile în care același complex sonor este legat în diferite epoci de diferite sensuri. Astfel, termenul de „dialectică" în antichitate denumea cu totul altceva decît în prezent. Dacă prin

[7] «Вопросы языкознания», nr. 5, 1953, p. 12.

dialectică în vechime se înțelegea arta de a purta o discuție și de a obține adevărul prin dezvăluirea contradicțiilor în judecata adversarului, în filozofia marxistă acest termen înseamnă unica metodă științifică de cunoaștere a realității. Dacă nu dăm atenție faptului că acest termen a avut în condiții diferite un sens diferit, atunci un anumit text în care întîlnim termenul de „dialectică" poate fi înțeles greșit.

Întîlnim cazuri mult mai grele atunci cînd, în diferite epoci, diferiți autori întrebuințează termeni deosebiți pentru denumirea acelorași lucruri sau fenomene. Se știe că termenul „logică" nu a fost întrebuințat întotdeauna pentru desemnarea acelor discipline logice, pe care le desemnăm astăzi cu acest termen. Ar fi o mare greșeală să socotim că disciplinele logice își aveau locul numai acolo unde întîlnim acest termen. Chiar Aristotel n-a dat numele de logică nici uneia dintre disciplinele sale expuse în cele șase tratate de logică, pe care comentatorii săi au început să le socotească ca părți ale „Organonului". La stoici, ceea ce numim astăzi logică, se includea în dialectică, în care ei introduceau și doctrina referitoare la cuvîntul intern și cea referitoare la cuvîntul extern : gramatica, poetica și compoziția muzicală. Termenul de „logică", în sensul în care îl întrebuințăm noi astăzi, se întîlnește la Democrit, Cicero și la alți autori, dar se consolidează definitiv în acest sens doar din epoca logicii de la Port-Royal (secolul al XVII-lea).

Stabilitatea sensurilor folosite în limba cuvintelor permite oamenilor să întrebuințeze limba ca mijloc de bază al comunicării în viața zilnică.

Să ne oprim acum la problema *înțelesului* cuvîntului, a raportului dintre înțeles și sens și să lămurim legătura dintre înțelesul cuvîntului și problema cunoașterii cu ajutorul limbii*.

Adesea, același complex sonor este legat de diferite sensuri. Cuvintele identice ca aspect sonor, dar deosebite ca sens poartă numele de *omonime*. Ca exemple de omonime pot fi date următoarele cuvinte : *град* „oraș" și *град* „fenomen meteorologic, grindină", *пионер* „pionier, membru al organizației de pionieri" și *пионер* „pionier, cel dintîi organizator, întemeietorul unui lucru", *материя* „materie —

*Pentru redarea distincției făcute de autor între *значение* și *смысл* cuvintele *sens* și *înțeles* vor fi folosite în continuare în accepții diferite — *N. T.*

categorie filozofică", *материя* „materie—substanță" și *материя* „materie—material, țesătură" etc.

Cuvîntul „înțeles" este polisemantic. El se folosește, în primul rînd, în accepția de „capacitatea de a însemna ceva", adică „ceea ce poate fi înțeles" (spre deosebire de ceea ce e lipsit de înțeles), adică „ceea ce are un sens". Noi spunem că combinațiile de cuvinte „2 × 2 = lumînare de stearină" și „5 mai mare" nu au înțeles. Spunem de asemenea, că îmbinarea de sunete „ambrogi" este lipsită de înțeles (nu constituie un cuvînt, deoarece nu are sens).

Cuvîntul „înțeles" se întrebuințează, în al doilea rînd, în accepția folosirii unei anumite acțiuni sau operații cu scopul obținerii anumitor rezultate folositoare. În această accepție cuvîntul „înțeles" se întrebuințează, de exemplu, în propozițiile: „Unele legi, adevărate pentru mecanica clasică, sînt lipsite de înțeles pentru microcosmos", „N-are nici un înțeles să cumpărăm din timp aceste materiale de construcție, deoarece nu avem unde să le păstrăm".

Cuvîntul „înțeles" se întrebuințează, în al treilea rînd, pentru fixarea unui anumit cuvînt, folosit într-una din accepțiile sale. Într-o astfel de accepție cuvîntul „înțeles" se întrebuințează în propoziția: „La început ați întrebuințat cuvîntul «lege» într-un anumit înțeles, apoi în altul, la început ați vorbit despre legile realității materiale, care există și acționează în afară și independent de noi, iar apoi ați început să vorbiți despre legile realității, cunoscute de știință".

În al patrulea rînd, cuvîntul „înțeles" se întrebuințează cu accepția de relație, aspect. Astfel este întrebuințat acest cuvînt în propoziția: „Voi spuneți că el este bun, dar în ce înțeles?"

În sfîrșit, în al cincilea rînd, cuvîntul „înțeles" se întrebuințează pentru denumirea unei anumite trăsături posibile dintr-un grup de trăsături, cu ajutorul cărora denumim și distingem aceeași sferă de obiecte. Asupra acestui aspect al noțiunii de „înțeles" ne vom opri mai amănunțit.

Obiectele sînt înzestrate cu numeroase caracteristici și, de aceea, avem adesea posibilitatea să le distingem unele de altele după cele mai diferite grupe de caracteristici și să legăm de cuvîntul care le denumește diferite grupe de caracteristici. Astfel, pentru a deosebi cuvîntul „apă" de alte lucruri, poate apărea pe primul plan un grup de caracteristici (de exemplu „a fi incolor", „a fi fără gust", „a avea greutatea specifică unu" etc.), fie altul („a fi un element

chimic, a cărui moleculă se compune din doi atomi de hidrogen și unul de oxigen"). Și într-un caz și în celălalt, cuvîntul „apă" va avea același sens, deoarece prin acest cuvînt noi denumim același lucru, deși concepem acest obiect în fiecare caz din punctul de vedere al caracteristicilor distinctive care-l separă de alte obiecte. Într-un astfel de caz spunem că cuvîntul „apă" este folosit cu unul și același sens, dar în înțelesuri diferite. În primul caz, legînd de cuvîntul „apă" caracteristicile „a fi incolor", „a fi fără gust", „a avea greutatea specifică unu", am privit apa din punctul de vedere al proprietăților ei fizice (adică am examinat-o în înțeles fizic), în al doilea caz, legînd de cuvîntul „apă" caracteristica „a fi un element chimic a cărui moleculă se compune din doi atomi de hidrogen și unul de oxigen", am privit apa din punctul de vedere al proprietăților chimice.

În mod analog, omul poate fi privit atît în înțeles social cît și biologic și, în fiecare dintre aceste cazuri, vom lega de cuvîntul „om" trăsături diferite.

Faptul, că adesea delimităm același obiect (sau ansamblu de obiecte) după modul de a privi diferitele lui trăsături, se explică prin experiența omului (de exemplu prin experiența sa profesională), prin nivelul său de cunoaștere a obiectului, iar uneori și printr-un anumit raport cu obiectul, determinat de interese de clasă evidente (acest lucru privește în special fenomenele sociale). Astfel, mulți filozofi, economiști și istorici burghezi raportează la crizele economice aceleași fenomene sociale ca și marxiștii (prin urmare și unii și alții folosesc cuvîntul „criză" într-unul și același sens). Totuși, ideologii marxiști și burghezi leagă de cuvîntul „criză" noțiuni deosebite (grupe de trăsături deosebite), care caracterizează concepția marxistă și cea burgheză despre aceleași fenomene (ideologii burghezi se străduiesc să elucideze fals aceste fenomene).

Întîlnim o pluralitate de înțelesuri a unui cuvînt care are același sens și atunci cînd examinăm cum s-au schimbat reprezentările oamenilor despre un anumit cerc de fenomene, desemnate prin același cuvînt.

Astfel, prin cuvîntul „soare" s-a denumit în decursul dezvoltării științei, același lucru, deși cunoștințele noastre despre soare s-au dezvoltat permanent. Diferitele ansambluri de trăsături, legate de cuvîntul „soare" în diferite etape de dezvoltare a științei (fără schimbarea sensului acestui cuvînt) formează diferite înțelesuri ale cuvîntului „soare".

Pentru înțelegerea reciprocă, pentru schimbul de idei între oameni în procesul comunicării, pentru dobîndirea cunoștințelor cu ajutorul limbii, este extrem de important să se precizeze sensul și înțelesul cuvintelor întrebuințate în cadrul discuției. Astfel, este imposibil să se obțină o înțelegere reciprocă deplină între cei ce discută o problemă oarecare, dacă cuvintele care se referă nemijlocit la obiectul discuției sau al dezbaterii vor fi întrebuințate cu sensuri deosebite. Despre astfel de oameni se spune adesea că se exprimă în „limbi diferite". Astfel, dacă cineva afirmă că apariția logicii a fost posibilă doar pe o anumită treaptă de dezvoltare a cunoașterii științifice (avînd în vedere apariția științei logicii), atunci altul, înțelegînd prin cuvîntul „logică" aparatul logic de gîndire al omului, poate să răspundă astfel: „Aceasta nu-i adevărat; logica a apărut o dată cu apariția omului, o dată cu apariția vorbirii și a gîndirii omenești". Discuția dintre acești oameni se poate prelungi foarte mult și în zadar, întrucît fiecare dintre ei înțelege altceva prin „logică".

Dacă unul dintre cei care discută va arăta că la noi, în Uniunea Sovietică, nu există clase (avînd în vedere doar clasele antagonice), iar celălalt va arăta că la noi există clase (legînd de cuvîntul „clasă" clasele neantagonice) discuția dintre ei va fi de asemenea sterilă pînă cînd nu se va clarifica în ce înțeles folosește fiecare dintre ei cuvîntul „clasă".

Pentru ca în știință să nu apară astfel de nedumeriri, fiecare știință își creează o terminologie științifică.

Fiecare obiect, fiecare clasă de obiecte, fiecare clasă de relații și trăsături, studiate de o anumită știință, este denumită printr-un anumit cuvînt. Acest cuvînt denumește o anumită sferă de obiecte și exprimă noțiunea ei. În felul acesta termenul științific reprezintă, de fapt, cuvîntul cu un sens determinat.

În geometria lui Euclid cuvintele „triunghi", „pătrat", „cerc", „asemănare" etc. au sensul unor termeni științifici. Astfel, cînd se vorbește despre triunghiuri, sînt luate în considerație numai figurile geometrice reprezentînd o parte dintr-un plan mărginit de trei linii drepte care se întretaie.

Dar cînd în vorbirea curentă folosim cuvîntul omonim, trebuie să ne dăm seama în ce *înțeles* îl întrebuințăm.

De asemenea, trebuie să ținem seama de înțelesul unui anumit cuvînt, dacă prin el se denumește un obiect sau un

anumit fenomen care își schimbă trăsăturile esențiale într-o anumită etapă a dezvoltării sale. Astfel, fenomenul denumit de cuvîntul „capitalism" ar putea fi caracterizat ca o orînduire socială progresistă (dacă se are în vedere capitalismul premonopolist). Această caracteristică însă nu poate fi aplicată la fenomenul denumit tot prin cuvîntul „capitalism" dacă se are în vedere capitalismul monopolist, sau imperialismul ca ultima etapă de dezvoltare a capitalismului. Dacă cunoaștem însă nuanțele de înțeles ale cuvîntului „capitalism", atunci, citind într-o carte marxistă propoziția „capitalismul este un fenomen social progresist", raportăm imediat această caracteristică doar la o anumită etapă de dezvoltare a capitalismului, și anume: la capitalismul premonopolist.

Adesea, în practica comunicării orale, folosim așa-numitele cuvinte *nedeterminate* (de obicei, în vorbire ele sînt legate de substantiv în calitate de determinante ale lui sau ale predicatului). Exemple de asemenea cuvinte „nedeterminate" pot fi următoarele: „folositor", „nepotrivit", „periculos", „bun" etc.

Aceste cuvinte, folosite pentru precizarea anumitor obiecte, fenomene, situații, nu caracterizează obiectele respective sub toate aspectele, ci totdeauna numai într-un anumit înțeles, adică doar sub un anumit aspect, dintr-un anumit punct de vedere, într-un anumit timp și într-un anumit loc. Astfel, dacă spunem despre ploaie că este folositoare, atunci, firește, avem în vedere nu faptul că ploaia este folositoare întotdeauna și peste tot și din orice punct de vedere, ci că ea este folositoare în condiții concrete (de exemplu, pentru obținerea unor recolte bogate la anumite culturi agricole); de aceea, pentru diferite culturi este necesară o cantitate diferită de ploaie, și, prin urmare, pentru creșterea unei anumite culturi, fiecare ploaie poate fi folositoare sau dăunătoare într-un anumit timp și un anumit loc. Pentru ca ideea exprimată de cuvintele „ploaia este folositoare" să fie înțeleasă, este întotdeauna necesar să punem întrebarea: „în ce înțeles este folositoare", adică să lămurim pentru ce este folositoare, unde și cînd etc.

În mod analog, cînd caracterizăm ceva prin cuvîntul „mai bun", este necesar să ne dăm seama „în ce înțeles este mai bun", „pentru cine (sau pentru ce) este mai bun" etc.

În procesul comunicării orale, ne folosim adesea de cuvinte colorate emoțional, care servesc nu numai la denumirea unui

obiect, la delimitarea lui de alte obiecte, ci care exprimă și atitudinea noastră față de acel obiect.

Orice cuvînt noțional este purtătorul unui sens lexical, reprezentînd noțiunea care reflectă trăsăturile generale și distinctive ale obiectelor denumite printr-un anumit cuvînt. Prin urmare, sensul cuvîntului este purtătorul trăsăturilor *obiective* (adică ale acelora care nu depind de atitudinea omului față de obiect). Cînd însă cuvîntul are o nuanță emoțională, care exprimă atitudinea vorbitorului față de obiect, trebuie să deosebim exact această atitudine subiectivă și să o cercetăm cu atenție pentru a clarifica dacă ea are baze obiective în lucrul însuși, sau dacă aceasta este introdusă în obiect doar de subiect. Cînd un om afirmă că „la noi în instituție înflorește nu critica, ci o manie nesănătoasă a criticii", este necesar să lămurim dacă în instituție se manifestă de fapt o asemenea manie critică (critică neprincipială, uneltire, intrigi) sau dacă nu cumva o asemenea părere asupra criticii din instituție este rezultatul aprecierii subiective a individului respectiv (s-ar putea afla că el însuși a fost supus unei critici juste, dar că a reacționat greșit, „s-a supărat" pe oamenii care l-au criticat).

Este necesar să separăm cu strictețe cuvintele care denumesc obiectele lumii materiale, existente în afara noastră și independent de noi, de cunoștințele noastre despre ele, de cuvintele care denumesc unele particularități, relații, stări ale obiectelor, care sînt abstractizate în procesul cunoașterii din lucrurile materiale particulare. Astfel, cuvinte ca „lungime", „frumusețe", „cauzalitate", „dragoste", „curaj" etc. denumesc anumite însușiri (lungime, frumusețe), relații (cauzalitate), stări (dragoste, curaj), care sînt abstractizate din lucrurile materiale particulare și fenomenele cu care sînt indisolubil legate în realitatea materială. Numai în procesul cunoașterii, distingem trăsăturile, relațiile și stările obiectelor în „forma lor pură", le distingem prin numele proprii lor și începem să operăm cu ele ca și cu obiecte „abstracte" deosebite (de exemplu, începem să studiem particularitățile frumuseții, raportînd-o la alte obiecte „abstracte" cum sînt „urîțenia", „ridicolul" etc.).

De aceea, este necesar să amintim că aceste obiecte „abstracte" reprezintă noțiuni abstracte, delimitate prin nume corespunzătoare, prin „învelișuri materiale". Aceste obiecte „abstracte" nu există în înțelesul în care există lucrurile materiale particulare. Ultimele există independent de om

și înaintea omului, obiectele „abstracte" („noțiunile abstracte") nu există independent de om și înaintea lui: ele sînt desprinse de om din lucrurile materiale particulare în urma cunoașterii lumii înconjurătoare. Folosirea acelorași complexe sonore cu diferite înțelesuri nu duce întotdeauna la dispariția înțelegerii reciproce dintre oameni. Aceasta se întîmplă atunci cînd folosirea cuvintelor în diferite înțelesuri nu le schimbă sensul. Am văzut deja că folosirea cuvintelor „clasă", „capitalism", „logică" în diferite înțelesuri ar putea să ducă la dispariția înțelegerii reciproce, deoarece folosirea acestor cuvinte în înțeles diferit a dus la faptul că ele s-au întrebuințat în sensuri diferite. Cuvîntul „clasă" l-am folosit o dată pentru denumirea claselor antagonice, iar altă dată pentru denumirea claselor în general; cuvîntul „logică" l-am folosit o dată pentru denumirea științei logicii, iar altă dată pentru denumirea structurii gîndirii etc. Cînd însă întrebuințarea cuvintelor în înțelesuri diferite nu duce la schimbarea sensurilor lor (sensurile lor rămîn identice), înțelegerea reciprocă între oameni nu are de suferit. Dacă întrebuințăm cuvintele „apă", sau „om" sau „soare" în diferite înțelesuri, denumind însă aceleași grupe de obiecte, atunci înțelegerea reciprocă dintre oameni nu e stingherită. Astfel se explică și faptul că atît copilul cît și adultul, atît omul instruit cît și cel neinstruit precum și oamenii cu concepții deosebite despre lume se înțeleg unul pe altul cînd folosesc cuvintele cu același sens. Copilul îl înțelege pe profesorul de fizică și invers, cînd unul spune celuilalt „adu apă", „apă fiartă", „toarnă apă" etc., deoarece ei folosesc cuvîntul apă în același sens, deși cunoștințele lor despre apă pot fi complet diferite. Mai mult decît atît, vorbind despre apă, profesorul de fizică poate, de exemplu, să lege de complexul sonor „apă" faptul că molecula ei se compune din doi atomi de hidrogen și unul de oxigen, iar copilul de acele însușiri care i-au fost date în reprezentările intuitive inițiale.

În ciuda particularităților calitativ diferite, legate de complexul sonor „apă" de către profesor și de către copil, ei se înțeleg unul cu altul, deoarece cu ajutorul acestor particularități *se delimitează* de alte obiecte unul și același obiect — apa.

Tocmai faptul că condiția înțelegerii reciproce a cuvintelor întrebuințate de oameni este folosirea acestor cuvinte în același sens explică posibilitatea transmiterii cunoștin-

ţelor în procesul comunicării orale de la un om mai competent la altul mai puţin competent, de la un om cunoscător la altul mai puţin cunoscător. Pentru cel care stăpîneşte limba, nu este foarte greu să dezvăluie nuanţele de înţeles ale cuvintelor care se întîlnesc în limbă, să explice prin acelaşi sens unele cuvinte întrebuinţate în acelaşi înţeles sau nu. Cînd avem a face cu lanţul vorbirii, cînd cuvintele analizate sînt date în context, o simplă analiză semantică ne dă posibilitatea de a determina sensul cuvintelor şi nuanţelor lor de înţeles. De aceea, prezenţa în limbă a omonimelor, a polisemiei, existenţa diferitelor accepţii ale aceloraşi cuvinte nu constituie un „defect de neînlăturat" al limbii, care ar determina (aşa cum afirmă reprezentanţii filozofiei semantice burgheze contemporane) lipsa înţelegerii reciproce în societate între diferiţi oameni şi grupuri întregi de oameni.

Vorbind despre imperfecţiunea limbilor naţionale şi cerînd reformarea lor radicală, idealiştii semantici contemporani rup limba de vorbire. Fără îndoială că într-o limbă naţională (care cuprinde bagajul de cuvinte, sistemul normelor gramaticale şi al particularităţilor fonetice) există şi omonime şi sinonime, există diferite mijloace de a exprima aceleaşi raporturi gramaticale etc. Totuşi, în practica schimbului de idei între oameni, limba apare ca „vorbire" în care se exprimă (în forme îmbinate după anumite legi) idei concrete prin conţinutul lor. Tocmai contextul vorbirii permite să se precizeze şi să se clarifice acele cuvinte care prin acelaşi complex sonor exprimă un sens diferit, cînd sînt date în afara contextului, în afara comunicării orale reale.

FORMAREA NOŢIUNII ŞI LIMBA

Pentru gîndire este specific caracterul ei generalizator şi mijlocit. Separînd trăsăturile generale, dezvăluind relaţiile generale care leagă obiectele şi grupurile de obiecte, punem în lumină trăsăturile esenţiale ale acestor obiecte, scoatem în evidenţă legăturile legice, necesare, dintre ele. Procesul desprinderii generalului din fenomenele realităţii reprezintă procesul formării noţiunilor. Gîndirea se realizează operînd cu noţiunile. Formarea noţiunilor şi folosirea lor în alcătuirea judecăţilor, raţionamentelor, demonstraţiei etc. sînt imposibile fără cuvînt, fără limbă.

Analizînd procesul formării noțiunii și rolul cuvîntului în formarea ei, ne vom opri la următoarele probleme: 1) Cum se formează noțiunea în procesul trecerii de la treapta senzorială a cunoașterii la cea rațională, care sînt legile activității nervoase superioare care stau la baza acestei treceri? 2) Cum se formează noțiunile la oamenii care posedă experiența generațiilor trecute în procesul educării și instruirii lor, în timpul activității lor practice? 3) Cum se formează noțiunile științifice în procesul dezvoltării științelor și activității practice a omului, care ridică omenirea deasupra nivelului de cunoaștere atins anterior?

Cînd percepem un obiect în mod nemijlocit, sub formă de senzații, percepții sau reprezentări, îl percepem ca pe un obiect individual, izolat. Nu se poate să avem senzația „frumosului în general", percepția „copacului în general" etc., adică să simțim și să percepem trăsăturile *generale* ale tuturor obiectelor frumoase și ale tuturor copacilor. Senzația, percepția reprezintă legătura directă dintre obiect și imaginea pe care el o trezește în momentul acțiunii lui asupra organelor noastre de simț. De aceea, senzațiile și percepțiile nu necesită fixarea, materializarea lor sub forma cuvîntului: legătura directă dintre subiectul cunoscător și obiectul cunoscut asigură existența senzațiilor și percepțiilor. Semnul, cuvîntul este necesar numai atunci cînd obiectul cunoscut nu ne este dat prin percepție senzorială și cînd necesită dezvăluirea simultană a caracteristicilor generale, existente la un ansamblu de obiecte. Întrucît în percepția senzorială nu sînt date dintr-o dată caracteristicile generale și distinctive ale tuturor copacilor, este necesar un suport material deosebit care să separe însușirile generale. Cuvîntul apare tocmai ca un astfel de purtător material. Cu atît mai mult este necesar cuvîntul atunci cînd trebuie să fixăm, să materializăm particularitățile și relațiile obiectelor din realitate, nepercepute senzorial (de exemplu, pentru fixarea noțiunii de valoare, număr, funcție, materie, lege etc.).

Caracterizînd substanța valorii și subliniind caracterul ei abstract, K. Marx a scris: „În contrast direct cu materialitatea senzorială grosolană a corpurilor mărfurilor, nici un atom de materie naturală nu intră în valoarea (Werthgegenständlichkeit) lor. Putem deci să sucim și să învîrtim o marfă determinată cum vrem; ca obiect-valoare (Werthding) ea

rămîne insesizabilă"[8]. Tocmai cuvîntul constituie pivotul datorită căruia este posibil procesul delimitării faptului gîndit de cel individual şi desprinderea particularităţilor şi relaţiilor generale şi esenţiale, nepercepute senzorial.

Procesul gîndirii se caracterizează prin posibilitatea de a forma noţiuni, de a generaliza. La rîndul său, procesul de generalizare, de formare a noţiunilor este legat direct de procesul de abstractizare (de procesul de abstragere a anumitor particularităţi ale obiectelor şi a relaţiilor dintre ele şi, în acelaşi timp, de procesul de delimitare a anumitor particularităţi ale obiectelor şi a relaţiilor dintre ele). Astfel, în procesul gîndirii, particularităţile obiectelor şi relaţiile dintre ele sînt abstrase, desprinse de purtătorii lor, noi fiind nevoiţi să realizăm operaţii de gîndire cu „greutatea în general", cu „viteza în general", cu „asemănarea în general" etc. Întrucît asemenea abstractizări ale particularităţilor nu pot să provoace reprezentări (anterior nu le-am observat niciodată în „formă pură"), singurul mijloc de fixare a lor şi de „obiectivizare" poate fi *cuvîntul.* În acest sens, procesul de gîndire este, în acelaşi timp, şi un proces de operare cu cuvinte.

Se ştie, totuşi, că atunci cînd omul gîndeşte, adesea el nu pronunţă cuvintele cu voce tare. În acest caz, după cum s-a stabilit pe cale experimentală, impulsurile care pătrund în organele vorbirii „... nu atrag după sine cuvîntul «auzit», totuşi ele provoacă parcă o mişcare rudimentară a organelor vorbirii. Adesea, în procesul gîndirii, sub influenţa intensificării impulsurilor eferente, activitatea organelor vorbirii se simte în mod evident: se pot observa uşoare mişcări ale limbii, ale buzelor, iar uneori se merge pînă la o adevărată pronunţare a cuvintelor" [9].

În felul acesta, materializarea ideii în cuvînt se face nu numai printr-o reproducere sonoră, ci şi mintală a cuvîntului.

Mai mult decît atît, fiziologia activităţii nervoase superioare a stabilit că activitatea de vorbire a omului este formată din reflexe condiţionate în cadrul celui de-al doilea sistem de semnalizare. Această activitate de reflex condi-

---

[8] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1957, p. 87.

[9] A. N. Kabanov, *Очерк физиологии высшей нервной деятельности*, Издательство Академии Педагогических Наук РСФСР, Moscova, 1956, p. 127.

ţionat a celui de-al doilea sistem de semnalizare reprezintă latura esenţială a procesului fiziologic, care stă la baza proceselor de gîndire umană.

Să ne oprim acum la problema rolului cuvîntului în procesul însuşirii prin educare şi instruire a noţiunilor deja cunoscute de omenire şi a rolului cuvîntului în procesul formării unor noţiuni ştiinţifice noi, necunoscute anterior.

Procesul instruirii, adică procesul transmiterii cunoştinţelor acumulate, se realizează cu ajutorul cuvintelor (pronunţate sau scrise).

Însuşirea majorităţii noţiunilor ştiinţifice, pe care le posedă omul, se face, în special, într-un proces de instruire sistematică. Aceasta presupune cunoaşterea limbii materne şi a unui ansamblu de noţiuni necesare în viaţa zilnică. Omul a elaborat aceste noţiuni în cadrul experienţei sale zilnice, operînd direct cu obiectele, în procesul învăţării limbii.

În cursul instruirii, noţiunea explicată din nou se încadrează cu uşurinţă într-un anumit „înveliş material" lingvistic. Prin instruirea cu ajutorul cuvintelor care au fixat noţiuni deja cunoscute, se poate dezvălui conţinutul unei noţiuni noi. În felul acesta se exprimă în formă lingvistică conţinutul trăsăturilor generale şi distinctive, se dezvăluie legăturile lor reciproce şi se explică acea sferă de obiecte de care ţine noţiunea dată.

Procesul dezvăluirii conţinutului unei anumite noţiuni noi se poate face şi pe altă cale. Indicînd diferite obiecte, noi atragem atenţia asupra trăsăturilor generale şi specifice ale acestora şi recurgem apoi la cuvîntul care denumeşte aceste trăsături generale şi specifice. În acest caz este important să subliniem că, în procesul instruirii, cunoaşterea, formarea de noţiuni noi, se realizează pe baza unor cuvinte cu sens deja cunoscut de cei care se instruiesc, din experienţa trecutului.

Procesul instruirii se face întotdeauna în aşa fel încît înainte de a face cunoştinţă cu o noţiune complexă oarecare, trebuie să stăpînim un ansamblu de alte noţiuni şi cuvinte corespunzătoare lor; cu ajutorul acestora se poate reflecta conţinutul unei noţiuni mai complexe, luate ca obiect de studiu.

În acest sens, un exemplu edificator îl constituie tratarea ştiinţelor în diferite manuale şcolare. Astfel, tratarea elementelor de bază ale geometriei presupune cunoaşterea

de către elev a unei anumite sfere de noțiuni care nu se definesc în mod evident în sistemul științei date, ci sînt cunoscute de el din practică (de exemplu noțiunile de „linie", „lungime" etc.). Pe baza acestor noțiuni și a cuvintelor corespunzătoare lor, se introduc în știință noțiuni noi care reflectă particularități și relații între obiecte, noi și necunoscute anterior.

Observăm că în procesul instruirii, ne însușim cu ajutorul cuvintelor cunoscute atît conținutul anumitor noțiuni, cît și conținutul anumitor judecăți prin care știința formulează diferite reguli și legi. În acest caz nu este suficient să cunoaștem sensul anumitor cuvinte, deoarece aici este vorba despre înțelesul unei propoziții întregi. În afara sensului cuvintelor, trebuie să înțelegem sensul diferitelor îmbinări de cuvinte în propoziție, iar acest lucru necesită o cunoaștere mai profundă a structurii gramaticale a limbii date.

Spre deosebire de aceasta, fiecare nouă etapă a cercetării *științifice lărgește granițele științei*, ne apropie tot mai mult de cunoașterea adevărului absolut. Mai întîi vom atinge problema rolului cuvîntului în formarea unor noțiuni la care se petrece un proces de separare a trăsăturilor cunoscute dintr-o experiență anterioară, adică întîlnite la alte obiecte deja cunoscute; în acest caz ne sînt cunoscute dinainte și sensurile cuvintelor care corespund acestor trăsături. Mai departe ne vom referi la problema formării noțiunilor în urma desprinderii particularităților obiectelor și fenomenelor, necunoscute de noi anterior, necunoscute încă de știință, cînd nu se cunosc nici cuvintele care corespund acestor trăsături.

Să presupunem că un biolog cercetează un anumit ansamblu de organisme de plante, necunoscute încă de știință. În urma unei analize efectuate asupra acestor organisme, în procesul cercetării modului lor de viață, el descoperă o serie de trăsături (caracteristici) generale ale acestor organisme, care îi dau posibilitatea să separe ansamblul dat de organisme de alte organisme, să dezvăluie trăsăturile lor esențiale. Rezultatul unei astfel de cercetări se încheie prin căutarea unui anumit termen (cuvînt) în care se fixează rezultatele cercetării efectuate.

Dar aceasta nu înseamnă că rezultatul obținut în timpul cercetării, pînă la elaborarea noului termen corespunzător, ar fi existat în afara cuvîntului. Ca un anumit ansamblu

de idei, acesta a existat și înainte, pe baza cuvintelor și a propozițiilor deja cunoscute.

În procesul cunoașterii grupului de organisme cercetat, limba, cuvîntul joacă un rol esențial în formarea noțiunii corespunzătoare; desprinderea trăsăturilor generale se realizează cu ajutorul limbii, deoarece știm dintr-o experiență anterioară ce fel de complex sonor corespunde trăsăturilor date. De exemplu, cercetînd posibilitățile de înmulțire ale unei plante date, observăm la ea o trăsătură comună cu a plantelor cu spori, și anume : particularitatea de a se înmulți prin spori. Însăși noțiunea de înmulțire prin spori și cuvintele care corespund acestei noțiuni erau deja cunoscute.

Rezultatele operației de analiză sînt fixate printr-un nou complex sonor, al cărui domeniu de aplicare îl constituie grupul dat de obiecte cercetate. Noțiunea formată pe această cale se dezvoltă, se îmbogățește printr-un nou conținut. Noi putem dezvălui noile particularități ale modului de viață al organismelor date, relațiile lor reciproce cu alte organisme, putem stabili anumite caracteristici generale. Toate aceste caracteristici intră, de asemenea, în conținutul noii noțiuni referitoare la organismul plantelor respective. În procesul dezvoltării ulterioare a noțiunii, cuvîntul joacă un rol esențial : noile particularități descoperite se fixează în cuvintele corespunzătoare.

Acum să trecem la examinarea problemei formării unei noțiuni, în conținutul căreia sînt reflectate trăsături nemaiîntîlnite la alte obiecte și cărora, de aceea, nu le corespunde în limbă un anumit cuvînt. Astfel vom examina un caz extrem de complex de abstractizare, în care obiectul abstractizării îl vor constitui unele particularități nepercepute pe cale senzorială (de exemplu, particularitățile „a fi valoare", „a fi număr" etc.). Ne interesează, în special, rolul cuvîntului în procesul abstractizării. Pentru ilustrarea acestui proces de abstractizare vom lua ca exemplu analiza făcută de K. Marx noțiunii de valoare. Pentru explicarea noțiunii de valoare, K. Marx se oprește mai întîi asupra analizei schimbului de mărfuri. El arată că noțiunea de „valoare" poate fi desprinsă numai în urma cercetării relațiilor de schimb reciproc dintre mărfuri, în care acestea cu tot caracterul lor calitativ deosebit, sînt echivalate una cu cealaltă. Apare întrebarea: ce reprezintă acel element general care permite să stabilim relația de echivalență dintre două mărfuri complet diferite din punct de vedere calitativ.

Marx clarifică această problemă. „Să luăm... două mărfuri, de exemplu grîul și fierul. Oricare ar fi raportul lor de schimb, el poate fi totdeauna reprezentat printr-o ecuație, în care o anumită cantitate de grîu e considerată egală cu o cantitate oarecare de fier; spre exemplu : 1 cuarter de grîu = = *a* chintale de fier. Ce înseamnă această ecuație? Că un element comun de aceeași mărime există în două obiecte diferite, într-un cuarter de grîu și în *a* chintale de fier. Cele două obiecte sînt deci egale cu un al treilea element, care în sine nu este nici unul, nici celălalt“ [10].

Mai departe, Marx explică ce reprezintă acest al treilea element comun diferitelor valori de întrebuințare schimbate între ele. Acest element comun este valoarea mărfurilor.

„Elementul comun — scrie Marx — care apare în raportul de schimb sau în valoarea de schimb a mărfii este deci valoarea ei “[11].

Cercetînd calea prin care se poate explica apariția în știință a noțiunii de valoare, Marx explică cum a avut loc formarea acestei noțiuni în procesul cunoașterii de către om a realității înconjurătoare. Numai în urma observării și analizei anumitor relații dintre obiectele cercetate e posibil să delimităm însușirea nouă, necunoscută încă. Aceste relații se caracterizează prin faptul că ele sînt legate direct de practică, se împletesc nemijlocit în activitatea practică a omului. Astfel, desprinderea trăsăturilor valorii și, cu atît mai mult, formarea noțiunii de valoare au fost posibile după ce omul a început să schimbe mărfurile. Cu alte cuvinte, desprinderea trăsăturilor valorii a fost posibilă numai atunci cînd omul a efectuat practic relația de schimb între mărfuri.

Marx arată, pe baza altor exemple, că procedeul de abstractizare descris de el este foarte răspîndit. Dezvăluind faptul că între toate valorile de întrebuințare schimbate există ceva comun care reprezintă valoarea acestor mărfuri, Marx explică apoi natura acestui element comun, esența valorii. El arată că valoarea reprezintă „munca omenească abstractă“, a cărei cantitate „se măsoară ... prin *durata* ei, iar *timpul de muncă*...“ [12].

Astfel, în procesul cunoașterii, observăm la început ceva comun între obiectele studiate și apoi descoperim natura,

---

[10] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, p. 77.
[11] *Ibidem*, p. 78.
[12] *Ibidem*, p. 78.

esența acestui ceva comun, ridicîndu-ne „...de la fenomen către esență, de la esență, ca să zicem așa, de gradul întîi către esența de gradul al doilea“[13].

Ce rol joacă cuvîntul în acest proces de abstractizare? La început desprindem trăsăturile generale ale obiectelor studiate. Acest element comun (trăsături generale) este observat în urma examinării relațiilor, legăturilor reciproce dintre obiectele studiate. Spre deosebire de procedeul de abstractizare examinat mai sus — cînd cunoșteam, din experiența anterioară, particularitățile abstractizate și cuvintele corespunzătoare lor — aici, particularitățile abstractizate sînt noi pentru știință și nu cunoaștem încă cuvintele corespunzătoare lor. În acest caz, pentru a denumi caracteristica sau însușirea generală, omul caută un termen corespunzător, o denumire, un „înveliș material“. Pînă cînd se găsește acest termen, particularitatea respectivă se fixează, de obicei, prin descriere. Foarte des noul fenomen sau noua caracteristică descoperită și neobservată înainte, se fixează printr-o îmbinare de cuvinte deja cunoscute într-o anumită limită. Astfel au apărut îmbinările de cuvinte *подводная лодка* „navă submarină“, *шагающий экскаватор* „excavator pășitor“ etc. Uneori aceste îmbinări de cuvinte se unesc într-un singur cuvînt (de exemplu *пароход* „vapor“, *паровоз* „locomotivă cu abur“, *электровоз* „locomotivă electrică“ etc.).

În unele cazuri, pentru denumirea obiectului nou-descoperit sau apărut, se folosesc cuvinte care denumesc laturile deja cunoscute în alte obiecte. Astfel, numele unui obiect cunoscut dinainte (sau a unei laturi ale sale) e transferat asupra noului obiect în cazul în care există o oarecare asemănare a acestor obiecte în particularitățile lor obiective, în folosirea lor de către om, în comportarea lor.

Astfel, cuvîntul *месяц* „lună“ s-a format în limba rusă de la cuvîntul *измерять* „a măsura“. *Месяц* „lună“ înseamnă măsurător. Acest cuvînt a apărut, după cum se vede, în legătură cu faptul că oamenii socoteau că *măsurarea* timpului se poate face cu ajutorul fazelor lunii.

La baza aceluiași cuvînt *luna* „lună“ în limba latină a stat o altă particularitate, și anume: aceea a caracterului ei schimbător, nestatornic. Cuvîntul *luna* în limba latină este legat de cuvintele „nestatornic“, „capricios“, „cu toane“.

---

[13] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 229.

Caracteristicile care stau la baza formării cuvintelor noi se pierd ulterior din conștiința oamenilor; pentru cuvintele respective se fixează alte particularități după care se face identificarea obiectului prin cuvînt. Astfel, în conștiința omului modern, la pronunțarea cuvîntului *рубль* „rublă" nu apare ideea acțiunii de *рубить* „a tăia" (deși cuvîntul *рубль* „rublă" provine de la verbul *рубить* „a tăia"), prin pronunțarea cuvîntului *стол* „masă" nu apare ideea acțiunii *стлать* „a așterne" (deși cuvîntul *стол* „masă" provine de la verbul *стлать* „a așterne", „a întinde"), ci apar cu totul alte caracteristici care ne permit să deosebim rublele și mesele de alte obiecte.

Noțiunile noi și cuvintele noi corespunzătoare apar nu numai în cursul dezvoltării științei, ci și în procesul activității de producție a omului, ca și în orice altă activitate. Materialismul dialectic ne învață că practica constituie baza cunoașterii. Transformînd realitatea pe baza cunoașterii legilor obiective, oamenii descoperă în procesul muncii zilnice și al vieții de zi cu zi noul în fenomenele și obiectele realității înconjurătoare și ei sînt creatorii noilor cuvinte, care fixează acest nou.

Datorită legăturii dintre limbă și gîndire, avem posibilitatea ca, cercetînd limbile popoarelor care se află pe trepte diferite din punctul de vedere al dezvoltării sociale, să ne dăm seama de puterea de abstractizare a gîndirii lor, de nivelul lor de cunoștințe. Dezvoltarea gîndirii s-a făcut de la concret la abstract și de aceea în procesul dezvoltării treptate a omenirii au apărut din ce în ce mai multe noțiuni generale abstracte, care reflectă tot mai mult raporturile generale dintre obiectele și fenomenele lumii înconjurătoare. Acest lucru dovedește că, sub influența practicii producției sociale, omul a pătruns în esența obiectelor, a descoperit relațiile necesare dintre ele și legile lor. Aceasta se confirmă prin analiza vocabularului și a structurii gramaticale a limbilor triburilor care se află pe o treaptă socială inferioară.

Dacă în limbile unor triburi din Australia există numerale numai pentru numerele „unu", „doi" și „trei", aceasta nu înseamnă că ei nu știu să socotească mai departe de trei, că ei nu au ideea de numeral în general. Aceste fapte dovedesc doar că limbile lor au reflectat și au păstrat, în lexic și în structura gramaticală, istoria dezvoltării acestor populații din trecutul îndepărtat.

Este posibil ca în limbă să nu existe cuvinte care să denumească unele noțiuni, dar aceste noțiuni pot fi exprimate prin sistemul limbii în ansamblul ei (de exemplu, prin descriere). Dacă limba bulgară și greaca nouă au pierdut infinitivul, aceasta nu înseamnă nicidecum că bulgarii și grecii nu au posibilitatea să-și reprezinte în mod abstract acțiunea verbului. După prezența sau absența într-o limbă a unor cuvinte care să exprime noțiuni generale, după relațiile dintre anumite categorii gramaticale nu se poate trage concluzia că poporul care vorbește limba respectivă nu posedă aceste noțiuni generale, categorii, că el nu este capabil să le exprime în limba sa.

Cercetătorii arată că în limba tribului cherokee, în locul pronumelui „noi", cu rolul de a indica în limbile dezvoltate pluralul persoanelor care fac acțiunea, există mijloace mai concrete de redare a aceleiași idei. În locul pronumelui „noi" acolo se întîlnesc o mulțime de pronume care exprimă următoarele noțiuni : „eu și tu", „eu și voi", „eu și voi doi", „eu și el", „eu, voi și el sau ei" etc. Într-o serie de limbi australiene, alături de plural (precum și în cazurile în care el lipsește), există dualul, trialul și quatrialul. În unele limbi există o mulțime de prefixe verbale prin care se arată cîți oameni acționează și numărul de oameni asupra cărora se desfășoară acțiunea. Formele verbale sînt extrem de diferențiate. Cu ajutorul diferitelor mijloace gramaticale (sufixe, verbe ajutătoare) se pot exprima o mulțime de nuanțe, legate de precizarea strictă a locului și timpului acțiunii (de exemplu, în limba cafră, în limba tribului njeumba). Adăugînd diferite terminații verbului „a treiera" se pot exprima următoarele idei :

Eu voi treiera dimineața.
Eu voi treiera toată ziua.
Eu voi treiera noaptea.
Eu voi treiera din nou.

Caracteristic pentru aceste limbi este faptul că în ele au existat numeroase mijloace gramaticale pentru fixarea precisă și foarte detaliată a raporturilor spațiale. În limba klamath există pronume deosebite care au același sens ca și pronumele „acesta", separat pentru însuflețite și neînsuflețite, separat pentru obiectele care pot fi atinse, separat pentru cele care se găsesc în imediata apropiere, separat pentru obiectele care se găsesc în fața vorbitorului, separat pentru cele care se află doar în cîmpul nostru vizual.

De asemenea, adverbele exprimă foarte concret și detaliat relațiile în spațiu. Astfel, în limba klamath nu există pronumele abstract „aici", dar există adverbe în care se concretizează această noțiune și anume : „aici foarte aproape", „aici în față", „aici într-o parte" etc. Yahganii din Țara de Foc, o dată cu folosirea pronumelui, arată, cu ajutorul unor anumite mijloace gramaticale, dacă omul se găsește chiar în vîrful wigwamului (locuinței) sau la ușă, dacă se află în fundul, la dreapta sau la stînga wigwamului, chiar în wigwam, în prag sau în afara locuinței.

La unele triburi australiene nu există cuvinte care să exprime noțiunile generale de copac, de pește, de pasăre etc., dar există numeroase cuvinte care exprimă anumite specii de copaci, de pești, de păsări etc. La tasmanieni nu existau cuvinte care să exprime însușiri abstracte ca rotund, tare etc. Ei exprimau aceste însușiri prin descriere : în loc de tare spuneau „ca piatra", în loc de rotund „ca luna" etc. În limbile triburilor din Arhipelagul Bismarck nu există cuvinte pentru denumirea noțiunilor de diferite flori. În aceste limbi ideea de floare se exprimă tot descriptiv. În Australia de sud fiecare munte, fiecare colină măruntă poartă un nume al său; în aceste limbi nu există cuvinte pentru exprimarea noțiunii de munte și colină. La anumite triburi din Australia există numerale doar pentru numerele „unu", „doi" și „trei". Se pot aduce multe exemple de acest gen.

Confruntarea acestor limbi cu limbile popoarelor situate pe o treaptă superioară de dezvoltare socială arată că dezvoltarea limbii și, prin urmare, și a gîndirii s-a desfășurat pe linia îmbogățirii limbii cu categoriile care exprimă relațiile cele mai generale și mai abstracte, pe linia îmbogățirii gîndirii cu noțiuni foarte abstracte, acestea permițînd conștiinței să reflecte mai profund realitatea concretă.

Nu se poate vorbi nici despre un tip special de gîndire a oamenilor care se află pe o treaptă de cultură mult inferioară, așa cum afirmă Lévy-Brühl și alți etnografi și sociologi burghezi. Nu a existat și nu există un tip special de gîndire prelogică sau antelogică. Gîndirea omului de astăzi se deosebește de gîndirea oamenilor care se află pe o treaptă de dezvoltare mult inferioară, numai prin profunzimea conținutului noțiunilor. După tipul său, după structura sa logică, gîndirea tuturor oamenilor este la fel.

Este necesar să subliniem că dacă dezvoltarea gîndirii oamenilor, pe plan istoric, s-a făcut de la concret la abstract

(așa cum dovedește istoria limbii) atunci, în cursul procesului de dezvoltare a gîndirii copilului, întîlnim o deviere de la această cale generală. Astfel, de exemplu, se știe bine că copilul își însușește întîi cuvinte ca „pește", „pasăre" (denumind cu aceste cuvinte orice pește, orice pasăre) și doar pe urmă își însușește cuvintele cu care denumește diferite specii de pești și păsări (de exemplu cuvintele crap, știucă, rîndunică, porumbel etc.). Prin urmare, copilul își însușește noțiunile mai generale și abstracte mai devreme decît noțiunile mai puțin generale și abstracte. Aceasta se leagă de faptul că copilul nu-și formează aceste noțiuni în practica sa nemijlocită, ci în procesul educării, în procesul comunicării orale cu oamenii care posedă deja aceste noțiuni, care posedă o bogată experiență, acumulată de omenire. Experiența educării generației în creștere a arătat că pentru dezvoltarea mai eficace a gîndirii copilului și pentru însușirea vorbirii, *uneori* este foarte nimerit să se înceapă procesul educării cu însușirea noțiunilor mai abstracte și abia pe urmă să se treacă la ceva mai puțin general, mai puțin abstract.

„LIMBILE" ȘTIINȚELOR EXACTE, CARACTERISTICILE ȘI IMPORTANȚA LOR

În prezent, în filozofia burgheză pozitivistă contemporană se dezbate pe larg problema așa-numitelor limbi ale științelor exacte. Astfel, pozitiviștii contemporani denaturează rolul și importanța mijloacelor lingvistice ajutătoare, care au căpătat o foarte largă răspîndire în matematică, în logica matematică, în chimie, în fizica matematică și în alte științe exacte. Neopozitiviștii afirmă că limbile naționale nu pot fi un mijloc desăvîrșit de comunicare între oameni datorită polisemiei cuvintelor și caracterului lor nelogic, că limbile naționale actuale trebuie să fie reformate după modelul „limbilor" științelor exacte, în care fiecare semn are un singur sens, în care legăturile dintre semne constituie indicii ale legăturii logice dintre obiectele denumite, în care, cu alte cuvinte, se obține o concordanță deplină între categoriile logice și cele gramaticale.

Un exemplu de o astfel de „limbă" perfectă poate fi orice calcul al logicii matematice.

Orice calcul logic reprezintă o disciplină construită axiomatic, în care semnele variabile desemnează ideile sau obiectele cu un conținut concret diferit, iar invariantele

(constantele logice) denumesc legăturile logice (relațiile) sau operațiile asupra obiectelor sau asupra ideilor oricărui conținut concret. În afară de aceasta, în calculele logice sînt determinate regulile care permit ca din obiecte simple singulare (respectiv din idei) să obținem obiecte noi (sau idei), cu un anume sens pentru calculul dat, precum și regulile deducției care permit ca din judecăți singulare demonstrate să obținem alte judecăți demonstrate.

Pozitiviștii de astăzi leagă reformarea limbilor naționale, după modelul „limbilor" științelor exacte, de prelucrarea metodologiei „științifice". Neopozitiviștii neagă gîndirea omului ca fapt real, bazîndu-se pe faptul că nimeni n-a observat niciodată gîndirea omului ca atare în experiența personală. Omul observă în experiență doar reacțiile oamenilor, percepe vorbirea lor, clasifică, studiază aceste fapte și atunci cînd se referă la gîndirea omului, nu are în vedere nimic altceva în afară de aceste fapte. De aceea, limba omenească, socotesc pozitiviștii, trebuie să fie astfel construită încît să dea posibilitatea pătrunderii dintr-o dată în logica a ceea ce omul judecă. Fiecare teorie științifică trebuie să fie construită ca limbă perfectă care să dezvăluie legăturile logice dintre părțile teoriei. Legăturile logice dintre obiecte apar în felul acesta drept construcții arbitrare ale minții, deoarece „limbile" științelor exacte, potrivit neopozitivismului, sînt construite de noi în mod absolut liber : regulile unei asemenea limbi (prin urmare și regulile logicii) sînt asemănătoare regulilor jocului de cărți (în aceasta constă esența „principiului toleranței" al lui R. Carnap).

Înlocuirea analizei logice a teoriei prin analiza lingvistică a limbii teoriei este folosită de neopozitiviști pentru fundamentarea agnosticismului, pentru strecurarea subiectivismului în știință. Să dăm un exemplu de o astfel de analiză lingvistică. A. I. Ayer, în articolul *Filozofia științei* [14], încearcă să rezolve cu ajutorul analizei lingvistice problemele litigioase ale unor științe speciale — fizica și psihologia. Discutarea existenței inconștientului, din punctul de vedere al lui Ayer, este o problemă scolastică, deoarece în acest caz avem de-a face cu o pseudoproblemă. Și behavioriștii, care neagă existența inconștientului, și Freud care susține

[14] A. I. Ayer, *The Philosophy of Science* în Scientific Thought in the Twentieth Century, London, 1951.

existența inconștientului, chipurile, ar avea și n-ar avea dreptate în aceeași măsură. Ayer încearcă să rezolve această discuție, aplicînd la problemele științei analiza lingvistică. Propozițiile referitoare la existența reală a inconștientului, ca și propozițiile care neagă existența acestuia, nu aparțin „limbii științifice" însăși, deoarece psihologia nu poate să facă un experiment care să confirme sau să infirme existența inconștientului ca atare. Aceste propoziții, din punctul de vedere al lui Ayer, constituie propoziții cu caracter metalingvistic și aparțin metalimbii (ca și orice alte propoziții cu caracter filozofic). Propozițiile filozofice ale *metalimbii* (adică acea limbă filozofică cu ajutorul căreia noi interpretăm propozițiile limbii științei, propozițiile referitoare la datele senzoriale) sînt propoziții nesupuse verificării prin experiență și, de aceea, în general vorbind, putem să le dăm orice înțeles, să le acordăm orice sens. În dependență de sensul pe care-l dăm lor, ne situăm pe poziția unei anumite orientări filozofice. Este posibilă orice interpretare filozofică a propozițiilor științei dacă nu-i atribuim un conținut obiectiv, dacă ea nu se include în sistemul propozițiilor științifice. Problema existenței reale a unui anumit fenomen neperceput prin experiență, ca și rezolvarea problemelor filozofice în general, se referă la problema sensului anumitor cuvinte folosite în limba filozofică, cum sînt „existență reală", „materie", „gîndire", „inconștient" etc. „Această problemă poate fi o problemă lingvistică — scrie Ayer — în sensul că ea cuprinde o îndoială, nu referitor la natura faptelor, ci referitor la alegerea căilor de descriere a ei. În felul acesta, între un freudian care susține realitatea inconștientului și un behaviorist care interpretează inconștientul ca pe un simbol folositor nu pot exista deosebiri în părerile referitoare la ceea ce e supus observației... Divergența lor constă doar în aceea că unii vor să vorbească de existența reală a fenomenelor sau a proceselor, socotite ca stînd în spatele fenomenelor, iar alții vor să limiteze aplicarea acestor cuvinte la ceea ce este accesibil observației..." [15]. După părerea lui Ayer, se pot alege diferite căi de descriere a științelor date. În mod analog, Ayer încearcă să dovedească că au dreptate atît fizicienii care socotesc că principiul nedeterminismului exprimă caracterul limitat al posibilității cunoașterii noastre, cît și aceia care socotesc că acesta reflectă

[15] A. I. Ayer, *op. cit.* în *loc. cit.*, pp. 6—7.

natura obiectivă a fenomenelor din microcosmos. După părerea lui, greşeala ambelor categorii de fizicieni constă doar în neînţelegerea faptului că problemele discutate sînt legate de interpretarea propoziţiilor filozofice ale metalimbii şi, de aceea, fiecare dintre aceste puncte de vedere contrare se justifică într-o mare măsură.

În felul acesta limba este transformată de neopozitivişti dintr-un puternic mijloc de cunoaştere, cum este de fapt, într-un mijloc de fundamentare a agnosticismului, într-un mijloc cu ajutorul căruia se demonstrează că cunoaşterea noastră se desfăşoară doar în domeniul fenomenelor, că esenţa obiectelor nepercepută direct este de necunoscut. Limba şi analiza lingvistică sînt pentru ei un mijloc cu ajutorul căruia se dovedeşte că abstracţiile sînt ficţiuni, că problemele de bază şi cele mai importante ale filozofiei (raportul dintre gîndire şi existenţă, precum şi problemele referitoare la existenţa obiectivă a timpului, a spaţiului şi a cauzalităţii) sînt declarate probleme lipsite de sens pentru ştiinţă.

Din aprecierile de mai sus ale lui A. I. Ayer reiese că doctrina neopozitivismului, care declară ca unică realitate experienţa noastră, a cărei origine şi natură, chipurile, nu le putem explica prin intermediul experimentului personal realizat în experienţa individuală, doctrină care declară problemele interpretării materialiste sau subiectiv-idealiste ale experienţei noastre drept pseudoprobleme, nu este nimic altceva decît o reproducere a teoriei machiste privitoare la caracterul neutru al experienţei. Doctrinele neopozitivismului repetă tezele machiste a căror inconsistenţă a fost elucidată în mod strălucit de V. I. Lenin în opera sa *Materialism şi empiriocriticism*. V. I. Lenin a arătat că încercările de a se ridica deasupra materialismului şi idealismului înseamnă de fapt o încercare mascată a pozitiviştilor de a apăra idealismul subiectiv. Încercările neopozitiviştilor de a elimina din filozofie problema fundamentală a filozofiei, de a arăta că domeniul cunoaşterii este domeniul fenomenelor observate nemijlocit (în acest scop ei folosesc analiza lingvistică, singurul lucru care îi deosebeşte, în problema dată, de machism) constituie mijloace camuflate de luptă împotriva materialismului, întrucît lupta împotriva materialismului de pe poziţiile idealismului făţiş în vremea noastră nu se bucură de succes, deoarece concepţia făţişă idealist-subiectivă asupra lumii se află în contradicţie flagrantă cu dezvoltarea ştiinţei, cu practica vieţii de toate zilele.

Sofismul neopozitiviștilor, de care ei se folosesc în fundamentarea concepției lor asupra experienței, ca singura realitate, a concepției potrivit căreia este lipsit de sens să pui problema existenței obiective a materiei, a cauzalității, a timpului și spațiului, a existenței abstracțiilor, constă însă în faptul că ei neagă argumentele bazate pe practica social-umană, bazate pe generalizarea experienței *dezvoltării științei*. Practica social-istorică a omului, experiența dezvoltării tuturor științelor arată că omenirea datorează progresul său tocmai punctului de vedere materialist asupra lumii, adoptat de orice individ în procesul muncii, al activității de transformare a lumii și confirmat de succesele științelor particulare. În ceea ce privește străduința pozitiviștilor de astăzi (a așa-numiților idealiști-semantici) de a reforma limbile naționale după modelul „limbilor" folosite în științele exacte, lucrul acesta nu este posibil din următoarele considerente :

1. „Limbile" formulelor în științele exacte servesc unor scopuri limitate de exprimare a relațiilor obiective dintr-o anumită disciplină studiată. Gradul de folosire a acestor limbi (mai exact a mijloacelor lingvistice ajutătoare) este foarte limitat : ele sînt create și folosite potrivit cu o anumită sferă de obiecte studiate de o disciplină științifică.

2. Cu ajutorul limbilor obișnuite noi exprimăm nu numai legăturile obiective dintre lucrurile lumii înconjurătoare, ci și atitudinea noastră față de diferite obiecte, emoțiile, impulsurile volitive, în timp ce „limbile științei" pot să exprime doar legăturile obiective dintre obiectele studiate ale realității.

3. Limba sonoră este un fenomen istoric complex și dezvoltarea ei ca fenomen social nu depinde de voința membrilor societății. Așa cum noua generație, intrînd în viață, găsește forțele de producție și relațiile de producție gata create de generațiile anterioare și la început trebuie să le accepte și să se adapteze la ele pentru a avea posibilitatea de a produce bunuri materiale, tot așa, fiecare om, făcîndu-și educația în societate, își însușește limba societății date, istorește constituită. De aceea, se poate spune că dezvoltarea limbii reprezintă un proces natural-istoric, iar legile dezvoltării ei au un caracter obiectiv. Mijloacele de comunicare, arătate mai sus, sînt create, de obicei, prin voința și dorința oamenilor. Astfel, de exemplu, sensul semnelor în calculele logicii matematice se schimbă pe măsura necesităților.

4. Limba este realitatea nemijlocită a gîndirii. Gîndirea se materializează prin limbă; limba, „materia lingvistică" este mijlocul de formare a gîndirii. Mijloacele ajutătoare de comunicare, pomenite mai sus, nu constituie o realitate nemijlocită a gîndirii. Sensul diferitelor semne în calcule se stabilește prin intermediul limbii sonore.

5. În limbile obișnuite, istoricește constituite, funcția de denumire a obiectelor (funcția denominativă) și funcția de exprimare a ideilor referitoare la aceste obiecte se găsesc într-o unitate organică.

Aceasta înseamnă că, citind o carte sau ascultînd pe cineva vorbind, ne dăm seama nu numai de ceea ce spune, ci și de ceea ce gîndește vorbitorul despre anumite obiecte denumite prin cuvinte. În limba formulelor se denumesc doar obiectele și relațiile lor reciproce. Dar, prin această limbă a formulelor nu se poate afla nimic despre ceea ce omul gîndește privitor la obiectele fixate în formulele cu care operează.

6. În ceea ce privește faptul că în limbile naționale obișnuite se întîlnesc cuvinte polisemantice și că există felurite posibilități pentru exprimarea unuia și aceluiași raport gramatical, este necesar să subliniem că aceste fapte nu împiedică comunicarea, înțelegerea reciprocă între oameni. Limba ca sistem de fenomene și norme istoricește constituite apare totdeauna în practica comunicării ca vorbire vie, în care cuvintele și raporturile gramaticale sînt date în context. Contextul permite întotdeauna să se realizeze precizările necesare și să se obțină o înțelegere reciprocă deplină între oameni.

Totodată, trebuie să arătăm că folosirea în științele speciale a limbii formulelor (a simbolurilor), ca mijloc lingvistic ajutător, este extrem de folositoare. Ea permite să se fixeze într-o formă prescurtată diferitele corelații dintre obiectele studiate. Astfel, în loc de a formula în limba obișnuită una dintre legile adunării („suma numerelor adunate nu depinde de ordinea în care le adunăm"), putem să o exprimăm printr-o formulă scurtă : $a + b = b + a$.

În loc să formulăm în limba obișnuită structura unei judecăți universale afirmative („în judecata universală afirmativă fiecărui obiect dintr-un ansamblu dat, reflectat în noțiunea de subiect, îi aparține o particularitate reflectată în noțiunea de predicat"), ne folosim de formula scurtă „toți S sînt P".

Cunoscînd sensul simbolurilor introduse, după aspectul unei anumite formule din „limba simbolurilor", putem

aprecia caracterul relațiilor dintre obiectele studiate, fixate în această formulă. Dacă avem o serie de idei redate într-o limbă obișnuită, de exemplu „Cartea fratelui meu", „Das Buch meines Bruders", „The book of my brother", după aspect și după ordinea îmbinărilor de semne în aceste expresii nu putem să spunem nimic despre natura și relațiile obiectelor reflectate în ideea referitoare la aceste obiecte. În acest caz îmbinările și aspectul semnelor în fiecare dintre aceste propoziții este diferit, dar ideea exprimată de ele este una și aceeași. Însă în formulele H_2O, $a + b = b + a$ „toți S sînt P" etc., însuși aspectul formulei ne spune care sînt relațiile dintre obiectele exprimate aici în cadrul unei științe. Acest lucru este legat de faptul că, în limbile obișnuite, semnul scris desemnează sunetul sau o îmbinare de sunete (de exemplu cuvîntul) pe cînd în „limba simbolurilor" semnele desemnează obiectele studiate, caracteristicile lor, relațiile și operațiile cu ele. Astfel, în formula $a + b = b + a$ literele a și b denumesc numerale, « + » operația adunării, « = » — relația de egalitate. În formula «toți S sînt P», simbolul S desemnează noțiunea de subiect logic, P — noțiunea de predicat logic.

În formulele „limbii simbolurilor" exprimăm adesea și rezultatul final și, în același timp, și calea pe care se poate obține acest rezultat. Astfel, formula $CaO + H_2O = Ca\,(OH)_2$ exprimă rezultatul unei anumite reacții chimice $[Ca\,(OH)_2]$ și arată totodată în ce mod se poate obține acest rezultat (și anume: combinînd oxidul de calciu cu apa).

În mod analog enunțul „dacă judecata «unii S sînt P» este adevărată, atunci este adevărată și judecata «unii P sînt S»" exprimă și rezultatul unui anumit proces logic (judecata adevărată „unii P sînt S" este obținută sub formă de concluzie) și arată una din posibilitățile de obținere a lui (și anume: în judecata adevărată care are structura „unii S sînt P" se pot schimba locurile lui S și P).

Tot ce s-a spus despre „limbile" științelor exacte arată că „limbile" formulelor, cu tot rolul lor mare în științele particulare exacte, nu numai că nu pot să înlocuiască limbile naționale obișnuite, dar nu pot constitui nici un model „ideal" pentru limbile obișnuite, deoarece și natura și scopurile lor sînt esențial diferite.

(Volumul *Мышление и язык*, Moscova, 1957.)

DESPRE GÎNDIREA ÎNTR-O LIMBĂ STRĂINĂ

B. S. Fokin

Abordarea științifică a problemei gîndirii într-o limbă străină este, înainte de toate, un merit al cercetătorilor sovietici. Singura bază posibilă pentru rezolvarea științifică justă a acestei probleme este învățătura marxist-leninistă despre unitatea dintre limbă și gîndire. „*Limba* este realitatea nemijlocită a gîndirii"[1]. Gîndirea este legată în mod indisolubil de limbă și se realizează cu ajutorul limbii. În afara limbii nu pot exista gînduri. Apariția gîndurilor numai pe baza cuvintelor formează specificul conștiinței, specificul reflectării de către om a realității obiective. În teoria sa despre activitatea nervoasă superioară, I. P. Pavlov a arătat că cuvintele exercită influență asupra celui de-al doilea sistem de semnalizare. În primul sistem de semnalizare, semnale sînt însușirile fizice ale obiectelor din realitatea înconjurătoare; cuvintele sînt semnale ale acestor semnale.

Legătura dintre limbă și gîndire se păstrează și în cazul exprimării gîndirii cu voce tare, și în cel al vorbirii interioare. S-a dovedit, prin numeroase experiențe, că în procesul „gîndirii în sine" musculatura aparatului vorbirii (deși mișcările ei sînt slăbite și insuficiente pentru pronunțarea unor sunete audibile) trimite în scoarța creierului impulsuri kinestezice ca și în timpul vorbirii cu voce tare. Așadar, există un anumit tip de vorbire — vorbirea interioară — care este „realitatea nemijlocită a gîndirii", învelișul material al gîndirii. Vorbirea interioară, articularea latentă sînt caracteristice și pentru vorbirea cu voce tare, audibilă; prin pronunțare, vorbirea interioară devine vorbire cu voce tare. Cercetătorul francez V. Egger scrie: „A citi cu voce tare înseamnă a traduce în vorbire ceea ce e scris, a citi «în sine» înseamnă a traduce în vorbire interioară. Nu

[1] K. Marx — F. Engels, *Opere*, vol. III, Editura Politică, București, 1958, p. 31.

există scriere fără cuvinte. Vorbirea dictează, mîna execută. Dar sunetele ei nu se aud; această vorbire o aude numai conștiința. Vorbirea gîndită este un act psihic... De vorbirea interioară nu se pot lipsi nici vorbirea scrisă, nici gîndirea."[2]

Și H. Palmer dă o caracterizare asemănătoare vorbirii interioare: „Noi articulăm nu numai ceea ce pronunțăm, dar și ceea ce auzim, citim sau gîndim. Cînd vorbim, cînd pronunțăm cu voce tare mușchii aparatului fonator produc sunete. Cînd auzim, citim și gîndim, înțelegînd, noi articulăm latent, în gînd"[3].

În lucrările unor autori străini pot fi întîlnite adesea, pe lîngă unele observații juste, și teze greșite, neștiințifice, care admit ruperea limbii de gîndire. Astfel în lucrarea citată a lui V. Egger se pune întrebarea: ce apare mai întîi: cuvîntul sau ideea? există între ele un interval în timp?

Dar dacă s-ar admite că între cuvînt și idee poate exista un interval în timp, ar trebui să se admită și posibilitatea existenței „gîndului nud", a gîndului sub aspect pur. Dar asemenea gînduri nu există; acest lucru îl atestă în mod incontestabil esența materialistă a reflectării de către conștiință a realității înconjurătoare. Nu se poate accepta teza lui Egger după care, atunci cînd citim, gîndirea și vorbirea interioară sînt simultane, iar în traducerea unui text străin sau la ascultarea vorbirii cuiva apar întîi cuvintele și apoi ideile[4].

Dacă am întîlnit într-un text sau am auzit în vorbire un cuvînt al interlocutorului pe care-l înțelegem, înțelegerea respectivului cuvînt este însăși ideea, noțiunea despre un fenomen. Dacă un cuvînt nu ne este cunoscut, atunci nici ideea respectivă nu se naște. Căutînd cuvîntul necesar, omul caută în același timp și o idee mai exactă.

Ruperea limbii de gîndire e postulată și de behavioriști. Unul dintre întemeietorii behaviorismului — J. B. Watson —, răspunzînd la întrebarea: oare noi gîndim numai cu ajutorul cuvintelor? scrie: „Din momentul în care individul e pus într-o împrejurare în care trebuie să gîndească, activitatea lui e stimulată și poate duce în cele din urmă la rezolvarea cuvenită. Uneori activitatea se manifestă: 1) în

[2] Victor Egger, *La parole intérieure*, Paris, 1904, p. 8.
[3] Harold E. Palmer, *The oral method of teaching languages*, Cambridge, 1923, p. 21.
[4] Cf. Victor Egger, *op. cit.*, p. 114.

activitatea latentă a mîinilor (sistemul manual de reacție), 2) mai frecvent, în forma mișcărilor verbale ascunse (sistemul verbal de reacție), 3) uneori în forma reacțiilor viscerale latente (sau chiar vizibile). Dacă predomină prima formă sau a treia, gîndirea se desfășoară fără cuvinte". Și mai departe: „Astfel noi gîndim și construim planuri cu întreg corpul"[5].

Fără îndoială că într-o formă inconștientă de reflectare a realității nu poate exista vorbire interioară, iar în forma conștientă de reflectare, cînd omul gîndește, gîndurile lui pot să apară numai pe baza cuvintelor. În ce fel se poate „gîndi" și „construi planuri" cu întreg corpul, fără ajutorul cuvintelor — rămîne o enigmă.

Problemele limbii și gîndirii sînt analizate în amănunțime în literatura științifică sovietică. Dar pentru a explica esența fenomenului gîndirii într-o limbă străină, este absolut necesar să se aibă în vedere teza unității limbii cu gîndirea, care formează baza în cercetarea problemei date.

* * *

Noțiunea „gîndire într-o limbă străină" trebuie înțeleasă ca o denumire convențională dată unei trepte de însușire a unei limbi străine. Dacă gîndirea în limba maternă, gîndirea pe baza cuvintelor este un fenomen legic obiectiv, propriu conștiinței umane și care se dezvoltă la om independent de voința lui, gîndirea într-o limbă străină are un caracter subiectiv; ea poate să se dezvolte la un om, dar poate și să se piardă. Așadar, ea nu este un factor permanent al activității de gîndire a omului.

A. P. Dulzon observă în mod just că „cel care vorbește cîteva limbi gîndește în aceste limbi diferite în dependență de gîndirea interlocutorului său"[6]. În anumite condiții, un om comută gîndirea sa în vorbirea interioară a limbii de care se folosește în acel moment. Este greu să-ți imaginezi o gîndire permanentă într-o limbă străină. Dacă acest lucru ar fi posibil, atunci n-ar mai exista gîndirea în limba maternă, întrucît nu e posibil să gîndești simultan în două limbi. Pentru un om care nu folosește limba lui maternă, care nu

[5] J. B. Watson, *Бихэвиоризм*, БСЭ Изд., 1927.

[6] A. P. Dulzon, *К вопросу о связи языка и мышления*, în «Вопросы языкознания», nr. 3, 1956.

gîndește în limba maternă, limba străină încetează să fie străină.

Cercetătorii care se ocupă cu problema gîndirii într-o limbă străină definesc în principiu într-un singur fel acest fenomen, anume ca folosire a unei limbi străine fără intermediul limbii materne[7].

Să gîndești într-o limbă străină înseamnă să stăpînești o limbă străină fără să o traduci. Dar gîndirea într-o limbă străină există și ca vorbire receptivă (ascultare, citire) și ca vorbire reproductivă (scriere, vorbire).

Ultima teză nu e acceptată de toți. Așa, de exemplu, I. V. Karpov consideră că nu se poate realiza o înțelegere deplină, adecvată a vorbirii fără traducerea în limba maternă[8]. După părerea lui V. S. Țetlin, o limbă străină nu poate servi drept mijloc de comunicare orală, întrucît cei ce o învață gîndesc în limba lor maternă și, prin urmare, legea fundamentală în însușirea unei limbi străine trebuie să fie traducerea[9].

Unii cercetători, respingînd metoda directă în învățarea limbilor străine, care are într-adevăr o serie de neajunsuri serioase, neagă utilitatea însușirii inconștient-intuitive a limbilor străine, care se bazează pe dezvoltarea simțului limbii. Declarînd idealist un asemenea mijloc de însușire a limbii, ei propun elaborarea unui bilingvism conștient, care să se bazeze nu pe capacitatea de a gîndi într-o limbă străină fără ajutorul limbii materne, ci exclusiv pe capacitatea de a traduce repede ideea necesară din limba maternă în limba străină și viceversa. „Fiecare exprimare într-o limbă străină este, într-o anumită măsură, o traducere", scrie în disertația ei N. G. Ghedeonova și trage concluzia : „Așadar a învăța să vorbești o limbă străină înseamnă a învăța să traduci repede și bine... de aceea principala metodă de lucru

---

[7] Cf. V. A. Zveghinţev, *Теоретические основы методики рецептивного и репродуктивного усвоения иностранного языка* în «Иностранные языки в школе», nr. 5, 1953; B. V. Beliaev *Психологическая характеристика устной речи на иностранном языке* ibid, nr. 1; 1959, I. V. Golubev *Особенности образования ассоциации (понимания) при усвоении иностранных слов и текста с применением картин.* Кандидатская диссертация, 1954, pp. 72, 183.

[8] Vezi I. V. Karpov, *Психологическая характеристика процесса понимания и перевода учащимися иностранных текстов,* în «Теория и методика учебного перевода», Изд. Акад. пед. наук 1950.

[9] Cf. V. S. Ţetlin, *Методика преподавания французского языка в IX—X классах,* Изд. Акад. пед. наук., 1955.

în cazul unei limbi vorbite trebuie să fie traducerea din limba maternă în limba străină"[10].

Dar dacă orice exprimare într-o limbă străină ar fi pînă la un anumit grad traducerea prealabilă a propoziției din limba maternă în limba străină, atunci fără îndoială niciodată n-am mai auzi nici dialogul viu, nici vorbirea liberă în monolog într-o limbă străină, deoarece vorbitorul ar fi nevoit să se preocupe în permanență numai de a-și aminti regulile gramaticale necesare și a căuta cuvintele potrivite pentru traducere. Atît în vorbirea dialogată, cît și în monologul care se desfășoară într-un tempo normal, vorbitorul nu are timpul suficient pentru o traducere prealabilă. Trebuie remarcat că în dialog adesea predomină nu atît aspectul creator al vorbirii, cît cel reproductiv. Vorbitorii mai degrabă repetă propoziții (în total sau în parte), decît alcătuiesc altele noi. Acest fenomen exclude prin sine însuși teza traducerii prealabile.

Faptul că vorbirea într-o limbă străină prin intermediul limbii materne necesită mai mult timp decît vorbirea prin gîndirea în limba străină e confirmat atît de practica predării limbilor străine, cît și de experimente științifice. Referitor la aceasta, este interesantă experiența descrisă de B. V. Beliaev, care arată în mod concret, în primul rînd, că legătura limbii străine cu diferitele procese ale gîndirii nu trebuie în mod obligatoriu să fie mijlocită și, în al doilea rînd, că la oamenii care se servesc de limba maternă reacțiile verbale într-o limbă străină apar mai încet decît la oamenii la care limba străină e nemijlocit legată de gîndire. Această încetinire, după cum arată experiența, este de aproximativ 0,5 secunde[11].

Ideea că însușirea unei limbi străine este posibilă numai prin traducere rezultă din teza teoretică nejustă potrivit căreia gîndirea ar fi posibilă numai pe baza lingvistică a limbii materne, iar gîndirea într-o limbă străină ar însemna ruperea limbii de gîndire. Așa, de exemplu, An. Monigetti crede că în sistemul metodologic al lui Palmer se separă limba de gîndire prin faptul că autorul interzice elevilor să-și formuleze ideile în limba maternă și în permanență îi pune

---

[10] N. D. Ghedeonova, *Опыт научного обоснования методики преподавания французской разговорной речи (в условиях языкового вуза)*. Диссертация. Выводы, Leningrad, 1951.

[11] Cf. B. V. Beliaev, *О психологических особенностях мышления на иностранном языке*, în «Доклады АПН РСФСР», nr. 3,1958.

în gardă împotriva traducerii în gînd, în limba maternă, a celor auzite[12].

Dar formularea ideilor într-o limbă străină nu demonstrează nicidecum ruperea limbii de gîndire sau existența vreunei gîndiri „pure". Iar cerința de a gîndi în limba străină, de „a uita" limba maternă și de a nu o folosi în mînuirea limbii străine nu trebuie înțeleasă literal și simplist. Probabil că nu-i necesar de demonstrat că însușirea temeinică a limbii materne, perfecționarea continuă a cultivării ei ajută la cunoașterea aprofundată a unei limbi străine.

Legătura indisolubilă dintre gîndire și limba străină la un om care nu folosește limba maternă ca intermediar este confirmată de tezele științifice despre activitatea nervoasă superioară. Procesul gîndirii în limba străină nu este principial deosebit de gîndirea în limba maternă.

În lucrarea sa *Stereotipul dinamic al părții superioare a encefalului*, acad. I. P. Pavlov scrie că nenumăratele excitații ale emisferelor mari ale creierului, care sînt primite atît din mediul exterior cît și din organism, sînt sistematizate treptat, sînt echilibrate și formează așa-numitul stereotip dinamic.

„Întrucît toate aceste excitații lasă urme mai puternice sau mai slabe, efectele exacte constante ale excitațiilor în sistem pot fi obținute mai repede și mai ușor numai prin aceleași intervale între excitații, precum și printr-o ordine strict determinată, adică prin stereotipul extern. Ca rezultat final se obține stereotipul dinamic, adică un sistem organizat, echilibrat, de procese interne"[13]. Influența constantă a unor mijloace lingvistice stabile asupra creierului uman are ca rezultat formarea unor stereotipuri dinamice.

Legăturile temporare stabile între noțiuni și cuvintele străine nu apar, desigur, dintr-o dată. Ele sînt precedate de o anumită perioadă de asocieri mijlocite : cuvîntul străin cheamă în minte cuvîntul corespunzător din limba maternă, care, la rîndul lui, atrage prin noțiune reprezentarea unui obiect. Și, invers, noțiunea unui obiect este asociată la început cu cuvîntul din limba maternă, care apoi cheamă în

[12] Cf. An. Monigetti, Recenzia la cartea lui I. V. Rahmanov, *Очерк по истории методики преподавания новых западноевропейских иностранных языков*, în «Иностранные языки в школе», nr. 3, 1948.

[13] I. P. Pavlov, *Двадцатилетний опыт*, Медгиз, 1951, p. 397.

minte cuvîntul corespunzător din limba străină. Cu alte cuvinte, apare oarecum un dublu semnal de gradul al doilea. Stimulii din primul sistem de semnalizare excită centrii nervoși ai celui de-al doilea sistem de semnalizare (limba maternă), care, la rîndul lor, atrag stimuli corespunzători ai încă unui sistem paralel de semnalizare de gradul al doilea (limba străină). Dar legăturile temporare ale cuvîntului străin cu noțiunea se întăresc treptat, se repetă, se automatizează și vine un moment cînd cuvîntul străin se asociază nemijlocit, fără veriga intermediară (traducerea în limba maternă), cu noțiunea obiectului real și invers. Conștiința omului se concentrează în primul rînd asupra laturii semantice a vorbirii, adică asupra ideilor exprimate cu ajutorul vorbirii, în timp ce mijloacele de exprimare a acestor idei încă nu sînt supuse unei analize conștiente. Mijloacele de exprimare a ideii sînt create de vorbitor în mod intuitiv; el nu-și concentrează întreaga sa atenție asupra înțelegerii structurii propoziției, a felului în care e construită îmbinarea cuvintelor, asupra aducerii aminte a regulilor și asupra traducerii[14].

A învăța să gîndești în limba străină înseamnă a-ți însuși spiritul limbii străine studiate. Despre acest lucru a vorbit foarte bine K. Marx în lucrarea sa, *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte* „Tot astfel începătorul care a învățat o limbă nouă, în gînd o traduce mereu în limba sa maternă, dar el nu și-a însușit spiritul limbii noi și nu o poate mînui liber atîta timp cît se va simți silit s-o traducă în gînd, atîta timp cît nu va uita de limba sa maternă atunci cînd folosește limba nouă“[15].

Problema gîndirii într-o limbă străină ridică încă o întrebare: se poate oare ca una și aceeași idee să fie legată de cuvinte cu conținut identic din limbi diferite? Există teza după care cuvintele dintr-o limbă străină exprimă alte noțiuni decît cele din limba maternă, de unde ar rezulta că, din punct de vedere psihologic, gîndirea în limba străină se deosebește de gîndirea în limba maternă[16].

---

[14] Vezi B. V. Beliaev, *Очерки по психологии обучения иностранным языкам*, cap. 6, 7 și 9, Учпедгиз, 1959.

[15] K. Marx — F. Engels, *Opere alese* în două volume, vol. I, ed. a II-a, ESPLP, 1955, p. 244.

[16] Acest punct de vedere îl susține B. V. Beliaev atît în lucrările citate mai sus, cît și în articolul *О слове и понятии* (în «Ученые записки I МГПИИЯ» vol. VIII, 1954).

Dar ar fi nejust să se afirme că gîndirea într-o limbă străină poate să se refere la o realitate gîndită în alt mod. Recunoaşterea existenţei unei gîndiri principial diferite în dependenţă de o anumită limbă duce la concluzii reacţionare. Asemenea teze antiştiinţifice pot fi întîlnite în lucrările unor lingvişti apuseni contemporani, care vorbesc despre „superioritatea" limbilor engleză, germană sau franceză faţă de alte limbi, în primul rînd faţă de cele ale popoarelor din colonii, despre „superioritatea" gîndirii celor ce vorbesc aceste limbi faţă de gîndirea popoarelor care vorbesc alte limbi.

Pe plan lingvistic aceste „teorii" se bazează pe identificarea semanticii şi a formelor gramaticale cu gîndirea, pe interpretarea greşită a unor fapte lexicale — lipsa unor cuvinte speciale pentru exprimarea unor noţiuni, diferenţe în sfera semantică a cuvintelor echivalente etc. Diferenţele dintre limbi, în ceea ce priveşte mijloacele de exprimare a unei idei, sînt numai o dovadă a originalităţii şi bogăţiei lor, şi nicidecum a unor deosebiri în conţinutul gîndirii la popoarele respective. În diverse limbi, pentru notarea aceluiaşi obiect se aleg caracteristici diferite ale lui. Dar aceasta nu înseamnă că oamenii care vorbesc limbi deosebite au şi noţiuni deosebite despre obiectul sau fenomenul respectiv.

Prin conţinutul său obiectiv, gîndirea exprimată în limba maternă sau străină este aceeaşi. Desigur, diferenţele în mijloacele de exprimare a aceleiaşi noţiuni, a aceleiaşi idei îngreuiază însuşirea unei limbi străine. Dar una dintre problemele însuşirii aprofundate a unei limbi străine constă în a studia particularităţile ei distinctive, a le ordona în sistem, a pătrunde în specificul ei pentru a putea formula ideile în această limbă nu pe calea traducerii mecanice din limba maternă, ci pe baza deprinderilor dobîndite în justa folosire a îmbinărilor de cuvinte şi a construcţiilor ei caracteristice.

*
* *

Dacă gîndirea în limbă străină reprezintă, în esenţă, însuşirea fără traducere a unei limbi străine, rezultă că sarcina principală în realizarea ei constă în străduinţa spre însuşirea unei vorbiri productive şi receptive (fără traducere), în primul rînd a vorbirii orale şi a idiomaticii ei. Practica predării limbilor străine arată că un mijloc foarte eficient de

însușire fără traducere a vorbirii orale este dezvoltarea dexterității vorbirii, caracterizată prin capacitatea de a vorbi exact, cu viteza normală, cu îmbinarea sintagmatică corectă.

Ușurința în exprimare se realizează atunci cînd, în procesul vorbirii, atenția vorbitorului e concentrată nu asupra mijloacelor lingvistice ale exprimării, ci asupra sensurilor ei. Mai mult, în acest proces, vorbitorul se poate gîndi nu numai la ceea ce pronunță în momentul respectiv, ci și la efectul pe care-l produc vorbele lui asupra ascultătorilor. Acest lucru devine posibil numai atunci cînd individul nu se gîndește la felul în care trebuie să realizeze exprimarea, nu-și descompune activitatea de vorbire în operații separate și nu examinează anticipat cum trebuie îndeplinită fiecare operație.

Pentru legătura logică a propozițiilor vorbitorul se folosește de pauze și prelungiri, își desfășoară gîndirea începută și-și schițează pe cea care urmează. Însă el încă nu știe prin ce propoziție își va exprima ideea următoare, el nu are timp pentru a cugeta la acest lucru. Aici îi vine în ajutor vorbirea interioară, caracterizată prin aceea că în ea gîndirea poate fi exprimată fie printr-un cuvînt, fie printr-o scurtă îmbinare de cuvinte, pronunțate în gînd. Această însușire este posibilă ca rezultat al unei legături asociative durabile a unui cuvînt sau a unei îmbinări de cuvinte cu expresiile dezvoltate. Datorită acestui fapt un cuvînt poate semnaliza nu numai una, ci cîteva expresii dezvoltate. Tocmai așa se realizează îmbinarea deprinderii și a creației în procesul vorbirii. Dar aceste condiții încă nu sînt suficiente pentru a vorbi cursiv. Foarte adesea chiar oamenii care vorbesc bine o limbă străină au ezitări și greutăți, nu pentru că nu știu cum să vorbească, ci pentru că nu știu ce să spună. De aceea o condiție deosebit de importantă pentru dexteritatea vorbirii este de a avea o reprezentare clară a obiectului comunicării.

Aici se ridică o problemă care, în practica predării limbilor străine, dă naștere unor păreri contradictorii. Este vorba de un aspect important al activității de învățare a unei limbi, și anume povestirea sau narațiunea orală. Cel care învață o limbă trebuie oare să povestească sau să expună un text scris mai înainte (adesea învățat pe de rost), sau să improvizeze, meditînd dinainte la conținutul comunicării lui? Această problemă se ivește în legătură cu marele număr de greșeli (lexicale, gramaticale și fonetice), care apar într-o comunicare improvizată.

Chiar în şcolile speciale, la cursurile superioare se observă adesea o atitudine de indulgenţă a profesorului faţă de modul de exprimare al studentului de la limbi străine la proba scrisă. Totuşi, această practică nu favorizează dezvoltarea gîndirii în limba străină, ea stinghereşte posibilităţile celui care studiază. Într-adevăr, foarte mulţi oameni, scriind în prealabil ceea ce au de spus nu se folosesc de cele scrise şi aceasta dă rezultate foarte bune. O asemenea practică se observă şi în folosirea limbii materne. Aici se poate vorbi numai despre metodele de pregătire a comunicării, dar nu despre însuşi mijlocul comunicării. În prima etapă de studiere a limbii străine poate că este utilă comunicarea pe baza unui text scris anterior, dar după scurtă vreme este necesar să se pretindă ca textul scris să fie înlocuit de expunerea gîndită în prealabil. Aceasta totuşi nu exclude, în etapa avansată de însuşire a limbii străine, discuţia pe baza unui text pregătit în prealabil, mai ales atunci cînd atenţia principală se îndreaptă asupra conţinutului şi a laturii stilistice a vorbirii. Comunicarea prin scris trebuie să fie o formă specială de lucru şi nu o practică permanentă.

O condiţie importantă pentru dezvoltarea dexterităţii vorbirii este perioada de timp în decursul căreia elevul vorbeşte. Procesul gîndirii în limba străină se află adesea în dependenţă de durata vorbirii. Cu cît omul vorbeşte mai mult (prin răspunsuri, expunere sau participare la conversaţie), cu atît mai solidă este legătura care se stabileşte între gîndire şi limba străină. Desigur, în cazul de faţă nu este vorba de o asemenea durată a activităţii vorbirii care să ducă la oboseală şi să ducă la rezultate opuse, adică la transferul gîndirii de pe baza limbii străine pe baza limbii materne.

În expunerea cursivă, vorbitorul nu traduce în prealabil din limba maternă; aceasta se poate verifica uşor cerîndu-se pe neaşteptate vorbitorului să traducă în limba maternă fraza pe care abia a spus-o. Se poate prevedea că traducerea va fi nesatisfăcătoare. Mai mult decît atît, se poate ca el să nu găsească în limba maternă cuvîntul echivalent pentru traducere.

În procesul învăţării limbii vorbite un loc important îl ocupă dezvoltarea deprinderilor prin exerciţii dirijate în acest scop, sub formă de întrebări şi răspunsuri, dialoguri, povestiri, naraţiuni, discuţii etc. La toate exerciţiile trebuie respectate anumite condiţii importante cum sînt: crearea unei ambianţe lingvistice, realizarea aspectului de into-

nare al povestirii și un tempo normal. Așa, de exemplu, printr-un anumit antrenament se obține o reacție suficient de rapidă care exclude, în sistemul întrebare-răspuns, traducerea în și din limba maternă, mărind numărul întrebărilor și al răspunsurilor în limba străină, de exemplu, de la 5 la 20 pe minut.

Trebuie notat că dorința vorbitorului de a evita orice greșeală duce nu numai la încetinirea ritmului vorbirii, ci adeseori și la formularea gîndirii în limba maternă. Nu e oportun să se întrerupă prea des vorbirea atunci cînd se fac greșeli, deoarece acest lucru îngreuiază dezvoltarea dexterității vorbirii și slăbește încrederea în sine a vorbitorului. Greșelile săvîrșite pot fi sintetizate după răspuns și, cu ajutorul exercițiilor, se poate automatiza folosirea justă a unei construcții.

Chiar o vorbire suficient de cursivă și cu intonația corespunzătoare încă nu caracterizează o gîndire realizată pe deplin în limba străină. Vorbirea trebuie să fie idiomatică. Oricît de bine ar fi dezvoltate deprinderile vorbirii, ele nu asigură totuși o vorbire suficient de idiomatică. Vorbirea poate fi corectă din punct de vedere fonetic și gramatical și totuși să nu aparțină unei limbi străine, dacă ea nu redă imaginile specifice de care se folosește poporul care o vorbește. Idiomatica se dobîndește prin intuiție lingvistică sau printr-un simț al limbii. Acest simț al limbii se elaborează în procesul practicii lingvistice, dar și prin lectură liberă, făcută sistematic.

În limba franceză marea majoritate a verbelor se conjugă cu auxiliarul *avoir* și numai cîteva verbe (*aller*, *venir*, *entrer*, *arriver*, *partir*, *naître*, *monter* ș.a.) se conjugă cu *être*. Practica lingvistică îndelungată duce la o folosire intuitiv justă a acestor verbe, care formează o excepție.

În limba engleză adverbul *always* intră într-un grup de cîteva adverbe care preced verbul : *I always go there*. Dar există 23 de excepții de la această regulă, cînd *always* stă după verb. Fără a cunoaște aceste reguli, englezii pun întotdeauna pe *always* în fața verbelor și numai în 23 de cazuri fără greșeală după verb. În gramatica engleză nu există reguli referitoare la diferența dintre *had you*? și *did you have*? și totuși ele se folosesc diferențiat[17].

[17] Exemplele sînt împrumutate de la P a l m e r, *The principles of language study*, Londra, 1921.

La folosirea corectă a acestor construcții se ajunge în mod intuitiv.

Datorită mai multor factori, la diferiți oameni se poate dezvolta, în grade diferite, un simț auditiv, vizual sau verbal al limbii. Foarte adesea, fără a cunoaște regulile și fără a-și da sie însuși un răspuns clar de ce vorbește tocmai așa, cel care stăpînește perfect o limbă străină preferă o construcție în locul alteia. Dar adesea el simte nevoia fie de a asculta această construcție, fie de a o scrie, fie de a o pronunța cu voce tare pentru a se verifica pe sine.

Lectura este un mijloc eficient de îmbogățire a vorbirii idiomatice. Se are, desigur, în vedere citirea fără traducere, citirea cu înțelegerea sensului cuvîntului. Așa-numita citire tradusă nu dezvoltă, ci frînează gîndirea în limba străină. După părerea noastră, din disertația lui G.I. Abașev[18] se poate vedea cum se realizează practic acest aspect total ineficient al muncii de însușire a unei limbi străine.

Autorul propune în mod insistent ca „lucru cu valoare practică pentru școală" așa-numita înțelegere discursivă pe patru trepte a textului, care prevede : 1. Înțelegerea inițială (primară), adică cunoașterea preliminară a textului; „spre deosebire de înțelegerea intuitiv-nemijlocită, ea nu are caracter integral difuz, ci sintetico-analitic". 2. Dezmembrarea textului în unități semantice constitutive, analiza gramaticală a textului. Orice îndoială asupra sensului trebuie verificată cu dicționarul. 3. Urmează înțelegerea sintetică a textului. Se face o traducere literară pentru a elibera pe cititor „de formele din limba străină neștiute de el". Se recomandă să se compare traducerea literară cu traducerea literală (cuvînt cu cuvînt) făcută pe treapta a 2-a. 4. În sfîrșit, elevii trebuie să se întoarcă din nou la textul original și să-l recitească. De data aceasta ei trebuie să-l înțeleagă, așa cum recomandă autorul, „uitînd" traducerea lui. Autorul disertației numește acest aspect al muncii înțelegere și citire fără traducere a textului. Această interpretare a înțelegerii fără traducere a textului este nejustă. Metoda respectivă ar putea mai degrabă să fie numită metodă gramatical-translativă de muncă asupra textului.

---

[18] Vezi G. I. Abaşev, *Психологические особенности процесса понимания иностранного художественного текста учащимися средней школы.* Диссертация, Moscova, 1954, p. 88 ş.a.

În înțelegerea unui text cu ajutorul traducerii, atenția este concentrată nu asupra însușirii specificului mijloacelor lexicale și stilistice ale limbii respective, ci asupra alegerii cuvintelor din limba maternă, necesare pentru traducerea respectivă.

Nu poate fi contestată ideea că ascultînd o expunere într-o limbă străină trebuie să ne orientăm nu către traducerea în gînd în limba maternă, ci spre înțelegerea sensului celor spuse în limba străină. De aceea, trebuie să se ceară celui care studiază ca, în procesul ascultării, el să nu-și fixeze atenția asupra cuvintelor necunoscute și să nu-și piardă vremea cu căutarea lor, ci să se străduiască să deducă sensul lor din întregul context al expunerii. Exerciții foarte utile pentru înțelegerea fără traducere a unui text oral sînt citirea sau expunerea orală de către profesor a unor texte străine (povestiri, informații din presă etc.) pe care apoi le povestesc și elevii. Citirea textelor trebuie dusă treptat pînă la ritmul normal, fără pauze pentru traducerea în limba maternă. Uneori e util să nu se prevină elevul că după ascultare va trebui să povestească textul, deoarece această cerință îl împiedică adesea să asculte cu atenție textul, obligîndu-l ca, în procesul ascultării, să se gîndească la reproducerea povestirii.

Dacă pentru vorbirea orală fără traducere e foarte necesar un fond foarte mare de cuvinte, pentru citirea fără traducere acest fond de cuvinte poate fi mai mic. Înțelegerea sensului textului e ajutată de cuvintele cu sens-cheie, de îmbinarea cuvintelor, precum și de context. De aceea, încă în primul stadiu de învățare a unei limbi străine se poate cere o citire fără traducere, care este prima treaptă spre formularea gîndirii în limba străină. Pentru a ne convinge dacă cel ce citește se folosește sau nu de limba maternă pentru înțelegerea sensului, i se poate cere să traducă un fragment care a produs asupra lui o impresie deosebită (i-a provocat rîsul, întristarea etc.). De foarte multe ori nu se obține dintr-o dată o traducere satisfăcătoare. Mai mult, cititorul este întrucîtva predispus spre percepția textului în limba străină, așa încît nu poate să redea dintr-o dată impresiile lui chiar cu ajutorul unei reproduceri libere a episodului citit. Adesea noi nu găsim în limba maternă echivalentul exact pentru traducerea unor cuvinte străine. Ele sînt traduse în limba maternă prin alte mijloace, prin perifrază. Și, invers, în limba maternă există multe cuvinte

care nu au echivalent în limba străină. Aceste fapte confirmă teza că în citirea fără traducere omul gîndește în limba străină. Aproape fiecare carte citită lasă în amintire un anumit număr de unități lexicale și de construcții. Dar mai important este faptul că lecturile lasă în conștiință o mulțime de asocieri, fie chiar și slabe, care, în ansamblu, dezvoltă simțul limbii.

Pronunțarea corectă și îndeosebi intonația justă reprezintă un stimulent puternic în dezvoltarea vorbirii orale. Mulți oameni evită în mod conștient să vorbească o limbă străină, simțindu-se jenați de pronunțarea lor incorectă. Cel mai important element al pronunțării este intonația justă. O pronunțare corectă a diferitelor sunete, cuvinte, îmbinări de cuvinte și chiar propoziții întregi nu asigură o dezvoltare suficientă a vorbirii orale, dacă nu a fost însușită o intonație corectă. În multe cazuri, de intonația justă depinde înțelegerea celor spuse. Alături de factorii lexicali și gramaticali, intonația este un mijloc puternic de influențare verbală (transmitere a voinței, siguranței, bucuriei, uimirii și a altor nuanțe ale gîndirii). Fără intonația corespunzătoare în propoziție, forme gramaticale ca, de exemplu, forma negativă a verbelor, modul și altele nu provoacă la ascultător reacția dorită.

O intonație justă poate fi însușită numai la o viteză normală a citirii sau vorbirii. Viteza vorbirii și intonația se stimulează reciproc. În fluxul vorbirii, pronunțarea unor sunete este înlocuită într-o fracțiune de secundă prin pronunțarea altor sunete, pronunțarea unui cuvînt este înlocuită cu pronunțarea altuia, pronunțarea unui grup semantic este înlocuită cu pronunțarea altuia, iar ca rezultat se obține vorbirea legată. Este foarte important ca intervalele în pronunțarea diferitelor elemente ale propoziției să nu crească, întrucît acest lucru îngreuiază ascultarea și înțelegerea.

La citirea cu voce tare, cu viteza normală, e necesar să se dezvolte prin toate mijloacele așa-numita anticipare a pronunțării cuvintelor următoare și chiar a propoziției. Pronunțînd primul cuvînt din propoziție, cititorul vede totodată cuvintele următoare și chiar propoziții întregi și se pregătește în gînd să le pronunțe: el se pregătește oarecum să o ia înainte și își precizează tipul propoziției (narativă, interogativă, exclamativă), fără de care nu e posibil să se intoneze just propoziția respectivă. În limba spaniolă semnul interogativ și cel exclamativ stau nu numai

la sfîrșitul dar și la începutul propoziției, ceea ce favorizează cu deosebire citirea unei propoziții care reprezintă o întreagă perioadă. Pentru cel care citește, de exemplu, un text german, în afara precizării tipului de propoziție este foarte important să știe dacă predicatul propoziției respective conține sau nu o negație, care se introduce la sfîrșitul propoziției. Adesea cel care nu are deprinderea cititului, îndeosebi la prima lectură a unui text necunoscut, concentrîndu-și atenția asupra pronunțării diferitelor cuvinte (luate separat) și asupra intonației, scapă din vedere latura semantică a textului și nu înțelege suficient de clar conținutul lui, chiar dacă cunoaște cuvintele. Este necesar să se dobîndească prin toate mijloacele unitatea dintre citirea corectă cu voce tare și înțelegerea simultană a propozițiilor pronunțate. Respectarea acestei unități favorizează dezvoltarea gîndirii în limba străină. Pentru anticiparea pronunțării, cel care citește cu voce tare are nevoie de un oarecare interval. El poate fi realizat pe seama prelungirii pronunțării unor silabe, pe seama pauzelor semantice și a altor elemente. Tehnica anticipării trebuie să fie automatizată. Aceasta se obține prin stereotipizarea și repetarea combinațiilor și a îmbinărilor de cuvinte.

Intonația este elementul cel mai dificil în însușirea unei limbi străine. În intonație se manifestă foarte clar diferența dintre vorbirea în limba maternă și cea în limba străină. De aceea intonația corectă a unei limbi străine se obține cel mai bine prin vorbirea fără traducere. Intonația corectă atestă că vorbitorul simte nuanțele fine, exprimate prin mijloacele limbii străine.

Cel mai important mijloc de însușire a intonației este imitația. Se poate observa adesea cum un om care vorbește o limbă străină, uneori fără să-și dea seama, imită intonația interlocutorului, pentru care această limbă e limba maternă. Dar pentru însușirea temeinică a intonației, imitația singură nu e suficientă. Poți să trăiești mulți ani într-un mediu lingvistic străin și totuși să nu-ți însușești intonația corectă.

Cel care studiază o limbă străină trebuie să cunoască în prealabil tipurile de intonație din acea limbă, intonația întrebărilor, a răspunsurilor, a ordinelor, a rugăminții, sistemul tonurilor în propoziție etc. Este necesar să știe să asculte vorbirea și să distingă în mod conștient tipurile de intonație, de exemplu vorbirea liniștită sau emoțională. Numai prin îmbinarea înțelegerii conștiente a legilor into-

naţiei cu imitaţia e posibilă însuşirea ei cea mai eficientă. După cum s-a spus mai sus, intonaţia stimulează dexteritatea vorbirii. Pe de altă parte, exprimarea cu intonaţie a vorbirii se obţine cel mai bine în cazul unei tehnici satisfăcătoare a citirii, al cadenţei şi ritmicităţii vorbirii orale. De obicei, elevilor le vine mult mai greu să formuleze cu intonaţie un act de vorbire mai mult sau mai puţin îndelungat (citirea unui text, monolog), decît să dea replici scurte, să formuleze întrebări şi răspunsuri. După cum arată experienţa, exerciţiile sistematice de intonaţie servesc ca un mijloc foarte eficient de însuşire fără traducere a unei limbi străine. Intonaţia înlătură contactul cu propoziţiile corespunzătoare din limba maternă şi îngreuiază traducerea în gînd din limba maternă în limba străină.

*
* *

Lupta împotriva metodei directe de învăţare a limbilor străine a dus la altă extremă — la excluderea din şcoală a practicii lingvistice. Metodica şcolară a orientat pe elevi spre însuşirea total conştientă a limbilor străine. Ca mijloc de însuşire conştientă a limbii a servit studierea gramaticii şi traducerea de către elevi a textului străin. În esenţă, elevii căpătau cunoştinţe despre limba străină, dar nu stăpîneau limba însăşi. Terminînd şcoala, ei nu numai că nu erau capabili să se exprime în limba străină, dar nu puteau nici să citească texte literare.

Metoda directă sau intuitiv-mecanică de învăţare a unei limbi străine, care s-a practicat în şcolile noastre în primii ani după Revoluţia din Octombrie avea deficienţe foarte serioase. Metoda directă excludea limba maternă, excludea gramatica şi prin aceasta nu permitea o însuşire conştientă a limbii străine. Scopul metodei directe era exprimat în formula „limba nu se studiază, ci se învaţă".

Această formulă a fost elaborată amănunţit în lucrările mai multor autori străini (de ex. Palmer, Jespersen etc.). Metoda directă excludea folosirea cărţii, scrierea şi chiar explicaţiile teoretice elementare. Nu putem fi de acord cu exemplul dat de Jespersen, care formulează esenţa metodei directe. El scrie că, dacă un elev spune *Ils donnent deux cerises à le maître*, profesorul trebuie să repete fraza corectînd şi să oblige pe elevi să o repete, fără a explica de ce

trebuie *au* în loc de *à le* [19]. În aparență, rezultatele metodei directe au fost pozitive. Elevii foloseau în mod activ limbile străine. Dar deprinderile bazate pe o învățare mecanică s-au dovedit foarte nestabile. Nefiind fixat răspunsul la întrebarea „pentru ce", ceea ce se învăța repede se uita la fel de repede.

Rezultă că era necesar ca metoda muncii de însușire a limbii prin exerciții practice, care a fost amănunțit elaborată de „directiști" să fie păstrată și să fie îmbinată cu metoda însușirii conștiente a limbii străine. O astfel de unire a elementelor teoretice și practice ar fi dat posibilitatea ca, încă în perioada școlii, elevii să învețe să gîndească în limba străină.

În prezent școala sovietică a intrat într-o perioadă de transformare radicală, creatoare. Întreprinsă din inițiativa Comitetului Central al partidului nostru, reorganizarea școlii în scopul apropierii ei de viață dă de pe acum rezultate minunate. În ce privește învățarea limbilor străine, reorganizarea școlii duce la înlocuirea vechii metode de însușire pasivă a limbii străine și reia metoda muncii active. Putem fi siguri că orientarea elevilor spre gîndirea în limba străină, pentru însușirea ei aprofundată, va ocupa locul cuvenit în sistemul metodologic al organizării școlare.

(Volumul *Проблемы общего и частного языкознания*, Moscova, 1960.)

---

[19] O. Jespersen, *How to Teach a Foreign Language*, p. 124.

SCURTĂ SCHIȚĂ DE ISTORIE A SCRIERII

V. A. Kocerghina

Un sistem de semne, percepute vizual și care servesc ca mijloc de comunicare între oameni, poartă numele de scriere. Scrierea servește la fixarea limbii sonore, lărgind limitele folosirii ei (ca mijloc de comunicare) în spațiu și timp.

Apariția și evoluția scrierii sînt legate de dezvoltarea societății, de creșterea necesităților de comunicare între oameni aflați la distanță, de nevoia de a fixa, de a păstra operele politice, juridice, religioase și estetice. Apariția și evoluția scrierii se întind pe o perioadă de cîteva mii de ani. În această vreme s-au schimbat instrumentele de scriere, materialul pe care se scria și, ceea ce este mult mai important, s-au schimbat diferitele procedee de transpunere a limbii sonore prin semne grafice pînă cînd, în cele din urmă, s-au constituit tipurile de scriere pe care le observăm la popoarele contemporane.

Studiul scrierii, atît la popoarele vechi cît și la cele moderne, are o mare însemnătate teoretică și practică.

Descifrarea unor inscripții vechi face posibilă cunoașterea unor limbi existente odinioară, acum moarte, sau a celor mai vechi perioade din istoria unor limbi cunoscute, fapt care are o valoare neprețuită pentru lingvistica istorică.

Descifrarea și citirea textelor arhaice reprezintă un izvor de cunoaștere a perioadelor mai vechi din istoria și cultura unui popor.

Cunoașterea aspectului exterior al unei scrieri permite filologilor să precizeze epoca și locul compunerii textului.

Studiul scrierii popoarelor moderne în raporturile ei cu limba sonoră este necesar pentru stabilirea unor reguli ortografice fundamentate științific pentru limba respectivă. Deosebit de importantă este problema alcătuirii de alfabete pentru popoarele care pînă acum nu au avut scriere. Studierea scrierii are o mare importanță pentru lingvistică, filologie, istorie, arheologie, etnografie.

Este greu să enumerăm, chiar şi pe scurt, toate problemele care se ivesc într-o cercetare de acest fel. Ele ar putea fi împărţite în două grupe mari :

1. Probleme referitoare la originea scrierii, la apariţia diverselor sisteme de scriere, la evoluţia lor în legătură cu structura fonetică şi gramaticală a limbii sonore şi cu influenţa scrierii unui popor asupra scrierii altor popoare etc. Toate acestea sînt probleme de istorie a scrierii.

2. Probleme referitoare la principiile scrierii, rezultînd din raporturile apărute între vorbirea sonoră şi cea scrisă în fiecare limbă, în cursul dezvoltării ei istorice.

Pe baza raporturilor dintre pronunţare şi scriere se formează regulile ortografice, care au o mare importanţă practică, atît în scrierea limbii materne, cît şi în învăţarea limbilor străine.

Lucrarea de faţă tratează probleme de istorie a scrierii. În cadrul ei se prezintă numai o scurtă schiţă de istorie a scrierii.

*
* *

Cel mai vechi tip de scriere este scrierea prin desene, pictografia (de la lat. *pictus* „desenat" şi gr. *grapho* „scriu"). Prin îmbinarea unor desene erau înfăţişate obiecte şi acţiuni, iar sensul pictogramei era descifrat independent de felul transpunerii lui în limba sonoră. Semnele pictografice puteau fi înţelese de oameni care vorbeau limbi diferite. Era necesar ca semnele pictografice să fie foarte clare pentru a reda în mod evident imaginea obiectelor concrete. Iată, de pildă, descrierea unei expediţii militare a unui trib indian (fig. 1).

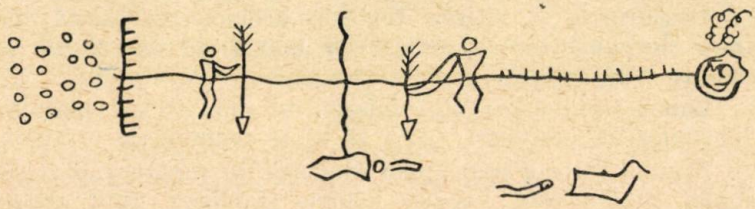

FIG. 1

Pictogramele erau executate pe pereţii peşterilor, pe stînci, pietre, pe coarne şi oase de animale, fapt care a determinat caracterul rudimentar al liniilor desenelor.

Oricît de primitive erau aceste reprezentări, ele conţineau deja un element convenţional. Astfel, în desenul reprodus mai sus linia verticală cu rămurele din stînga reprezintă preria. Ulterior, reproducerea, cu ajutorul desenului, a obiectelor concrete se schimbă în direcţia simplificării şi schematizării imaginii : de exemplu, bastonaşele de aramă, îndoite în semicerc, care servesc ca monedă la negrii dintr-o regiune a Nigeriei, reprezentate în mod schematic prin semnul

, indicau noţiunea de „bani mulţi", „avere". Semnul

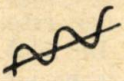

indica două mărturii opuse : linia dreaptă —— o mărturie adevărată, linia în spirală ∿∿ o mărturie falsă.

Astfel, încă în pictogramele timpurii existau premisele transformării desenelor în semne convenţionale. O dată cu dezvoltarea gîndirii apare necesitatea, mereu crescîndă, de a exprima noţiuni mai abstracte în vorbire şi deci şi în scris. Aceasta a dus la transformarea treptată a desenului în simbol, în semn convenţional. Principiul scrierii pictografice s-a păstrat şi astăzi sub formă de diverse semne şi desene (de exemplu, pe stradă, la indicarea regulilor de circulaţie, desene pe firme etc.).

Dezvoltarea ulterioară a pictografiei în direcţia transformării desenului în simbol, adică pierderea legăturii desenului cu un anumit obiect concret şi, legat de aceasta, simplificarea desenului, transformarea lui în semn convenţional duc treptat la constituirea scrierii simbolice, a ideografiei (de la gr. *idea* „noţiune", „simbol" şi *grapho* „scriu"). Trecerea de la pictografie la ideografie s-a produs treptat; ideogramele născute din pictograme erau la început foarte apropiate de ele. O scriere de acest tip este scrierea popoarelor maia şi a aztecilor [1]. Scrierea lor îmbina reprezentarea prin desen a obiectelor şi acţiunilor cu redarea numelor proprii în scriere silabică, prin zugrăvirea în mod simbolic a diferite obiecte. Pentru redarea numelor proprii se foloseau reprezentări convenţionale ale

[1] Popoarele maia locuiau în sudul Mexicului şi în Yukatán, aztecii, în nordul Mexicului.

obiectelor, ale căror nume erau asemănătoare în pronunțarea silabei inițiale cu silabele numelui propriu respectiv. Desenul din figura 2 indică numele Teocaltitlan în limba azteca.

Desenul e compus în partea de jos, la stînga, dintr-un semn pentru reprezentarea buzelor (*te-n-tli*), la dreapta din semnul urmelor de pași care indică drumul (*o-tli*); sus, la stînga este desenată o casă (*cal-li*), la dreapta este semnul pentru reprezentarea dinților (*tlan-tli*). Din îmbinarea silabelor inițiale ale acestor cuvinte se formează numele *te-o-cal(ti)-tlan* (lipsește numai silaba *ti*). Un asemenea mod de transpunere a sunetelor cuvintelor este apropiat de scrierea hieroglifică. În felul acesta se scria pe pietre, piele și pe un material preparat din plante, care seamănă întrucîtva cu hîrtia. Făuritorii vechilor civilizații din America — aztecii, maia și alte popoare — , în urma colonizării, au fost supuși exterminării. Au fost distruse și cele mai multe monumente ale culturii scrise a acestor popoare. După cum se vede din textele rămase, dintre care ultimele aparțin secolului al XVI-lea[2], a pierit un sistem original de scriere ideografică, cea mai apropiată în timp de noi, dar care mai păstra simplitatea și asemănarea cu scrierea pictografică.

FIG. 2

Alte sisteme de scriere ideografică cunoscute nouă, care se disting prin marea lor vechime, sînt deja foarte departe de pictografie. Așa e sistemul ideografic al scrierii chineze, alcătuit acum 4 000 de ani, care a avut o largă răspîndire la mai multe popoare din Asia.

În sistemul scrierii chineze, în esență fiecare semn scris corespunde unui cuvînt sonor. Desenul semnelor a evoluat de la reprezentarea prin desen a obiectului spre reprezentări din ce în ce mai convenționale (fig. 3).

Felul desenului în scrierea chineză s-a schimbat și în funcție de instrumentele de scris. În perioada cea mai veche se scria pe piatră, lemn, metal, oase, bambus, pe țesături de mătase cu un bastonaș subțire de lemn, care era înmuiat în vopsea. Modificări importante în desen s-au petrecut o

[2] Cucerirea statului aztecilor a avut loc între anii 1519 și 1521 (expediția lui F. Cortés).

dată cu inventarea hîrtiei și a pensulei de păr, iar apoi o dată cu introducerea tiparului.

În limba chineză, redarea grafică a cuvîntului se bazează pe mai multe principii. Ea poate fi, într-o măsură mai mare

Forma veche	Forma de azi	Pronunțare	Sens	Explicație
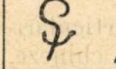	子	tzu	copil	
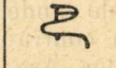	巴	pa	șarpe	
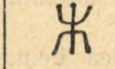	木	mu	copac	sus ramuri jos rădăcini
	雨	yŭ	ploaie	bolta cerească și picături de ploaie care cad din ea
	矢	shih	săgeată	
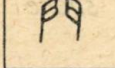	門	men	poartă ușă	două canaturi
	册	ts'g	rulou carte	răbojuri legate laolaltă

FIG. 3

sau mai mică, o reproducere concretă a obiectului (vezi, de exemplu, reprezentarea copacului, a ploii în fig. 3), o reprezentare simbolică (de exemplu, zugrăvirea gurii pentru a indica „cuvînt", „a vorbi"), o îmbinare simbolică de semne (de exemplu, două reproduceri ale semnului „foc" pentru a indica „foarte cald"). Reprezentarea unor cuvinte poate fi realizată și prin schimbarea aspectului unor semne scrise; de exemplu, semnul pentru noțiunea „om", „viu", desenat orizontal înseamnă „decedat", „mort". În scrierea chineză sînt răspîndite reprezentările formate din două

semne, dintre care unul este indicatorul sensului, iar celălalt al pronunțării cuvîntului. Frecvența desenelor de acest tip este legată de larga răspîndire a omonimiei în limba chineză. De exemplu, cuvîntul „strălucitor" (*huang*) e redat cu ajutorul semnului pentru cuvîntul „foc" (indicator al sensului), împreună cu semnul pentru cuvîntul „înalt, proeminent" (indicator al pronunțării, deoarece cuvîntul „înalt" se pronunță tot *huang*).

Acest tip de scriere este în concordanță cu particularitățile fonetico-gramaticale ale structurii limbii chineze, corespunde particularităților ei structurale.

Modificarea scrierii ideografice s-a produs acolo unde structura fonetico-gramaticală a limbii a intrat în contradicție cu principiile scrierii, provocînd schimbarea lor. Asemenea schimbări în scrierea ideografică se observă în sistemul ideografic al scrierii egiptene.

Scrierea egipteană aparține mileniului al IV-lea î.e.n. Ea a fost inițial pictografică, dar, dezvoltîndu-se, s-a transformat treptat într-un sistem de scriere ideografică cu elemente de scriere silabică și literală. Semnele scrierii egiptene sînt parțial desene, reușite din punct de vedere grafic, cu linii simple, care redau trăsăturile caracteristice ale obiectului concret desenat, ale acțiunii sau ale noțiunii abstracte.

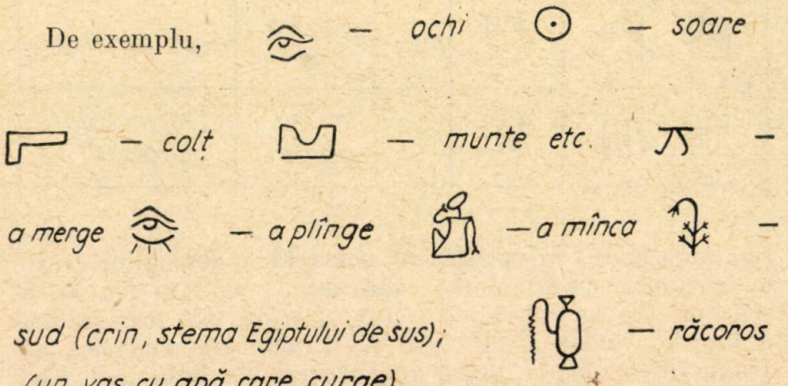

FIG. 3 bis

Ulterior, din scrierea pictografică se creează semne pentru consoane. Acest lucru se explică prin particularitățile structurii cuvintelor egiptene, în care consoanele joacă

rolul principal, fiind purtătoare ale sensului lexical al cuvîntului. Trecerea la notarea diferitelor consoane reprezintă un proces îndelungat. Treptat, își face loc principiul fonetic de redare a cuvintelor, de exemplu, semnul pentru cuvîntul „rîndunică" care sună *w — r* poate reda și cuvîntul „mare" care sună tot *w — r*. Astfel, semnul pentru cuvîntul „rîndunică" începe să indice în general grupul de două consoane *w — r*. Erau și semne care notau o singură consoană; din ele s-a alcătuit alfabetul egiptean de 24 de litere, care notează numai consoanele (fig. 4).

semn	sunet	semn	sunet	semn	sunet	semn	sunet
	g	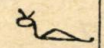	*f*		*b*		*k*
	j		*m*		*h*		*q*
	o		*n*		*s*		*t*
	w		*r*		*ś*		*ṯ*
	b		*h*		*š*		*d*
	p		*h*		*k*		*ḏ*

FIG. 4

Principiul indicării unui sunet prin semnul unui cuvînt care începe cu acel sunet poartă numele de principiul acrofoniei. Abstragerea semnelor care indică un anumit sunet sau grup de sunete de la sensul lor inițial a dus la perceperea semnului numai sub aspectul laturii lui sonore. Dar exis-

tența omonimelor și lipsa unei indicații cu privire la pronunțarea vocalelor puteau duce la unele ezitări în interpretarea sensului cuvîntului. Reunind în scrierea lor principiile ideografic și fonetic, egiptenii au folosit indicatori speciali care arătau în ce sferă semantică intră un cuvînt. De exemplu, îmbinarea de sunete — *j* — *s.t* înseamnă „palat" și „grup de muncitori" și se redă prin semnele 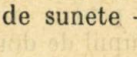 . Pentru sensul „palat" cuvîntul primește indicatorul noțiunii „casă" , iar pentru sensul „grup de muncitori" — indicatorul pentru noțiunea „bărbat" , adică „palat" se notează 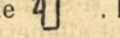 , iar „grup de muncitori"

Deși, încă în mileniul al III-lea î.e.n., egiptenii separaseră sunetele în cuvînt, ei n-au putut să elaboreze o scriere literală, deoarece, datorită structurii fonetico-gramaticale a limbii lor, ei au separat numai consoanele. Scrierea lor a continuat să rămînă un amestec de scriere ideografică și consonantică (cu semne pentru indicarea consoanelor). Scrierea egipteană veche se numește h i e r o g l i f i c ă (din gr. *hieros* „sfînt" și *glyphe* „gravare"). Scrierea hieroglifică s-a păstrat pe pereții templelor, în morminte. Hieroglifele erau notate pe piatră în relief, uneori executate în culori. O dată cu dezvoltarea comerțului și a legăturilor culturale și politice, crește necesitatea folosirii unei scrieri mai simple. Se schimbă și materialul de scris, se scrie pe lemn, piele, papirus, folosindu-se pensula și cerneala neagră și roșie. Scrierea creată pe baza celei hieroglifice a fost numită scriere hieratică (sfîntă), iar o altă scriere și mai simplă s-a numit demotică (populară).

Scrierea actuală din Egipt s-a format în urma creșterii legăturilor comerciale și culturale cu Grecia. Ea s-a creat pe baza alfabetului grecesc cu adăugarea a șase semne, străine alfabetului grecesc, și se numește coptă (copții sînt urmașii populației din vechiul Egipt).

Într-o serie de regiuni din Asia anterioară s-a răspîndit scrierea ideografică cuneiformă. Ea s-a constituit între anii 3000 și 2700 î.e.n. Cea mai cunoscută este cuneiforma din

Mesopotamia, folosită de sumerieni. Semnele cuneiforme s-au dezvoltat din pictograme, care s-au transformat în funcție de materialul folosit pentru scriere (fig. 5).

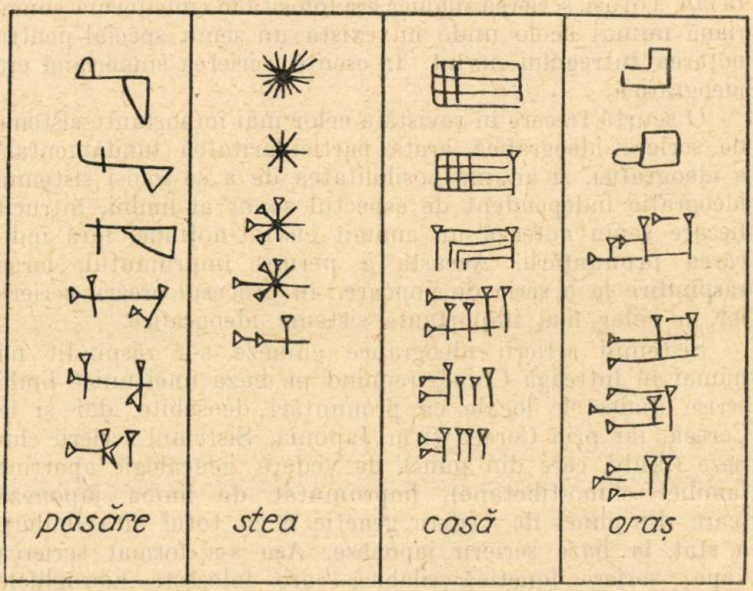

FIG. 5

Notate la început pe piatră, liniile erau curbe. Apariția liniilor drepte este legată de scrierea pe oase și lemn. Sistemul scrierii liniare, astfel elaborat, se păstrează și în scrierea cu un băț ascuțit pe tăbliță de argilă. Vîrful înclinat oblic pe suprafața pe care erau făcute semnele scrierii lăsa pe argilă o urmă în formă de cui. Argila cu semnele cuneiforme imprimate în ea era arsă în foc, căpătînd tăria necesară pentru păstrarea scrierii. Scrierea ideografică sumeriană conținea cîteva sute de semne. Cu toată bogăția de semne, datorită particularităților structurale ale limbii sumeriene, ea arată tendința spre trecere la o scriere fonetică, silabică. Deoarece ea conținea multe cuvinte monosilabice, treptat ideogramele cuvintelor monosilabice au început să fie folosite pentru a reda silaba respectivă în componența unui cuvînt polisilabic, pentru redarea pronumelor și a afixelor, fără nici o legătură cu sensurile inițiale, ci numai ca purtătoare

ale sunetului. De exemplu, semnul 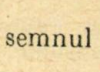 nota cuvîntul „nume" care se pronunța *mu*, dar totodată și orice silabă pronunțată *mu*. Totuși, scrierea silabică era folosită în cuneiforma sumeriană numai acolo unde nu exista un semn special pentru notarea întregului cuvînt. În esență, scrierea sumeriană era ideografică.

O scurtă trecere în revistă a celor mai importante sisteme de scriere ideografică arată particularitatea fundamentală a ideografiei, și anume posibilitatea de a se folosi sistemul ideografic independent de aspectul sonor al limbii, întrucît fiecare semn notează un anumit cuvînt-noțiune, fără indicarea pronunțării. Aceasta a permis împrumutul, larga răspîndire la o serie de popoare, în procesul creării scrierii lor, a celor mai importante sisteme ideografice.

Sistemul scrierii ideografice chineze s-a răspîndit nu numai în întreaga Chină, reunind pe baza unei unice limbi scrise dialectele locale cu pronunțări deosebite, dar și în Coreea, iar prin Coreea și în Japonia. Sistemul scrierii chineze (limbă care din punct de vedere genealogic aparține familiei chino-tibetane), împrumutat de limba japoneză (care din punct de vedere genetic e cu totul altă limbă), a stat la baza scrierii japoneze. Așa s-a format scrierea kapa, scriere fonetică silabică care folosește hieroglifele chineze. Prin simplificarea scrierii chineze normative (*k'ai-shu*) s-a creat, pentru notarea limbii japoneze, scrierea katakana (prin secolul al VIII-lea). Prin simplificarea cursivului chinez (*ts'ao-shu*) s-a creat, pentru notarea limbii japoneze, scrierea hiragana, mai complicată decît katakana, dar mai frecventă în Japonia. Ambele tipuri reprezintă o scriere silabică, în care fiecare semn scris indică o vocală sau o îmbinare de consoană și vocală, iar pentru redarea grupurilor de consoane se folosesc ligaturi.

Procesul influenței exercitate de scrierea chineză asupra scrierilor coreeană și japoneză este un proces foarte complex, care necesită în fiecare caz o cercetare specială pe plan istoric, pe baza materialului tuturor acestor limbi.

Sistemul ideografic al scrierii egiptene a exercitat o influență vizibilă asupra evoluției scrierii cretane vechi (minoice), care ulterior a jucat un rol de seamă în crearea alfabetului. Documentele limbii minoice aparțin secolelor XII—XI î.e.n. Scrierea minoică, ca și cea egipteană și sume-

riană, a avut o evoluție îndelungată, începînd cu faza pictografică. Există o asemănare neîndoielnică între o serie de semne minoice și hieroglife egiptene mai timpurii (fig. 6).

hieroglifa egipteană	semne vechi cretane pictografice	semne vechi cretane lineare	sens
			cort
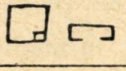			casă
			munte
			mînă
			șarpe
			ochi
			gură

FIG. 6

Scrierea ideografică minoică, alcătuită într-o perioadă îndelungată, se dezvoltă ulterior în funcție de structura limbii minoice. Între mileniul al III-lea și începutul mileniului al II-lea î.e.n. limba minoică suferă o serie de schimbări esențiale. Grupurile consonantice se separă prin introducerea în ele a unor vocale, iar consoanele finale cad. O vocală urmată de o consoană nazală se transformă în vocală nazală, în fața unei consoane diftongii se monoftonghează. Astfel limba minoică devine o limbă cu silabe deschise. Treptat, pictogramele și ideogramele scrierii minoice încep să dobîndească valori silabice, pentru că scrierea silabică corespundea cel mai bine structurii fonetice a limbii minoice — limbă cu silabe deschise. Fiecare semn din scrierea silabică minoică indica o vocală sau o îmbinare de consoană și vocală.

Larga răspîndire a scrierii cuneiforme la o serie de popoare din Asia anterioară, independent de particularităţile fonetice ale limbilor lor, se explică, fără îndoială, prin principiul ideografic al scrierii sumeriene. Scrierea sumeriană a fost împrumutată de babiloneni şi de la ei — de asirieni, de locuitorii din Cappadocia, Elam, Persia. Scrierea sumeriană împrumutată de babiloneni (între anii 3000 şi 600 î.e.n.) a păstrat semnele sumeriene pentru indicarea unui anumit obiect sau a unei noţiuni, dar, în citire, pronunţarea corespundea sunetelor semitice ale cuvîntului. Sunetele sumeriene s-au păstrat numai la notarea fonetică a silabei. De exemplu, semnul (sumer. „nume“) era citit în babiloneană *šumu* (semit. „nume“) şi *mu* (silabă în componenţa altor cuvinte).

La babiloneni, semnele silabice provin nu numai din semnele corespunzătoare ale limbii sumeriene, ci au fost formate şi pe baza unor cuvinte monosilabice din limba babiloneană. Marele număr de cuvinte monosilabice a dus la dezvoltarea omonimiei, care, în scrierea ideografică, provoca dificultăţi în înţelegerea exactă a sensului cuvîntului. Pentru o justă interpretare a ideogramei se alătura indicarea fonetică a cuvîntului prin scriere silabică, adică se arăta cum trebuie citit. De pildă, cuvîntul „ţară“ (ideograma care se pronunţă *mâtu*) era scris ca adică ideograma şi silabele *ma* + *a* + *tu*.

Pe lîngă acest procedeu, se mai puteau folosi determinanţi în faţa sau în urma cuvîntului, ca şi în scrierea egipteană veche.

Pe baza cuneiformei babilonene s-a creat scrierea persană veche (la jumătatea mileniului I î.e.n.). Ea se bazează pe îmbinarea a două semne cuneiforme (cui şi colţ) din cele patru semne ale cuneiformei babilonene. Faţă de scrierea babiloneană, care era silabică, scrierea persană veche face un pas înainte în direcţia creării scrierii literale.

Scrierea persană veche avea 36 de semne pentru notarea diverselor sunete şi grupuri de sunete (semne pentru vocale şi pentru consoane + vocale), patru ideograme şi un semn de separare a cuvintelor. Lîngă fiecare semn care indică o

consoană se subînțelege în citire sunetul *ă* care totuși în unele cazuri nu se citește. Cu toate că existau semne deosebite pentru silabele care conțineau alte vocale (de exemplu, semne pentru silabele *gu*, *gi*, *du*, *di*, *mi* etc.), după aceste semne se mai pot scrie separat semnele vocalelor corespunzătoare. Astfel cuvîntul *didă* putea fi scris *di-i-da-a*. Aceasta a permis existența unor variante ale aceluiași cuvînt scris.

Scrierea persană veche este o scriere semisilabică—semiliterală.

Scrierea cuneiformă babiloneană a stat și la baza cuneiformei hitite (mileniile II—I î.e.n.). Limba hitită, una dintre cele mai vechi limbi indo-europene, e atestată în inscripții cu scriere ideografică și cuneiformă. Scrierea ideografică hitită e încă puțin studiată. Scrierea cuneiformă hitită, ca și cea babiloneană și cea sumeriană mai veche, redă cuvîntul și prin ideogramă și fonetic. În scrierea unei serii de cuvinte se foloseau indicatori. Datorită structurii fonetico-gramaticale a limbii hitite, o importanță mai mare capătă scrierea fonetică. Astfel desinențele flexionare puteau fi redate întotdeauna numai fonetic. S-a constituit un anumit sistem de semne pentru redarea tipurilor de silabe caracteristice limbii hitite, adică consoană + vocală, vocală + consoană, consoană + vocală + consoană. Transpunerea unor îmbinări consonantice mai rare provoca dificultăți. Ele erau redate prin combinații de semne proprii unor silabe în care vocalele nu se pronunțau. Dar pînă acum nu s-a putut stabili cum se pronunțau cuvintele scrise cu vocale care nu se citeau.

În legătură cu problema răspîndirii sistemelor ideografice ale scrierii egiptene și cuneiformei sumeriene (apoi babilonene, asiriene) se ridică și problema creării scrierii semitice.

Cea mai veche scriere a unei limbi semitice este cea feniciană. După părerea mai multor învățați, scrierea feniciană a stat la baza majorității alfabetelor existente astăzi; de aceea, problema originii scrierii feniciene este de fapt problema originii alfabetului.

Este preferabil să cercetăm numeroasele teorii privitoare la originea alfabetului pe grupe de bază, care reunesc teorii mai mult sau mai puțin asemănătoare.

Pînă în ultimul timp cele mai răspîndite erau teoriile care susțineau originea egipteană a alfabetului. Potrivit acestor teorii, prototipul literelor feniciene l-au constituit hieroglifele egiptene (teoria Lenormant, la mijlocul secolului

al XIX-lea), sau scrierea egipteană hieratică (o largă răspîndire a avut teoria lui de Rougé, 1874). Numeroşi cercetători (Sethe, Lehmann-Haupt ş.a.) au vorbit despre legătura dintre scrierea feniciană şi cea egipteană, pe baza caracterului lor consonantic. Teoria originii egiptene a luat ulterior un alt aspect în lucrările lui Gardiner. El a cercetat textele găsite în 1905 în Sinai (la Serābît el Hādim), a căror scriere semăna atît cu scrierea egipteană, cît şi cu cea semitică veche (feniciană). Gardiner a emis ipoteza că textul găsit reprezintă o scriere semitică primară, numită de el sinaică. Savanţii Eisler, Grimme şi alţii au supus „scrierea sinaică" unei cercetări minuţioase şi au emis o serie de teorii şi ipoteze proprii, cu privire la legătura dintre această scriere şi cea feniciană şi egipteană.

Studiul „scrierii sinaice" a înviorat la începutul secolului al XX-lea teoria originii egiptene a alfabetului fenician şi a împins pe planul al doilea teoriile emise anterior, care legau alfabetul fenician de scrierea cuneiformă şi care reprezentau al doilea grup de teorii privitoare la originea alfabetului.

Teoriile care explică crearea alfabetului din scrierea cuneiformă legau originea alfabetului fenician de cuneiforma asiriană (teoria Deecke) sau de cuneiforma babiloneană veche (teoria lui Peiser, mai fundamentată ştiinţific decît teoria lui Deecke).

Originea alfabetului fenician a fost pusă în legătură nu numai cu scrierea cuneiformă, dar şi cu scrierea pictografică sumeriană (teoria lui Hommel), ceea ce era greu de demonstrat, fie numai pentru faptul că scrierea sumeriană precuneiformă e insuficient cunoscută de cercetători. A existat şi o teorie care lega genetic scrierea hieroglifică hitită de cea feniciană (teoria puţin populară a lui Sayce, 1910).

Ambele teorii — cea egipteană şi cea babiloneană — au fost reunite în lucrările lui Delitsch, care considera că scrierea feniciană conţine trei elemente : egiptean (principiul acrofonic), babilonean (linii drepte şi simplitate grafică) şi fenician originar (tot ceea ce deosebeşte scrierea feniciană de celelalte două).

O dată cu studierea textelor scrise în limbile din regiunea Mării Egee s-a format al treilea grup de teorii privitoare la originea alfabetului. După teoria lui Praetorius alfabetul fenician e legat de scrierea silabică cipriotă, după teoria lui Evans de scrierea cretană veche (minoică). Teoria lui Evans

a fost dezvoltată ulterior în lucrările unor învățați ca H. Schneider, F. Chapouthier, M. Dayet ș.a. În ultimii ani, savantul bulgar V. Gheorghiev[3] s-a ocupat de problema legăturii dintre scrierea minoică și originea alfabetului.

Recenta descifrare a scrierii minoice a arătat legătura genetică evidentă dintre semnele silabarului minoic și literele feniciene. Iată cîteva exemple.

1. Imitînd semnul egiptean „cort", semnele minoice 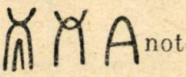 notează sunetul *a* după principiul acrofonic, adică *a*, silaba inițială a cuvîntului minoic **alēwā* „cort", „adăpost". Fenicienii au împrumutat semnul minoic și denumirea lui. Această denumire a fost legată, prin etimologie populară, de fenicianul *'alef* „vită cornută", „bou". Pornind de la acest sens, fenicienii au început să scrie semnul minoic orizontal, asemănîndu-l cu capul unei vite cu coarne , semn prin care notau o consoană guturală redată prin ɔ .

2. Semnul minoic reda cuvîntul „călcîi", care suna **tāla* sau **thāla*. Fenicienii, împrumutînd acest semn, au legat pronunțarea lui, prin etimologie populară, de cuvîntul lor *dalet* „canatul ușii" și l-au notat 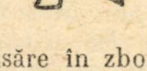

3. Semnul minoic 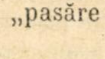 indicînd „pasăre în zbor", care se pronunța **wat*, a fost înțeles de fenicienii care l-au împrumutat ca *wāw* „cui"; în scrierea feniciană el se notează 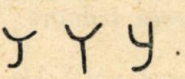 .

---

[3] Cf. V. Gheorghiev, *Происхождение алфавита*, în «Вопросы языкознания», nr. 6, 1952.

4. Imitînd semnul egiptean 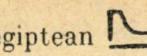 „munte“, semnele minoice 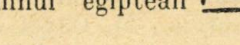 redau, de asemenea, cuvintele „munte“, „vîrf“, ceea ce se pronunța **menă* >**minā*. Prin etimologie populară fenicienii au înțeles acest cuvînt ca *mēm* „apă“ și, în legătură cu acest sens, au schimbat întrucîtva semnul 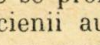

Scrierea consonantică feniciană provine din scrierea silabică minoică. Denumirile literelor feniciene (în exemplele de mai sus, *'alef*, *dalet*, *wāw*, *mēm*) sînt denumiri de obiecte, notate prin semnele pictografice minoice. Denumirile minoice ale obiectelor au putut fi reinterpretate de fenicieni prin etimologie populară, ceea ce a schimbat aspectul lor scris. Semnele care notau un cuvînt sau o silabă au devenit semne ale literelor după principiul acrofonic.

Silabarul minoic, adus din Egipt pe țărmul de răsărit al Mediteranei, s-a transformat la fenicieni în scriere consonantică, datorită structurii fonetico-gramaticale a limbilor semitice, despre care se va vorbi mai departe.

Scrierea semitică e de obicei împărțită în semitică de nord și de sud.

Cea mai veche scriere semitică de nord e reprezentată prin trei tipuri : fenician, vechi ebraic și arameean. Formarea și dezvoltarea scrierii feniciene au avut loc în secolele V—IV î.e.n. Scrierea ebraică veche, tot atît de veche ca și cea feniciană, a fost scoasă din uz prin secolul al IV-lea î.e.n. de scrierea arameeană pe baza căreia, ulterior (secolul al IV-lea —jumătatea secolului al II-lea î.e.n.), s-a constituit scrierea ebraică cvadrată. Scrierea arameeană cunoaște mai multe faze : veche (secolul al VIII-lea î.e.n.), medie (secolele V—III î.e.n.) și arameeana propriu-zisă (secolul al II-lea î.e.n.). Scrierea arameeană s-a răspîndit mult la popoarele din Asia anterioară. Din scrierea arameeană medie s-a constituit atît scrierea ebraică cvadrată, cît și scrierea palmiră, pe baza căreia s-a creat scrierea siriană.

O dată cu schisma religioasă din secolul al V-lea, scrierea siriană a suferit schimbări importante. Atunci a început să se deosebească scrierea siriană de răsărit (a nestorienilor) și cea siriană de apus (a iacobiților).

Scrierea siriană de răsărit, răspîndită de misionari nestorieni pînă în India, a stat la baza alfabetelor unor popoare din Asia centrală și de nord.

Din arameeana medie s-a dezvoltat și scrierea nabateeană (scrierea unei populații din nordul Arabiei), din care s-a creat scrierea arabă. Cele mai timpurii tipuri de scriere arabă sînt reprezentate de scrierea kufită (după numele orașului Kufa din Mesopotamia) și scrierea neși.

Suferind modificări importante, scrierea neși s-a transformat treptat în scrierea arabă modernă.

Scrierea arabă a avut o largă răspîndire în Persia și la popoarele Africii, o dată cu extinderea Islamului.

Dintre scrierile semitice de sud mai tîrzii, cea mai cunoscută e scrierea etiopiană (abisineană).

Toate scrierile enumerate se caracterizează printr-un principiu unic de redare a limbii sonore, întrucît sînt scrieri ale unor limbi cu o structură fonetico-gramaticală asemănătoare — limbi semitice.

Ca principiu de transpunere a limbii sonore, cea mai veche scriere semitică ocupă un loc intermediar între scrierea silabică și cea literală. Semnele scrierii semitice notează consoanele sau îmbinările de consoană + vocală, fără a specifica ce vocală urmează după consoana indicată. Principiul consonantic al scrierii este legat de structura fonetico-gramaticală a limbilor semitice, în care consoanele jucau rolul principal, fiind purtătoare ale sensului lexical, în timp ce vocalele aveau un rol secundar, fiind în parte elemente flexionare.

Cu timpul, semnele care indicau consoanele au început să fie completate cu semne care indicau prezența și caracterul vocalelor — semne diacritice (din gr. *diakritos* „distinctiv").

Literele *'alef*, *wāw*, *jod*, care indicau consoane, încep să fie folosite pentru indicarea vocalelor *a*, *u*, *i*, de exemplu în scrierea ebraică și siriană. În scrierea siriană, diferitele vocale sînt notate prin puncte alături de semnul consoanei.

În scrierea arabă, pe lîngă indicarea separată a acestor vocale (*a*, *u*, *i*), se mai creează semne diacritice pentru notarea vocalelor lungi și scurte și semne care indică lipsa oricărei vocale.

În scrierea etiopiană se creează un sistem armonios de notare a vocalei alături de semnele care notau consoanele.

Astfel, scrierea semitică mai tîrzie poate fi considerată deja o scriere literală specifică.

Scrierea semitică are şi alte trăsături caracteristice. Astfel în notarea unor grupuri de consoane din limbile semitice (mai ales în nabateeană) se folosesc mult ligaturile, adică combinarea într-un singur semn scris a unor trăsături grafice caracteristice mai multor litere.

Iniţial toate limbile semitice se scriau de la dreapta la stînga.

Istoria alfabetului este legată nu numai de problema originii scrierii semitice, dar şi de problema răspîndirii ei la popoare avînd limbi cu altă structură fonetico-gramaticală.

Astfel, pe baza scrierii feniciene s-a constituit scrierea iberică, iar în nordul Africii scrierea libiană (în forma mai veche scrierea numidă şi apoi scrierea berberilor). Pe baza celei arameene s-a format scrierea iraniană. Aceasta e scrierea limbii persane vechi şi medii, numită pehlevi. Se disting aici scrierea chaldeană şi sassanidă. De scrierea iraniană se leagă şi scrierea avestică (zenda), în care e scrisă Avesta, o culegere de cărţi religioase ale adepţilor lui Zarathustra.

Alfabetul arameean a fost folosit şi de popoare din Asia răsăriteană şi centrală. În sudul Asiei, sub influenţa scrierilor semitice s-a format scrierea indiană. Mult deosebite după aspectul exterior al semnelor grafice, scrierile indiene se pot împărţi în cîteva grupe. După tradiţia indiană, cea mai veche e scrierea brahmi (secolele V—III î.e.n.), alcătuită pe baza alfabetului fenician, şi scrierea karoşthi (secolul al III-lea î.e.n.), alcătuită pe baza alfabetului arameean şi sub influenţa neîndoielnică a scrierii brahmi.

Din brahmi s-au dezvoltat, la începutul erei noastre, grupurile de alfabete de nord şi de sud. Din grupul nordic cea mai cunoscută este scrierea devanagari, în care s-a scris bogata literatură indiană veche şi care e folosită de limba contemporană hindi.

Din devanagari s-au format şi alte tipuri de scriere indiană contemporane, de exemplu, marathi. Pe baza scrierii devanagari s-a alcătuit şi scrierea tibetană.

În grupul nordic se încadrează şi pali, scrierea medievală a budiştilor. Din grupul sudic al scrierilor indiene trebuie menţionată tamila (scrierea dravidiană literară).

Toate sistemele de scriere indiene manifestă unitate în felul de transpunere a limbii sonore prin semne grafice, care atestă influenţa scrierii semitice.

În acest sistem cu semne numeroase servind la notarea consoanelor, fiecare literă, corespunzînd unei consoane,

indică sunetul *ă* care urmează consoanei, de exemplu म *ma*, ब *ba*, ह *ha*, त *ta* etc. Pentru îmbinările de consoane se foloseau ligaturile, de ex. व्य *vya*, श्व *cva*, त्स *tsna* etc.

Vocalele au o notație diferită după cum stau la începutul cuvîntului sau în mijloc. La începutul cuvîntului, vocalele sînt notate cu litere speciale, de exemplu अ *a*, इ *i*, उ *u* etc. La mijlocul cuvîntului ele sînt indicate prin semne adăugate la semnul care notează consoana (afară de *ă*, despre care s-a vorbit mai sus), de exemplu दा *dā*, नी *nī*, मे *me*, तु *tu*, धू *dhū*. Ordinea de așezare a literelor alfabetului a fost astfel stabilită de gramaticii indieni, încît la început se află vocalele (scurte și lungi), apoi 7 grupuri de consoane.

Se pune întrebarea: de care dintre tipurile de scriere semitică e mai aproape scrierea indiană? În această problemă există păreri diferite. Scrierea semitică a influențat formarea scrierii indiene, dar, fără îndoială, ea nu a corespuns pe deplin structurii fonetice a limbilor indiene.

Astfel, în limbile indiene au o mare importanță vocalele; de aceea indienii au creat, din litere semitice pentru consoane, litere pentru notarea vocalelor inițiale, au creat un sistem clar de semne diacritice pentru redarea vocalelor scurte și lungi din interiorul cuvîntului. Formarea scrierii indiene este un proces complex și insuficient cercetat, în care nu se poate explica totul prin influența scrierilor semitice și în care este necesar să se țină seama de rolul particularităților structurii fonetico-gramaticale a limbilor indiene — limbi indo-europene.

O asemănare uimitoare cu una dintre scrierile semitice vechi, cu cea feniciană, are și scrierea unei alte limbi indo-europene, a limbii grecești. Acest fapt a făcut pe unii savanți să tragă concluzia că alfabetul grecesc se trage din cel fenician.

Asemănarea dintre scrierea grecească veche și cea feniciană e vizibilă în grafia literelor, în denumirile lor, în succesiunea identică în care sînt dispuse, în direcția inițial identică a scrierii de la dreapta la stînga. Totuși, unele aspecte din scrierea grecească veche nu au corespondent în cea feniciană și aceasta nu a permis acceptarea unanimă a tezei originii feniciene a scrierii grecești. Erau inexplicabile unele modificări ale semnelor în scrierea grecească în comparație cu cea feniciană, era neclară originea semnelor pentru notarea gr. *ph*, *kh*, *ps*.

Descifrarea scrierii minoice a permis să se înțeleagă mai just nu numai originea alfabetului fenician, dar și a celui grecesc.

Compararea semnelor din scrierile minoică, feniciană și grecească arată că, într-o serie de cazuri, semnul grecesc provine nemijlocit din cel minoic și că păstrează forma mai veche, primară a desenului față de cel fenician, de exemplu :

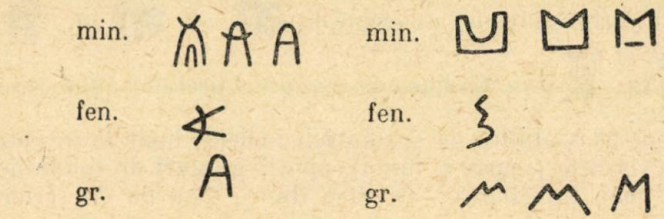

Cauzele schimbării semnelor feniciene corespunzătoare au fost arătate la pag. 149—150. Exemplul dat acolo pentru a arăta transpunerea în scrierea feniciană a semnului minoic 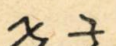 *wat* prin 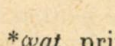 ne interesează acum, pentru că în alfabetul grecesc îi corespunde semnul , care notează sunetul *v* și care provine nemijlocit din semnul silabic minoic 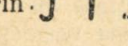 *ve* fără vreo influență a scrierii feniciene.

Semnele pentru *ph*, *kh*, *ps* din alfabetul grecesc, care nu au corespondent în scrierea feniciană, se leagă în mod evident de semne corespunzătoare din scrierea minoică :

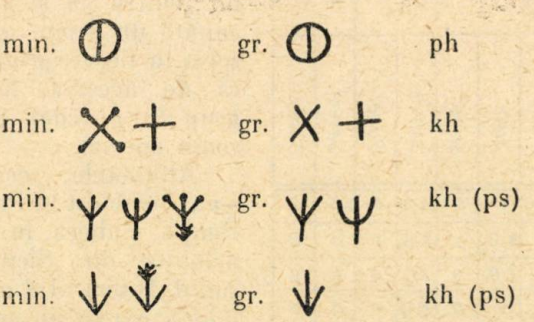

Trăsăturile asemănătoare din alfabetele grecesc și fenician, arătate mai sus, se explică prin originea lor comună, din același izvor. Alfabetul grecesc provine din silabarul minoic și din influența, probabil mai tîrzie, a scrierii consonantice feniciene. Dar numai la greci scrierea silabică minoică a putut să se transforme într-o adevărată scriere literală. Structura fonetico-gramaticală a limbii grecești a favorizat elaborarea unei scrieri pe deplin literale, deoarece în greacă consoanele și vocalele au valori egale. Din semne pentru consoanele străine limbii grecești s-au format semne pentru notarea vocalelor grecești *a*, *e*, *o*, *i*, *u*. După aceea s-a început să se noteze separat *ĕ* și *ē*, *ŏ* și *ō*, datorită opoziției fonologice între *e* și *o* scurte și lungi în structura fonetică a limbii grecești din acel timp.

După felul în care notează grafic o serie de sunete, alfabetul grecesc poate fi împărțit în cîteva alfabete locale.

În mod obișnuit vechile alfabete grecești se împart în alfabete ale insulelor dorice, alfabete de răsărit și de apus.

În alfabetul doric s-au păstrat o serie de trăsături arhaice (fig. 7) : vechea notare a lui *b*, desenul neîndemînatic al lui *i*, notarea consoanelor *s* și *q*. Alfabetele răsăritene formează două grupuri : ·

I — grupul alfabetelor ionice era răspîndit în nord-estul Peloponezului, în coloniile ionice din Marea Ionică și în Sicilia, în partea de răsărit a insulelor egeice și pe țărmul de apus al Asiei Mici;

Alfabetul doric		Alfabetele de răsărit			Alfabetul de apus		Alfabetul clasic	
Semne	Sunet	Ionic	Attic	Sunet	Semne	Sunet	Semne	Sunet
AA	*a*	AA	AA	*a*	AA	*a*	A	*a*
BBB	*b*	B	BB	*b*	BB	*b*	B	*b*
ΓΛ	*g*	Γ	ΓΛ	*g*	ΛC	*g*	Γ	*g*
ΔP	*d*	Δ	Δ	*d*	ΔD	*d*	Δ	*d*
ΞE	*e*	EE	EE	*ė*	EE	*ė*	E	*ė*
YVV	*u*	YV	Y	*u*	YV F	*u v*	Y	*u y*
I	*z*	I	I	*z*	I	*z*	IZ	*z*
BH	*h*	H	BH	*ē*	BH	*h*	H	*ē*
⊕⊙	*th*	⊕⊙	⊕⊙	*th*	⊗⊙	*th*	Θ	*th*
ζς	*i*	I	I	*i*	I	*i*	I	*i*
KK	*k*	KK	K	*k*	K	*k*	K	*k*
LΛ	*l*	Λ	L	*l*	L	*l*	Λ	*l*
MM	*m*	MM	M	*m*	MM	*m*	M	*m*
NN	*n*	NN	N	*n*	NN	*n*	N	*n*
		Ξ		*x*			Ξ	*x*
O	*o*	O	O	*o*	O	*o*	O	*o*
ΓP	*p*	PΠ	P	*p*	PΠ	*p*	Π	*p*
MM	*s*							
ϘΦ	*q*		Φ	*q*	Φ	*q*		
PP	*r*	P	PP	*r*	PR	*r*	P	*r*
ξ	*s*	ξ	ξ	*s*	ξξ	*s*	Σ	*s*
T	*t*	T	T	*t*	T	*t*	T	*t*
		ΘΦ	ΘΦ	*ph*	ΘΦ	*ph*	Φ	*ph*
		X	X	*kh*	X+	*x*	X	*kh*
		ΨΨ		*ps*	ΨΨ	*kh*	Ψ	*ps*
O	*o*	Ω		*o*			Ω	*o*

FIG. 7

II — grupul alfabetelor attice cuprindea regiunile nordvestice, Attica. În alfabetele răsăritene apar semne pentru *ph* și *kh*; și *ps* capătă un semn, dar deosebit în fiecare grup. În afară de aceasta, în primul grup *ks* e redat printr-un semn special.

Alfabetele occidentale s-au răspîndit în Peloponez, Beoția, Eubeea, în coloniile neionice din Sicilia și în sudul Italiei. La aceste alfabete există un semn special pentru *ph*; nu se folosește însă un semn pentru *x*, *kh* și *ks* care se redau prin , iar *ps* prin îmbinarea *φs* sau (în Arcadia).

În cele trei grupuri de alfabete citate, unele litere au un desen deosebit în fiecare dintre ele (de exemplu, literele pentru *s*).

Ulterior, deosebit de rapid s-a dezvoltat alfabetul ionic. În el se creează mijloace de notare a lui *o* scurt și lung, a lui *e* lung. Aproape toate literele (afară de *k*, *m*, *n*, *s*) au deja forma din alfabetul clasic.

În anul 403 î.e.n. sînt reeditate vechile legi scrise în alfabet ionic, ceea ce face din scrierea ionică

tipul oficial de scriere. Aşadar, în secolul al IV-lea se formează alfabetul grecesc comun, aşa-numitul alfabet clasic, pe baza alfabetului ionic.

În alfabetul clasic se creează un semn nou pentru *h*, deoarece vechiul semn a fost folosit la notarea lui *e* lung.

Evoluţia ulterioară a alfabetului grecesc constă numai în modificări în trăsăturile grafice ale literelor deja existente. Astfel, după introducerea alfabetului ionic în Athena, se încearcă o simplificare a scrierii. De exemplu, semnul Λ putea nota pe α, δ şi λ, ceea ce îngreuia citirea. În prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n., simplificarea face loc tendinţei de ornamentare a literelor. De exemplu, în loc de H se scrie . La sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n., se manifestă tendinţa către arhaizarea scrierii literelor. Dezvoltarea ulterioară a scrierii greceşti este reprezentată în fig. 8. Scrierea capitală, cea mai veche, are litere monumentale, folosite în manuscrise. Scrierea capitală, ca şi cea monumentală, e caracterizată prin linii drepte, tăiate precis cu dalta într-un material tare. Dar folosirea pentru scrierea în manuscrise a pensulei (şi nu a dălţii) începe treptat să schimbe linia literelor, făcînd-o mai rotunjită. În felul acesta iau naştere alte tipuri de scriere. *Uncialul* (din lat. *uncus* „îndoitură“)[4] este o scriere cu litere destul de stîngace. *Cursivul* (din lat. *cursus* „fugă“), scriere rapidă, simplă, care răspunde unor scopuri practice, e folosit în primul rînd în documente comerciale.

Minuscula (din lat. *minusculus* „foarte mic“) are litere mici care reunesc trăsături din scrierea uncială şi cursivă. Din minusculă s-a dezvoltat, sub influenţa ulterioară a scrierii latine, scrierea de mînă, scrierea limbii neogreceşti opusă scrierii de tipar.

Alfabetul grecesc capătă o largă răspîndire. În secolul al IV-lea episcopul Wulfila foloseşte uncialul grecesc (cu adăugarea cîtorva semne din latină şi a două semne din scrierea runică) pentru a nota limba gotică.

Traducerea unor fragmente din biblie, făcută de Wulfila, reprezintă un document valoros de limbă gotică, astăzi moartă, limbă din grupul de răsărit al limbilor germanice.

[4] Există şi altă interpretare a termenului „uncial“ (vezi, de exemplu, O. A. Dobiaş — Rojdestvenskaia, *История письма в Средние века*, 1923, p. 5).

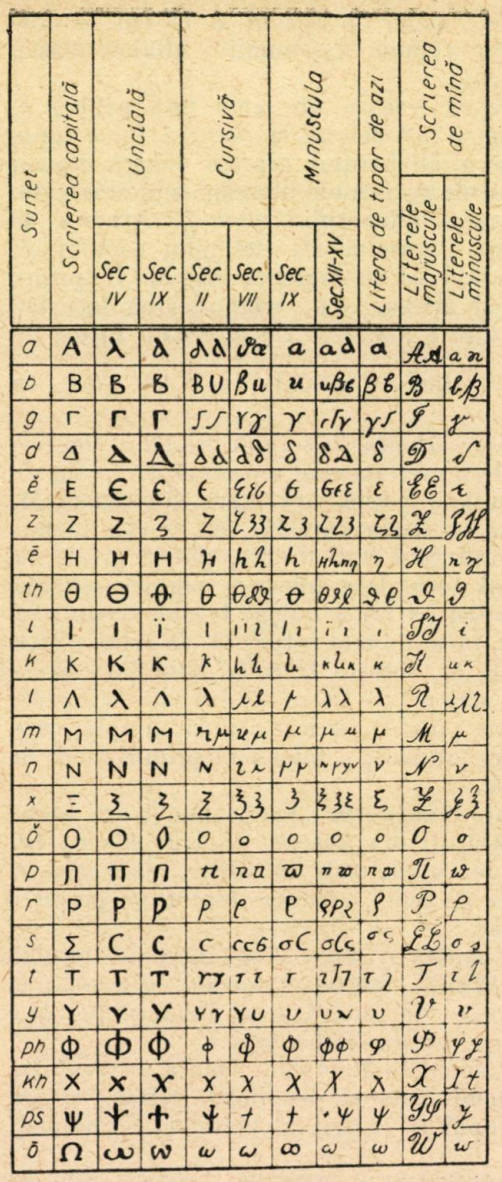

FIG. 8

Despre rolul scrierii greceşti în alcătuirea alfabetului latin, slav şi a altora se va vorbi mai jos.

După cum au arătat cercetările recente, din silabarul minoic provine şi alfabetul etrusc. Alfabetele din sudul Etruriei reprezintă cea mai veche formă a alfabetului latin. Etruria era situată la nord-vest de Latium, iar etruscii, în perioada de înflorire a statului lor (secolele VII — VI î.e.n.), au stăpînit Italia de nord, Latium, Campania, Corsica şi Sardinia, ceea ce a creat condiţii pentru răspîndirea în aceste regiuni a scrierii etrusce. Către secolul al II-lea î.e.n. are loc eliberarea acestor regiuni de sub jugul etrusc, unirea Latiumului şi apoi extinderea puterii lui. Contactul cu coloniile greceşti din sudul Italiei a determinat o puternică influenţă grecească asupra scrierii italice. În ve-

chile alfabete italice se observă multe trăsături comune cu alfabetele greceşti de apus.

Se creează numeroase alfabete italice, care diferă numai prin particularităţi în notarea unor litere.

Cu timpul, alfabetele locale sînt subordonate de alfabetul latin, răspîndit în vechea Romă, iar apoi şi pe teritoriile legate de ea din punct de vedere economic şi politic. Alfabetul latin se dezvoltă pe baza scrierii etrusce sub influenţa celei greceşti, potrivit particularităţilor fonetice ale limbii latine.

În limba etruscă, şi deci şi în scrierea ei, nu se făcea diferenţa între consoanele surde şi sonore; de aceea, şi în scrierea latină semnul ⟨ sau *c* era folosit pentru redarea sunetelor *k* şi *g*.

Pentru *k* mai erau semnele *k* şi *q*. Sub influenţa scrierii greceşti, *k* a început să fie scris în faţa consoanelor, iar *c* în faţa vocalelor palatale.

Apoi *c* a devenit semnul lui *k*, iar *q* semn pentru îmbinarea *kv*. Ulterior, pentru a deosebi sunetele *k* şi *g*, ambele notate prin semnul *c*, acesta s-a schimbat în pentru a nota sunetul *g*.

În alfabetul latin s-a păstrat mult timp forma arhaică a semnului pentru *m* (vezi minoicul *m*, p. 150).

Semnul , care mai înainte indica sunetul *v*, redă în latină sunetul *f*, iar semnul redă pe *v* şi *u*.

Deoarece sistemul fonetic latin se caracterizează prin lipsa aspiratelor *kh*, *ph*, *th*, semnele existente pentru ele în scrierile minoică, etruscă şi greacă au început să fie folosite de romani pentru notarea cifrelor :

th – 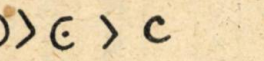 100

ph – 1 000

500

kh – 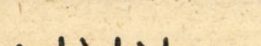 50

sunet	alfabetul grec de apus	alfabetul etrusc	alfabetul vechi latin	alfabetul clasic latin
a	AA	A	AA	A
b	B B		B B	B
g(c)	ʌ ‹ C	⊃	‹ C	C
d	Δ D		D	D
e	E	∃∃	∃ E II	E
v(f)	F [	⅂]	F I'	F
z	I	‡ ±	(I)	Z
h	H H	B	H	H
th	⊕ ⊙	⊗ ⊙		
i	I	⅂	I	I
k	K	⅄	K	K
l	L	⅃	⅃ L	L
m	M	MM	MM	M
n	N	NN	N N	N
x?				
o	O		O	O
p	Γ	⅂	⅂ Γ P	P
ṣ		M		
q	Q		Q Q	Q
r	P R R	Q Q	Q P R	R
s	S ⅀	⅀	S S	S
t	T	⅂ T	T T	T
u(v)	Y V	V Y	V	V
x	X +		X	X
ph	Φ Φ	Φ Φ		
ch	Ψ Ψ	↓		
f		8·8		
rs				
č				

FIG. 9

Scrierea capitală	Scrierea rustică sec. III	Uncial din sec. VII	Cursiv sec. II	Cursiv sec. VI
A	A	A	A	a
B	B	B	d	b
C	C	C	C	c
D	D	D	A	d
E	E	E	II	e
F	F	F	F I'	f
G	G	G	S	g
H	H	H	h	h
I	I	I	I	i
L	L	L	L	l
M	M	M	M	m
N	N	N	N	n
O	O	O	A	o
P	P	P	P	p
Q	Q	Q	Q	q
R	R	R	A	r
S	S	S	S	s
T	T	T	T	τ
V	V	U	Y	u
X	X	X	X	x

FIG. 10

Denumirile literelor latine nu au legătură cu cele greceşti, deci nici cu cele feniciene (în afară de jod, zeta şi ypsilon). Vocalele sînt numite cu sunetul corespunzător literei, consoanele la fel, dar cu adăugarea unei vocale în faţa consoanei sau după ea (de exemplu, *en*, *ka*). Modelele alfabetului etrusc şi latin sînt date în fig 9. Alfabetul latin e atestat în documente începînd cu secolul al VI-lea î.e.n.

Ulterior, scrierea latină suferă schimbări care privesc numai aspectul ei exterior, se schimbă tipul scrierii o dată cu schimbarea materialului folosit la scris şi cu extinderea sferei de aplicare a scrierii (vezi fig. 10). În epoca Imperiului Roman era predominantă scrierea capitală. Apoi, pe măsură ce se dezvoltă legăturile economice şi comerciale şi sporeşte corespondenţa de afaceri, se răspîndesc scrierile cursivă şi rustică (din lat. *rusticus* „de ţară", „simplu"). Din secolul al VIII-lea — începutul secolului al IX-lea se răspîndeşte mult aşa-numita minusculă carolingiană, alcătuită în perioada de înflorire a monarhiei carolingiene, pe baza mai multor tipuri de scriere existente (în fig. 11 se dă un model de minusculă carolingiană — un fragment din *Dreptul Salic*).

În secolele XIII—XIV, scrisul capătă o răspîndire din ce în ce mai largă şi încetează de a fi un privilegiu al mănăstirilor. Tipurile de scriere se simplifică, graniţele dintre ele se şterg. Începe să se scrie şi pe hîrtie, nu numai pe papirus sau pergament.

Prin secolele XIV—XV se creează un tip de scriere numit fractura (din lat. *fractus* „frînt"). Din punctul de vedere al

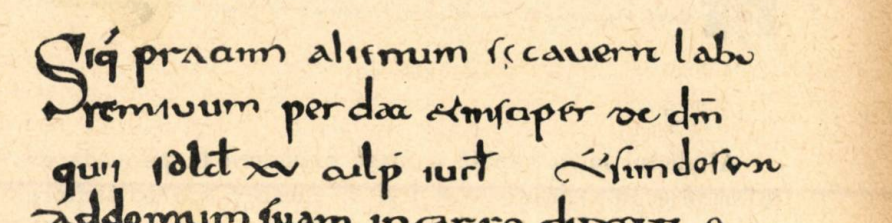

FIG. 11

originii, fractura e legată de scrierea frîntă italiană din secolul al X-lea. În perioada Renașterii tîrzii, fractura a fost în mod nejust considerată drept o creație a culturii germane și de aceea a fost denumită în mod nejustificat „scriere gotică".

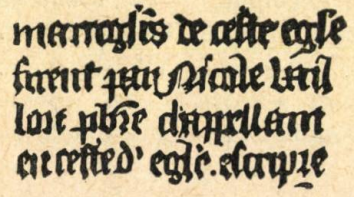

FIG. 12

În fig. 12 se dă un model de „scriere gotică" din secolul al XVI-lea (un fragment din așa-numitul „epistolar").

Un moment important în istoria scrierii latine îl constituie sfîrșitul secolului al XV-lea. În Florența, pasiunea pentru antichitatea clasică face să se încerce readucerea la viață și a vechilor forme de scriere. Așa ia naștere tipul de scriere antică (din lat. *antiqua* „veche"), care reprezintă, de fapt, într-o mare măsură, renașterea minusculei carolingiene.

În fig. 13 e înfățișat un model de scriere antică (un fragment din scrierile lui Cezar). Pe baza scrierii antice s-a alcătuit scrierea latină a limbilor de azi.

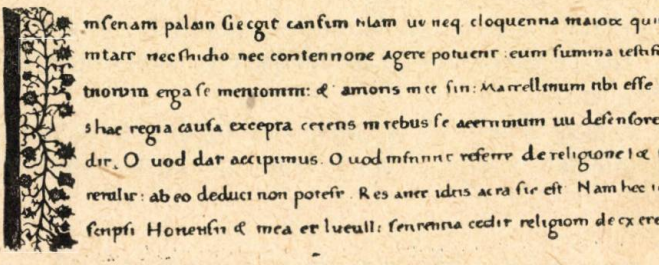

FIG. 13

Alfabetul latin capătă o mare extindere în perioada de înflorire a Imperiului Roman și de cucerire a unor teritorii întinse, precum și în perioada de răspîndire a creștinismului. În evul mediu latina a fost limba oficială a bisericii.

Procesul romanizării Italiei se încheie în esență către sfîrșitul secolului I î.e.n.

Pătrunderea romanilor în Spania are loc de la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. pînă la începutul secolului I î.e.n. Cucerirea Galliei, începută la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., este încheiată definitiv de către Cezar (58—51), iar în timpul lui August, cucerirea se extinde asupra teritoriilor aquitan, logudorez și belgian. Cezar a făcut două expediții în Britania (55 și 54). După ce s-a întemeiat acolo o colonie romană, cucerirea Britaniei a fost împinsă pînă în Scoția și Irlanda. La sfîrșitul secolului I î.e.n. romanii cuceresc Helvetia și Raetia (adică răsăritul Elveției, sudul Bavariei și Tirolul), Noricum (sudul Austriei) și Pannonia (Ungaria de azi). Cezar a făcut două expediții (55 și 53) în regiunile germane de la Rin și pînă la Oder și Vistula, fără a reuși să cucerească aceste teritorii; dar romanii au exercitat asupra germanilor o importantă influență culturală. Sub stăpînire romană cad și ținuturile din nordul peninsulei balcanice — Illiria Dalmația), iar la Dunăre — Moesia.

După căderea Imperiului Roman în secolul al V-lea și după instalarea pe fostele lui teritorii a triburilor barbare, se formează, pe baza scrierii latine, alfabete locale. Astfel, în Italia, cucerită în 568 de longobarzi de la ostrogoți, care o stăpîniseră înainte, se creează scrierea longobardă neuniformă. În Spania, cotropită în secolul al V-lea de triburi sarmate, apoi de vizigoți, se creează scrierea vizigotă pe baza cursivului roman. Francii, care cotropesc Gallia și cuceresc regiunile ei sudice de la vizigoți, creează scrierea franco-gallică (sau merovingiană) tot pe baza cursivului roman.

Cuceritorii Britaniei, anglo-saxonii, au găsit acolo latina populară britanică, a cărei influență a scăzut treptat.

În Irlanda se formează o scriere proprie pe baza semiuncialului roman, adus în Irlanda în secolul al VI-lea de misionari creștini. Această scriere locală s-a numit saxonă.

Între scrierile locale care au cedat apoi locul scrierii latine tîrzii trebuie menționată și scrierea runică a mai multor populații germanice. După părerea unor cercetători, ea s-a creat pe baza scrierii grecești, după părerea altora, pe baza alfabetului latin.

Probabil că triburile germanice ale goților au venit în contact atît cu cultura grecească, cît și cu cea romană și au putut cunoaște și tipul grecesc de scriere și pe cel latin.

Denumirea scrierii e legată de got. *runa* „taină", ceea ce indică destinația ei inițial magică.

Runele erau zgîriate pe lemn (apoi pe piatră, oase, metal), fapt care a determinat la semne linii oblice pronunțate, cu multe unghiuri. Scrierea runică s-a răspîndit de-a lungul malurilor Rinului și Dunării, în regiunile Schlesswig-Holstein, în insulele britanice, în Iutlanda, Danemarca, Peninsula Scandinavică.

Scrierea runică a apărut prin secolele II—III e.n. Alfabetul runic consta din 24 de semne — sînt așa-numitele rune vechi. Runele noi se întîlnesc în țările scandinave în inscripții din secolul al IX-lea și constau din 16 semne. Întrucît în limbă erau mult mai multe sunete față de numărul semnelor, în alfabetul runic nou, consoanele surde și sonore erau notate printr-o singură rună, la fel și vocalele cu sau fără umlaut. Mai tîrziu, alfabetul runic nou a fost transformat în așa-numitele rune punctate, realizate prin completarea runelor cu puncte și liniuțe; astfel numărul lor s-a mărit, înlăturîndu-se neajunsurile. Runele punctate au apărut în secolul al XI-lea. Scrierea runică este folosită în majoritatea țărilor scandinave, alături de scrierea latină, deja intrată în uz.

Unificarea ulterioară a tipurilor de scriere este legată de larga răspîndire a minusculei carolingiene numită și „scriere gallică" și a formei ei mai tîrzii — scrierea antică.

Această scriere latină comună a bisericii feudale intră repede în uz în Italia în scrierea cărților, dar pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea se păstrează și originalele cursive. În secolul al XI-lea, minuscula carolingiană, transferată în Spania de misionari de la Cluny, intră în concurență cu scrierea vizigotă și o învinge. Pînă la sfîrșitul secolului al XIV-lea scrierea spaniolă păstrează trăsături caracteristice în scrierea lui *g*, în abrevierea *nsr* și redarea lui *cum* prin *quum*.

În nord, minuscula carolingiană a apărut din vremea cuceririi normande. În Anglia, încă din secolul al XI-lea, se observă în scriere două direcții — cea veche, saxonă, și cea nouă, latină comună, pe baza minusculei carolingiene.

La sfîrșitul secolului al XII-lea scrierea latină comună își subordonează scrierea locală saxonă, păstrînd semne originale pentru notarea sunetelor *g*, *w* și a așa-numitului *thorn*.

Limba latină s-a răspîndit în țările scandinave după introducerea creștinismului. Astfel, în Islanda creștinismul

a fost introdus în anul 1 000, iar inscripții în limba latină, în forma minusculei carolingiene, datează din secolul al XII-lea. În acest secol apar și manuscrise norvegiene în latină. Apoi, începînd cu secolul al XIII-lea scrierea latină intră în uz în Suedia. Alfabetul latin folosit aici a fost completat cu semne pentru sunetele caracteristice limbilor scandinave. De exemplu, la alfabetul latin folosit în documentele vechi islandeze s-au adăugat semnele 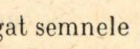 , apoi

Pe lîngă larga răspîndire a minusculei carolingiene și apoi a scrierii antice, o mare extindere capătă și fractura sau scrierea gotică (vezi mai sus, pag. 162). Scrierea gotică se răspîndește și se consolidează în țările cu cultură germană și în țările baltice. La jumătatea secolului al XV-lea existau două tipuri fundamentale de scriere latină : antica (sau minuscula carolingiană a Renașterii) și fractura ; o dată cu apariția tiparului, ele se fixează în țările în care căpătaseră răspîndire. Ca și în scrierea latină comună, în scrierea gotică, o dată cu apariția tiparului, se elaborează caractere de tipar și cursivul de mînă, a cărui perfecționare e legată de introducerea, în secolul al XVIII-lea, a peniței subțiri despicate.

Cu vremea, scrierea gotică cedează în fața celei latine. În Germania încep să se folosească ambele scrieri ; în prezent predomină scrierea latină. În Lituania, scrierea gotică e înlocuită cu cea latină în secolul al XIX-lea ; în Letonia gotica se păstrează mai multă vreme.

În strînsă legătură cu răspîndirea scrierii grecești și latine se află și problema scrierii la popoarele slave.

După cum arată cercetările recente, slavii de răsărit aveau o scriere proprie înainte de crearea, în secolul al IX-lea, a alfabetului slav ; informațiile despre această scriere sînt încă reduse. O dată cu introducerea creștinismului, încep să se răspîndească printre slavi alfabetul grecesc și cel latin. Un document slav, scris cu litere latine, îl constituie *Fragmentele din Freisingen* (trei texte ale căror copii sînt făcute în secolele X—XI).

În secolul al IX-lea are loc creșterea și întărirea statului morav. Potrivit tradiției istorice, moravii au rugat Bizanțul să le trimită oameni învățați, care să traducă cărțile religioase în limba slavă. Din Bizanț au sosit doi învățați greci — frații Constantin (Kiril) și Metodiu. Constantin traduce

pentru moravi cărțile bisericești în limba slavă. Pentru aceasta el alcătuiește, pe baza alfabetului bizantin, un alfabet fonetic, completîndu-l cu litere noi pentru sunetele proprii numai limbilor slave. Cele mai vechi dintre monumentele de limbă slavă ajunse pînă la noi (secolele IX—X) sînt scrise în limba slavă veche.

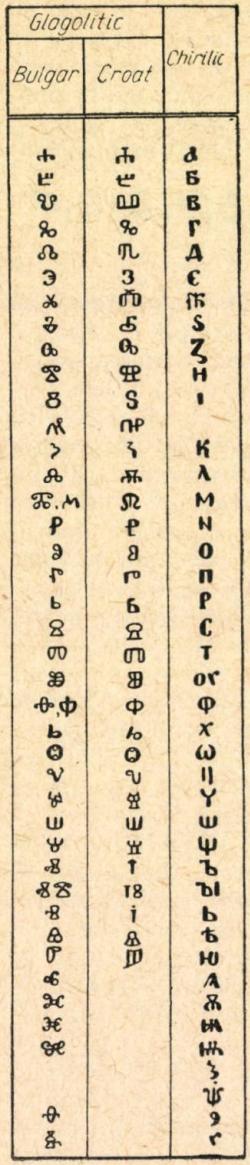

FIG. 14

Se cunosc două alfabete slave vechi, numite mai tîrziu glagolitic și chirilic (fig. 14).

Este controversată problema datei cînd au apărut aceste alfabete și care dintre ele a fost folosit de Kiril și Metodiu.

Alfabetele glagolitic și chirilic au o mare asemănare: ordinea literelor, aceeași denumire și valoare a acestora etc. Ca trăsături caracteristice grafice comune pot fi menționate o serie de aspecte în grafia literelor δ, э, *л*, *м*, *n*, *p*, *t*, *ф*, *ѡ*, θ, asemănarea dintre litere în ce privește gradul de simplitate sau complexitate a scrierii lor și asemănarea dintre literele care notează sunetele specifice limbilor slave.

În problema originii glagoliticului au existat mai multe teorii. După cea mai răspîndită dintre ele (teoria Miklosich, Taylor, Iagiči), glagoliticul provine din cursivul minuscul grecesc din secolele VIII—IX. Cercetările au arătat că, de fapt, 21 de litere din alfabetul glagolitic corespund literelor grecești, iar celelalte (care indică sunete specific slave) sînt formate din combinarea unor litere grecești. Manuscrisele glagolitice atestă prezența a două tipuri de scriere glagolitică — bulgară și croată. Manuscrisele glagolitice vechi se caracterizează printr-o scriere rotunjită cu multe cerculețe, manuscrisele mai tîrzii — printr-o scriere colțuroasă, cvadrată.

Problema originii chirilicului este clară. Alfabetul chirilic provine din uncialul grecesc din secolele IX—X. Sunetele specifice limbii slave au fost notate prin îmbinarea unor litere greceşti sau (după părerea învăţaţilor care consideră glagoliticul ca fiind mai vechi) cu litere din alfabetul glagolitic. Chirilicul are şi semne diacritice. În procesul evoluţiei lui, alfabetul chirilic s-a schimbat mult. Cea mai veche scriere chirilică se numeşte uncială (ustav). În ea nu sînt indicate semnele de punctuaţie şi accentul, literele sînt mari, au în cea mai mare parte linii drepte, sînt scrise clar şi separat una de alta. Din secolul al XIV-lea apare semiuncialul. Literele lui sînt mai mici, liniile curbe, are multe semne diacritice şi de punctuaţie. La sfîrşitul secolului al XV-lea se formează scrierea cursivă. Literele cursive cu un desen complicat, executat fin, au şi numeroase semne complimentare. În această vreme apare şi cursivul legat, în care literele sînt unite, legate.

Alfabetele slave au devenit cunoscute tuturor popoarelor slave. Din Moravia, scrierea slavă veche s-a răspîndit în Pannonia, Cehia şi Polonia. Ulterior, glagoliticul a fost înlocuit în est şi sud de chirilic, în vest — de alfabetul latin. Pînă în secolul al XVII-lea glagoliticul a existat în Croaţia, Dalmaţia şi Iliria, unde şi acum mai are o aplicare limitată în raioanele slavo-catolice ale coastei dalmatice şi pe insula Krk.

După căderea statului morav, printre slavi se întăreşte influenţa apuseană, al cărei rezultat a fost înlocuirea alfabetelor slave cu cel latin la slavii apuseni (cehi, poloni, lujici, slovaci), la sloveni şi croaţi.

Vechile manuscrise cehe, scrise în alfabet latin, aparţin secolului al XIII-lea. Nu toate sunetele limbii cehe au putut fi redate prin litere latine corespunzătoare, de aceea s-au folosit îmbinări de litere latine pentru notarea sunetelor care nu existau în latină. Adesea sunete diferite din limba cehă erau notate prin aceeaşi literă latină. Această lipsă a alfabetului a fost înlăturată de I. Hus, care a creat un sistem diacritic de scriere. Semnele care lipseau pentru notarea sunetelor cehe au început să fie indicate prin semne diacritice la litera latină, de exemplu ş = š, j = ž etc. Sistemul lui Hus a servit ca bază pentru ortografia limbii cehe moderne.

Vechile manuscrise polone, scrise în latină, aparţin secolului al XIV-lea. Reglementarea scrierii latine pentru redarea sunetelor limbii polone aparţine lui Parkosz (secolul al XV-lea). În scriere o serie de sunete polone sînt redate prin

îmbinarea unor litere latine, de ex. ș = sz, j = rz; semnele diacritice sînt folosite mai puțin.

Scrierea latină a croaților și slovacilor e apropiată de scrierea cehă.

Alfabetele slave se dezvoltă ulterior în Bulgaria (sfîrșitul secolului al VIII-lea — secolul al IX-lea), la sîrbi și la slavii răsăriteni în forma alfabetului chirilic.

Alfabetul chirilic a stat la baza scrierii rusești.

Scrierea slavă veche a apărut în Rusia în secolele X—XI. Chirilicul corespundea bine componenței fonetice a limbii ruse din acel timp, cînd lipsea alternanța vocalelor în silabele accentuate și neaccentuate, lipsea fenomenul asurzirii sau sonorizării consoanelor.

În secolele XII—XIII scrierea slavonă cărturărească se apropie mult de limba vie, reflectînd schimbările esențiale, care au loc în limba rusă. De exemplu, o dată cu căderea așa-numitelor vocale reduse, literele ъ și ь sînt înlocuite, în concordanță cu pronunțarea schimbată, de către literele *o* și *e*. Însă în urma acestei căderi a vocalelor reduse, asurzirea consoanelor finale nu s-a reflectat în scriere.

În secolul al XIV-lea, scrierea rusă e revizuită o dată cu apariția în Rusia a cărților bisericești sud-slave, care au fost comparate cu originalele grecești și corectate în mod corespunzător. Încă în acest timp se observă în ortografia rusă lipsa de unitate.

O nouă perioadă în dezvoltarea scrierii ruse începe în secolul al XVI-lea. În 1564 a apărut la Moscova prima carte tipărită. În ea, pentru prima oară, textul apare separat în cuvinte. În legătură cu aceasta se stabilește regula „spațiului" între cuvinte și regula folosirii literelor majuscule.

Un loc de seamă în istoria scrierii ruse îl ocupă reforma alfabetului rus realizată de Petru I, care a constat în înlocuirea alfabetului slav bisericesc cu alfabetul laic.

S-au simplificat componența alfabetului (au fost înlăturate literele Ѵ, ѡ, Ѯ, Ѱ, Ѕ, Ꙉ, Ѧ, Ѫ) și tehnica scrierii literelor (sub puternica influență a scrierii ruse cursive din acea vreme, în parte sub influența scrierii latine). În fig. 15 e înfățișat un text scris atît cu litera slavă bisericească, cît și cu scrierea laică din epoca lui Petru I.

Deschisă în 1727, tipografia academică a păstrat în tipărirea cărților noul sistem de scriere, favorizînd răspîndirea

lui foarte rapidă. Atunci s-au ridicat și problemele normării ortografiei ruse. În 1755, Lomonosov tipărește *Gramatica rusă*, în care stabilește principiile de bază ale ortografiei limbii ruse. Elaborarea acestor principii formează istoria

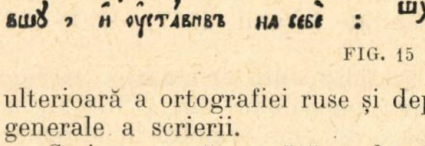

FIG. 15

ulterioară a ortografiei ruse și depășește limitele unei istorii generale a scrierii.

Scrierea rusă capătă o largă răspîndire. În secolele XVIII—XIX alfabetul laic rus a fost luat ca bază a alfabetelor sîrb și bulgar.

Sub influența alfabetului rus laic, s-au format scrierile ucraineană și bielorusă. Scrierea ucraineană aproape nu se deosebește de cea rusă; numai în unele cazuri litere identice se pronunță diferit în cele două limbi; această problemă privește raporturile dintre scriere și pronunțare. Limba bielorusă se folosește și ea de alfabetul rus, cu unele schimbări corespunzînd în esență particularităților ei fonetice.

Întorcîndu-ne la scrierea limbii ruse, ne oprim pe scurt la cîteva fapte din istoria ortografiei ruse, pentru că ele sînt în legătură cu unele schimbări ale grafiei.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea în problemele ortografiei ruse se disting lucrările acad. I. K. Grot. În ele, pentru prima oară, sînt formulate în mod oficial anumite reguli ale scrierii ruse. Încă mai înainte, Bielinski ridicase problema simplificării ortografiei ruse. Întreaga practică de învățare a scrierii arăta necesitatea unei asemenea simplificări.

La începutul secolului al XX-lea s-a elaborat un proiect de reformă a ortografiei, iar societatea pedagogică din Moscova a solicitat examinarea lui. În 1903, Ministerul Instrucțiunii Publice a respins proiectul de reformă. În 1904, Academia de Științe a alcătuit Comisia ortografică pentru rezolvarea problemei simplificării ortografiei. Cercuri

largi ale opiniei publice sprijineau reforma. În mai 1917, la conferința comisiei pregătitoare a Academiei de Științe s-a emis o hotărîre de simplificare a ortografiei, conținînd 13 puncte. Guvernul a recunoscut posibilitatea realizării reformei în școli, dar pentru tipar noua ortografie a rămas neobligatorie. Abia după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, la 23 decembrie 1917, Comisariatul poporului pentru instrucțiune a emis decretul asupra introducerii noii ortografii, confirmat de decretul Sovietului comisarilor poporului din 10 octombrie 1918. Conform noii ortografii au fost scoase din uz literele ѣ, ѳ, ъ, і și s-au precizat o serie de reguli ortografice importante.

Normele ortografice stabilite în anii 1917 — 1918 în esență ființează și astăzi.

După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, începe o epocă nouă în dezvoltarea popoarelor din U.R.S.S., a limbilor și a scrierii lor. Pe baza principiilor politicii naționale leniniste începe munca de dezvoltare și perfecționare a scrierii popoarelor din U.R.S.S., munca de elaborare a scrierii pentru popoarele care nu au avut-o înainte.

Ne oprim la două probleme, care arată esența procesului alcătuirii de scrieri la popoarele din U.R.S.S.

1. Problema latinizării temporare a unor alfabete.
2. Problema trecerii la alfabetul rus.

O serie de popoare ale U.R.S.S. aveau scriere. Acestea erau popoarele care formau națiuni și aveau limbi naționale. Dar scrierea popoarelor care vorbeau limbi turce se baza pe scrierea arabă și aceasta nu corespundea particularităților fonetice ale limbilor care o foloseau. S-a ajuns la necesitatea înlocuirii scrierii arabe, pe care naționaliștii locali se străduiau să o păstreze, ca o formă de exprimare a ideologiei reacționare, antisovietice.

Trecerea la alfabetul rus ar fi fost atunci prematură și, ca treaptă intermediară, în trecerea de la scrierea arabă, s-a luat scrierea latină.

Trebuie menționat că trecerea vremelnică, în deceniul al treilea, la alfabetul latin se deosebește esențial de latinizarea alfabetelor, susținută de N. I. Marr. Acesta privea trecerea la alfabetul latin ca o reformă îndreptată în direcția internaționalizării scrierii, pentru că Marr considera scrierea latină „forma grafică internațională". Pe baza scrierii latine, Marr a alcătuit alfabetul analitic abhaz, prin descompunerea

mecanică a limbii în sunete şi a notării fiecărui sunet cu un semn. S-a ajuns la o construcţie foarte complicată, cu un număr de semne care trecea de 60. Marr avea intenţia să aplice apoi alfabetul analitic abhaz şi la alte limbi, fără a ţine seama de specificul structurii lor fonetice. Practica a arătat netemeinicia tezelor teoretice ale lui Marr în domeniul reformei scrierii. În decurs de trei ani alfabetul lui Marr a fost încercat în Abhazia, renunţîndu-se apoi la el, ca fiind practic inutilizabil.

Formarea de limbi literare la o serie de popoare din U.R.S.S., ridicarea nivelului ştiinţei de carte şi creşterea rapidă a nivelului cultural al populaţiei din republicile naţionale şi din regiuni, întărirea influenţei limbii ruse asupra dezvoltării limbilor naţionale, toate acestea au determinat schimbări ulterioare în domeniul scrierii la popoarele din U.R.S.S.

Una dintre cele mai de seamă cuceriri în dezvoltarea popoarelor Uniunii Sovietice este elaborarea alfabetelor şi a scrierii pe baza scrierii ruse şi trecerea de la scrierile naţionale la scrierea rusă, cu excepţia scrierilor armeană şi georgiană. Alfabetele cu grafie rusă ale popoarelor din U.R.S.S. s-au alcătuit pe baza limbilor lor literare. Se tinde în esenţă ca alfabetele să reflecte componenţa fonematică a fiecărei limbi, dar se cere ca ele să fie şi simple. Există străduinţa de a apropia la maximum grafia alfabetelor naţionale de grafia alfabetului rus, adăugîndu-se semne pentru notarea sunetelor caracteristice fiecărei limbi. Problemele teoretice ale alfabetelor, problemele grafiei în legătură cu folosirea scrierii ruse continuă să fie elaborate şi perfecţionate.

Importanţa trecerii la scrierea rusă e foarte mare. Folosirea unei grafii unice contribuie la dezvoltarea tuturor limbilor din Uniunea Sovietică. Ea ajută popoarelor să cunoască limba rusă şi deci şi cultura rusă.

Limba rusă reprezintă izvorul îmbogăţirii limbilor popoarelor din U.R.S.S. Limba rusă este un mijloc de comunicare internaţională a popoarelor din Uniunea Sovietică.

Există în prezent în U.R.S.S. peste 60 de limbi literare cu scriere naţională.

*
* *

Am văzut cum s-au alcătuit şi au evoluat principalele tipuri de scriere. Am văzut ce drum îndelungat de dezvol-

tare a precedat apariția scrierii literale. Redarea limbii vorbite cu ajutorul unui mic număr de litere este o uriașă cucerire în dezvoltarea culturală a omenirii.

Legătura cu fonetica limbii respective constituie caracteristica scrierii literale, care condiționează simplitatea ei în folosire. Din interacțiunea foneticii și a scrierii se formează regulile ortografice, se alcătuiesc anumite principii de scriere care, așa cum s-a arătat la început, formează al doilea cerc de probleme legate de studierea scrierii.

(*Краткий очерк истории письма*, Moscova, 1955.)

DESPRE CAUZELE SCHIMBĂRII SENSULUI CUVINTELOR

T. V. Stroeva

Este ştiut că în decursul timpului cuvintele îşi schimbă sensul, dobîndind uneori un sens cu totul nou în comparaţie cu cel iniţial. Această însuşire a cuvintelor este izvorul îmbogăţirii interne, calitative a vocabularului.

Clasificarea şi descrierea acestor fapte ocupă un loc important în lucrările de lexicologie. Dar cauzele unor asemenea schimbări nu au fost suficient de bine studiate; în părerile exprimate de diferiţi cercetători în această problemă există divergenţe şi chiar oarecare confuzie, lucru de care, în mare măsură, nu se ţine seama.

Este caracteristic că şi în secolul al XIX-lea şi în zilele noastre se aud plîngeri cu privire la lipsa de precizare şi clarificare tocmai a problemei forţelor motrice ale schimbărilor lexicale. Astfel, Meillet arată că, dacă procesele schimbărilor lingvistice au devenit pentru noi mai clare, „cauzele care le provoacă rămîn la fel de întunecate"[1]. Despre acest lucru vorbeşte şi Bloomfield[2], subliniind că în studierea schimbărilor semantice s-a făcut numai ceea ce era mai simplu şi mai uşor.

Totodată, explicarea cauzei schimbărilor semantice trebuie să ajute la limpezirea problemei căilor şi a caracterului lor, contribuind la reconstituirea istoriei semantice a cuvintelor, atît de necesară lexicografiei ştiinţifice.

Părerile lexicologilor despre cauzele schimbării sensului unui cuvînt sînt atît de variate, încît numai sistematizarea acestei probleme provoacă greutăţi.

Se observă în primul rînd că, pentru cercetători, adesea nu e clară delimitarea noţiunii de *cauză* a schimbării semantice de aceea a *căilor* sau a premiselor realizării ei. Astfel

[1] A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, I, Paris, 1921, p. 232.

[2] L. Bloomfield, *Language*, Londra, 1935.

Potebnea [3], Porjezinski [4] și alți autori dau drept cauză a schimbării sensului unui cuvînt (sau a transferului denumirii, ceea ce e același lucru) legătura asociativă dintre reprezentări. Acest lucru nu este just, nu numai pentru că e o explicație psihologistă, ci, mai ales, pentru că reprezentările asociative nu pot fi *cauză* a schimbării sensului lexical; ele sînt doar *condiția* unei anumite direcții în modificarea de sens, în prezența unei anumite cauze. Galkina-Fedoruk[5] corectează psihologismul unei atare explicații, interpretînd transferarea unei denumiri de la un obiect la altul nu ca rezultat al caracterului comun al reprezentărilor, ci ca rezultat al trăsăturilor comune în particularitățile obiective ale lucrurilor. Totuși cu aceasta nu se înlătură greșeala de bază. Sensul se schimbă nu pentru că eu am reprezentări asociative a două fenomene; dimpotrivă, aceste reprezentări asociative (desigur pe baza comunității obiective a însușirilor) se ivesc și încep să acționeze atunci cînd *caut o denumire* pentru un obiect sau fenomen.

Uneori, problema schimbării sensului cuvintelor este apropiată atît de greșit de problema *mecanismului* lingvistic al acestor schimbări (de exemplu de metaforă, metonimie) încît analiza primei e substituită prin analiza celei de a doua. Astfel Darmesteter spune direct: „changements de sens *ou* tropes"[6], trecînd direct la caracterizarea tropilor. În ultima lucrare de lexicologie germană de Levkovskaia [7], problema cauzelor schimbării sensului lexical se reduce în fapt la o discuție despre căile acestei evoluții. Adesea, unii cercetători pur și simplu se sustrag de la analiza acestei probleme. Astfel evită această cercetare F. de Saussure [8], Heerdegen [9], Reformatski [10]. O evită și aceia care se limitează la fraze generale, vagi; de pildă Erdmann vorbește

---

[3] A. Potebnea, *Мысль и язык*, Harkov, 1913.

[4] V. Porjezinski, *Введение в языковедение*, Moscova, 1916.

[5] E. M. Galkina-Fedoruk, *Современный русский язык. Лексика*, Moscova, 1954. Vezi și L. A. Bulahovski, *Введение в языкознание*, Учпедгиз, Moscova, 1953.

[6] A. Darmesteter, *La vie des mots*, Paris, 1886, p. 45.

[7] K. A. Levkovskaia, *Лексикология немецкого языка*, Moscova, 1956.

[8] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale.*

[9] F. Heerdegen, *Untersuchungen zur lateinischen Semasiologie*, Erlangen, 1875—1881.

[10] A. A. Reformatski, *Введение в языкознание*, Moscova, 1955.

despre „străduința limbii de a se adapta la diversele cerințe ale științei, poeziei, retoricii“ [11].

Trecînd acum la lexicologie, care se ocupă de problema cauzelor schimbărilor semantice, din lucrările lexicologice rezultă clar că schimbările de sens pot fi produse de două feluri de cauze și anume : cauze extralingvistice, externe în raport cu limba, și cauze intralingvistice, legate de procese pur lingvistice.

Numai rareori lexicologii se referă la o singură serie de cauze, dar se întîmplă și așa. Astfel, referirea numai la cauze „externe“ se întîlnește mai ales la lexicologi sovietici, de exemplu, la V. M. Jirmunski („lărgirea experienței sociale“, „dezvoltarea socială și culturală a poporului“) [12] sau în lexicologia limbii engleze de sub redacția N. N. Amosovei („dezvoltarea societății, a culturii, științei și tehnicii“)[13] și la alți autori[14]. Dimpotrivă, numai procesele lingvistice le analizează E. Wellander[15] în interesantele lui lucrări despre schimbările semantice în limba germană; el vede una dintre cauze în elipsa unui element într-o sintagmă sau cuvînt compus, datorită căreia partea rămasă capătă un sens nou. După Wellander nu există evoluție a sensului pe calea îngustării, a specializării, așa cum o înțelege H. Paul : *Schirm* „apărare“ > *Schirm* „umbrelă“ ; din punctul lui de vedere, aceasta este o elipsă; *Regenschirm* minus *Regen* = *Schirm*. Nu are rost, spune Wellander [16], să construiești podețe de procese asociative intermediare între *Korn* cu sensul „secară“ și *Korn* cu sensul „rachiu“ (pregătit de *Korn* cu primul sens), pentru că distanța, la prima vedere uriașă, între sensuri e completată printr-o singură formație : *Kornbranntwein*. *Korn* dobîndește sensul întregului cuvînt prin elipsa părții — *branntwein*. Reconstrucția semantică

---

[11] K. Erdmann, *Die Bedeutung des Wortes*, Leipzig, 1900, p. 16

[12] V. M. Jirmunski, *История немецкого языка*, Moscova 1956, p. 316 și urm.

[13] E. F. Vorno, M. A. Kașceeva, E. V. Mališevskaia, I. A. Potapova, *Лексикология английского языка*, Leningrad, 1955, p. 16.

[14] De exemplu, L. R. Zinder și T. V. Stroeva, *Современный немецкий язык*, Leningrad, 1941.

[15] E. Wellander, *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen*, Uppsala, Univ. årrskrift, 1923 și Idem, *Ellipse in semasiologisch einheitlichen Verbindungen*, Uppsala, Univ. årrskrift, 1928.

[16] E. Wellander, *Ellipse in semasiologisch einheitlichen Verbindungen*, p. IX.

este, desigur, însoțită de reconstrucția morfologică: *Korn* „secară" de gen neutru și *Korn* „rachiu" de gen masculin (ca și *Kornbranntwein*). După Wellander, *ablegen* își schimbă sensul de la „a pune la o parte" la „a se dezbrăca", „a schimba îmbrăcămintea" tot ca rezultat al unei elipse: (*den Mantel*) *ablegen*.

Ideea posibilității schimbării sensului prin elipsă nu e nouă. Despre ea vorbește Wundt[17], numind-o schimbare a aspectului sensului care apare prin „condensare" (*Verdichtung der Bedeutung*). Referiri la o asemenea posibilitate se întîlnesc destul de des [18].Dar Wellander a făcut din aceasta ideea conducătoare și unică a cercetărilor sale, subordonîndu-i-le pe toate celelalte. Ca rezultat, articole excepțional de interesante și bogate ca material, bogate în observații lingvistice precise, apar sărace și unilaterale. O mare parte dintre explicații par forțate: astfel sensul *Mittag* „prînz" îl deduce din elipsa *Mittag*(*essen*) fără a ține seama de evoluția sensului *Mittag* „amiază", „jumătatea zilei". Totodată, existența în limba rusă a metonimiei de același tip dar inverse (*обед*—„prînz" și *обед* — „amiază") fac verosimile și pentru limba germană o altă cale și o altă cauză a schimbării sensului cuvîntului *Mittag* decît elipsa.

Mi se pare nejustă limitarea analizei la o singură serie de cauze. De acest lucru ne convinge realitatea obiectivă a limbii. Există schimbări de sens ale căror cauze se află în mod evident dincolo de granițele limbii, în însăși viața societății, și există fapte care trebuie deduse din însuși sistemul lexical și gramatical al limbii, din însușirile și legile lui. Oare ne putem îndoi de faptul că în limba germană cuvîntul *Zug* a căpătat sensul de „tren" alături de vechile sensuri „mișcare", „linie", „șir" pentru că într-o anumită epocă, în legătură cu dezvoltarea tehnicii și a științei, a apărut un obiect care necesita o denumire și asupra căruia a fost transferată denumirea unui alt obiect în concordanță cu prezența unor caracteristici obiective asemănătoare la ambele? Aceasta este cauza — cauză extralingvistică.

---

[17] W. Wundt, *Völkerpsychologie*, vol. I, T. 2, Leipzig, 1900. p. 536 și urm.

[18] Cf., de exemplu, O. Simon, *Die Gründe des Bedeutungswandels*, Berlin, 1894; M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris, 1897; H. Hatzfeld, *Leitfaden der vergleichenden Bedeutungslehre*, München, 1928.

Dacă cuvîntul *nicht* trece de la sensul „nimic" (mai vechi *ni-io-wiht* „nu e lucru", „ne-realitate") la sensul „nu" acest fapt e provocat de procese pur lingvistice, de condiţiile creării formei negative în limba germană, de evoluţia şi modificarea ei. Aici cauza se află în însuşi materialul limbii.

Majoritatea lexicologilor iau în considerare ambele serii de cauze, dar fiecare în felul său; în această problemă nu există nici un fel de unitate. Încerc să enumăr ceea ce e fundamental, ceea ce poate fi găsit în legătură cu această problemă în lucrările lingviştilor sovietici şi ale altora [19].

Cauze extralingvistice

1) O schimbare în viaţa societăţii atrage după sine apariţia de noţiuni noi despre obiecte şi fenomene şi, deci, necesitatea de a găsi pentru ele o denumire. Pentru aceasta, alături de derivare şi împrumut se foloseşte şi transferarea denumirii, ceea ce constituie schimbarea conţinutului cuvîntului; cf. germ. *Kugel* „sferă" > „ghiulea", *Soll* „debit", „datorie" > „cotă planificată obligatorie către stat".

2) Schimbarea obiectelor, cu păstrarea denumirii lor, de asemenea atrage după sine schimbarea sensului cuvîntului. Se poate lua ca exemplu conţinutul cuvîntului *Bett* „pat" în comparaţie cu *betti* — cu o mie de ani în urmă. *Fensterscheibe* înseamnă acum cu totul altă sticlă de fereastră decît în evul mediu (geamurile erau rotunde, de aceea se şi numeau *Scheibe* „disc").

3) Folosirea cuvintelor într-un mediu lingvistic şi într-o situaţie specială, în cadrul unor anumite grupuri de oameni, în limbajul profesional cu valoare terminologică. În această folosire specială cuvîntul se modifică, dobîndeşte un sens nou, care apoi poate să treacă dincolo de limitele unui grup îngust. Astfel diversele sensuri ale cuvîntului *Operation* „operaţie" au apărut tocmai prin folosirea lui în cercul specialiştilor în medicină, în operaţiile bancare, ale comandanţilor militari. H. Paul consideră fundamentală această cauză a schimbării sensului, emiţînd teoria schimbării sensului cuvîntului prin folosirea lui „ocazională" [20].

---

[19] Încercări de sistematizare dau, de exemplu, P. Guiraud, *La sémantique*, Paris, 1955; K. Baldinger, *Die Semasiologie*, Berlin, 1957. Cf. şi H. Kronasser, *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg, 1952; S. Ullmann, *Précis de sémantique*, Paris, 1952.

[20] H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle/Saale 1937 (5 Aufl.)

4) Scopul comunicării. Aici se distinge: a) afectul, ca dorință a vorbitorului de a întări efectul celor spuse. În acest fel se explică adesea apariția metaforelor lexicale [21]. O importanță deosebit de mare atribuie acestui aspect eminentul lexicolog german Sperber[22], care consideră această cauză a schimbării sensului ca decisivă și unică. Sperber vorbește chiar despre complexe afective caracteristice unei anumite epoci (de exemplu „complexul luptelor" pentru evul mediu), care determină caracterul formării și întrebuințării cuvîntului într-o anumită perioadă.

Dacă putem fi de acord cu posibilitatea influenței afectului în cazul așa-numitei vorbiri „grosolane", de exemplu, *Dreck* „baligă" > „murdărie", trebuie să recunoaștem totuși că rolul afectului, al străduinței spre o exprimare emoțională și spre reliefare e fără îndoială mult supraapreciat, îndeosebi în Apus. Mi se pare că afectivitatea vorbirii duce mai des nu la formarea de *sensuri* lexicale noi în cuvînt, ci numai la o *folosire* specială a cuvîntului; cf. de ex. *das ist ein Mann*: „ăsta e om" unde *Mann* (într-adevăr într-o anumită situație lingvistică), înseamnă fără îndoială „om deosebit", „excelent". Faptul acesta nu ne dă totuși nici cel mai mic drept de a considera acest sens al cuvîntului *Mann* ca fiind de sine stătător.

Nu mi se pare convingătoare explicarea metaforelor lexicale de tipul *Fuss* „picior" > „piciorul mesei" sau >„piciorul (poalele) muntelui" ca rezultat al afectului, în primul rînd pentru că aici nu avem nici un temei să presupunem o stare afectivă a vorbitorului.

La acest punct (scopul comunicării) se distinge și b) dorința de a atenua cele spuse. Acest caz e ilustrat prin eufemisme.

Dacă cauzele extralingvistice ale schimbării sensului cuvintelor sînt descrise, deși în moduri diferite și inconsecvent dar cel puțin pe larg, în ceea ce privește *cauzele lingvistice interne* ale aceluiași fenomen, lucrurile stau cu totul altfel. În acest domeniu problema e foarte puțin elaborată. Aici se propun în esență următoarele:

1. Elipsa unei părți dintr-o sintagmă sau un cuvînt compus, la care ne-am oprit mai sus.

[21] Cf., de exemplu, M. Bréal, *op. cit*; H. Skott, *Language and its growth*, Chicago, 1935.

[22] H. Sperber, *Einführung in die Bedeutungslehre*, Bonn und Leipzig, 1930.

2. Cauza propusă cel mai adesea este influența asupra sensului cuvîntului a întregului sistem lexical, în ansamblu. Astfel, schimbările semantice sînt cercetate pe grupe de sinonime, unde, de exemplu, pierderea unuia dintre membri atrage în mod necesar regruparea celorlalți, ceea ce duce și la schimbarea conținutului lor, de exemplu engl. *queen* „regină" (înainte „soție"), *wife* „soție" (înainte „femeie") și *woman* „femeie" (înainte „soție").

Fără nici o îndoială, raporturile reciproce într-un grup de cuvinte legate (sau opuse) din punct de vedere semantic joacă un rol important și determină în mare măsură sensul diferitelor elemente. „În limbă în general, și cu atît mai mult în limba literară, care este un sistem complex — spune Șcerba — totul e într-atîta de legat, încît nimic nu poate fi atins fără a pune în mișcare o serie întreagă de alte rotițe"[23]. Totuși e clar că interacțiunea grupurilor sinonimice nu epuizează toate posibilitățile schimbărilor condiționate lingvistic și totodată tocmai referirea la această explicație apare frecvent în diferite lucrări lexicologice. E suficient să amintim imaginile prezentate de Dauzat ale luptei pentru existență, aproape biologică, între cuvinte: „Din momentul nașterii lui, fiecare cuvînt se străduiește neîncetat să capete sensuri noi, de aceea fiecare victorie se poate realiza numai pe socoteala vecinilor lui" [24]. Se știe că Trier nega în general existența sensului unui cuvînt în afara sistemului sinonimelor (*nur im Feld gibt es Bedeuten*)[25] și în mod corespunzător a trebuit să nege și fenomenul schimbării izolate a sensului unui cuvînt. Principiul schimbării sistematice a sensului e folosit foarte mult de către structuraliști deoarece, potrivit părerilor lor, ansamblul constă nu din obiecte ci din relații; importantă nu e cercetarea substanțelor, ci a relațiilor dintre ele. La Bloomfield, de exemplu, procesele deplasării sensului sînt prezentate ca foarte complicate, dar ca procese pur mecanice de opoziție, concordanță, deplasare, analogie etc.

3. Schimbarea de sens poate fi provocată și de influența cuvintelor înrudite etimologic, adică a sistemului familiei

---

[23] L. V. Șcerba, *Современный русский литературный язык*, în «Русский язык в школе», nr. 4, 1939, p. 25.

[24] A. Dauzat, *La vie du langage*, Paris, 1910, p. 110.

[25] J. Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, 1931, p. 6.

de cuvinte[26]. Astfel evoluția sensului *gift* „dar" > „otravă" e explicată uneori prin influența lui *vergeben*, care cu prefixul *ver* - capătă, de obicei, un sens negativ „a da ceva care produce cuiva daune". O asemenea influență poate veni și din partea unor cuvinte nelegate etimologic, datorită unei coincidențe fonetice întîmplătoare. Astfel dobîndirea de către verbul intranzitiv *mäkeln* „a se ocupa cu negoțul de mărunțișuri" (din germ. de jos *maken* „a face") a sensului tranzitiv „a blama" poate fi explicată prin influența cuvîntului *Makel* „pată" împrumutat din latină (lat. *macula*)[27].

4. În fine, pe ultimul loc stă cauza despre care lexicologii vorbesc cel mai puțin, mai degrabă aproape de loc, și care de aceea mi-a și atras atenția: influența locului gramatical al cuvîntului în propoziție, a funcției lui; datorită schimbării ei, un cuvînt uneori își schimbă total sensul lui lexical.

Referiri la procese de acest fel se fac în lexicologie atît de rar, încît pot fi numărate pe degete. Despre aceasta vorbesc în primul rînd savanții ruși Kudriavski [28], Porjezinski [29], Ușakov [30], în străinătate Meillet [31] și alții cîțiva. Aici se are de obicei în vedere modificarea sensului cuvintelor de la cuvinte cu sens deplin (noțional) la cuvinte fără sens deplin, în anumite condiții sintactice; de exemplu, în germană pronumele nehotărît *man*, în franceză negațiile *pas*, *point*, *rien*, *personne*, în rusă prepozițiile de tipul *благодаря*, *кругом* etc. Dar sfera cuvintelor cuprinse în acest proces e mult mai largă. E deosebit de valoroasă observația lui H. Paul potrivit căreia cauza inegalei dezvoltări a unor cuvinte legate din punct de vedere etimologic este „diferența inițială a funcțiilor lor" [32] și mai departe: „pentru adverb e posibilă o evoluție semantică care nu e posibilă la adjective" [33]. Despre acest lucru vorbește puțin și Kuryłowicz [34].

---

[26] Cf., de exemplu R. A. Budagov, *О связи семантических изменений с процессам словообразования и формирования словосочетаний*, în «Иностранный язык в школе», nr. 5, 1957.

[27] O. Simon, *op. cit.*

[28] D. N. Kudriavski, *Введение в языковедение*, Iuriev, 1912.

[29] V. Porjezinski, *op. cit.*

[30] D. N. Ușakov, *Краткое введение в науку о языке*, Moscova, 1929.

[31] A. Meillet, *op. cit.*

[32] H. Paul, *op. cit.*, p. 195.

[33] *Ibidem*, p. 196.

[34] E. V. Kuryłowicz, *Заметки о значении слова*, în «Вопросы языкознания» nr. 3, 1955.

De obicei, de asemenea probleme se ocupă gramatica în diferite capitole, puțin și în treacăt. Dar totodată de ele trebuie să se ocupe cu drept deplin lexicologia (mai precis semasiologia). Lexicologia este obligată să generalizeze materialul privitor la schimbarea sensului cuvîntului, de vreme ce obiectul ei fundamental este cuvîntul.

„Niciodată nu trebuie uitat — scria cîndva Kudriavski — că atmosfera în care trăiește și se schimbă cuvîntul este atmosfera vorbirii legate, și dacă nu dăm atenție acestui lucru nu putem să ne explicăm natura cuvîntului“ [35]. Din păcate, lexicologia într-o mare măsură a uitat acest sfat înțelept.

*
* * *

Mă opresc în cele ce urmează asupra problemei modificărilor semantice ale adverbelor în comparație cu cele ale adjectivelor din aceeași rădăcină [36]. În limba germană există un număr mare de asemenea adverbe, de exemplu *schon* adj. și adv., *frisch* adj. și adv., *glatt* adj. și adv. Ele sînt adverbe de mod, care capătă în propoziție rol de determinant. Dar, deși din punct de vedere etimologic ele sînt legate de adjective și inițial au avut același sens, în mod treptat dar de regulă sensul adverbelor se îndepărtează de sensul adjectivului. Aceasta se explică, desigur, prin particularitățile gramaticale deosebite ale adjectivului și ale adverbului, deși ambele au în propoziție un rol determinativ asemănător.

Adjectivul se îmbină cu substantive, indicînd o trăsătură caracteristică a *obiectului*, a *substanței*, însușirea lui permanentă sau temporară. Adverbul de mod indică o însușire a *însușirii* obiectului, o însușire a *acțiunii*, *stării* sau *calității*, și se îmbină cu verbe, adjective sau adverbe. Dar acestea din urmă, exprimînd ele însele o însușire, necesită relativ rar o determinare pur calitativă. De aceea și adverbele de mod au o îmbinare limitată, de exemplu cu verbul. O largă posibilitate de îmbinare manifestă numai adverbele de tipul *gut*, *schlecht* cu sensul general al calității bune sau rele, care pot determina tot felul de acțiuni, precum

[35] D. N. Kudriavski, *op. cit.*, p. 40.

[36] În cursul expunerii folosesc diferite exemple din dicționarele lui J. și W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, H. Paul, *Deutsches Wörterbuch*, Halle/Saale, 1956 și Trübners *Deutsches Wörterbuch*, Berlin, 1939.

și alte cîteva. Chiar un adverb ca *interessant* e limitat în folosire (*interessant reden, sprechen, erzählen, leben*), în timp ce *interessant* ca adjectiv se îmbină cu un număr neobișnuit de mare de substantive. Adverbul *glatt* cu sens calitativ îl putem concepe în puține îmbinări, de tipul *glatt kämmen, glatt streichen.* Totodată observăm că și adv. *interessant* și adv. *glatt* nu determină, în primul rînd, verbul cît, prin el, obiectul, substanța: „interesantă" e povestirea, adică rezultatul și nu însuși procesul acțiunii; „neted" nu e procesul acțiunii ci părul, adică obiectul.

Verbului îi sînt necesare determinări pe alt plan, determinări specifice: determinarea intensității acțiunii, a caracterului desfășurării ei, a tempoului, determinare temporală. Acestea sînt necesitățile verbale; satisfacerea lor nu se realizează printr-un adverb pur calitativ. De aceea, atunci cînd el determină propriu-zis un verb — și nu un obiect printr-o însușire — adverbul așa-zicînd „se înfășoară" în sensul lui spre sensul necesar verbului determinat. Cînd *glatt* e folosit nemijlocit în raport cu verbul în propoziții ca: *das wurde glatt widerlegt* „acest lucru a fost pe deplin dezmințit", *ich habe alles glatt vergessen* „am uitat cu totul" etc. el înseamnă „total" și subliniază deplinătatea sau realizarea acțiunii, caracteristică tipică pentru acțiune ca atare. Adverbul *glatt* se rupe ca sens de adj. *glatt* și aceasta este explicabil. Adjectivul și adverbul au funcții diferite, roluri diferite în propoziție. Ele au „anturaj" diferit, adică cuvinte cu care se îmbină și „patroni" diferiți, adică cuvinte cărora le sînt subordonate. Prin urmare, sensurile lor *trebuie* să fie deosebite, și de fapt și sînt.

Care este evoluția semantică a adverbului cînd se îndepărtează de sensul adjectivului?

1. Cel mai adesea se observă o evoluție a adverbului în direcția întăririi cuvîntului, a exprimării *intensității însușirii.* Cel mai vechi exemplu de acest fel e adverbul *sehr*, medieval *sêre*, legat de adj. *sêr* „bolnăvicios". Inițial și adverbul însemna „morbid, dureros", totuși un asemenea sens putea avea *sêre* numai pe lîngă verbe cu sensul concret „a cauza o durere", de ex. *stechen* „a înțepa", *snîden* „a tăia" etc. cf. *diu swert diu sniten* sêre (Nib. 198) [37], „săbiile i-au tăiat în mod dureros". Chiar pe lîngă verbe care nu au sensul

[37] Cîntul despre Nibelungi e citat aici și mai departe după ediția K. Bartsch, Leipzig, 1870—1876.

de „a provoca o durere", dar care păstrează totuși ceva din sensul vechi, și anume pe lîngă verbe de tipul *klagen* „a se jeli", *truren* „a se întrista", *weinen* „a plînge", *liden* „a suferi" etc. *sêre* capătă un alt sens, de exemplu : *Kriemhilt noch* s ê r e *weinet den helt* (Nib. 1724) „Kriemhilda încă deplînge cu durere pe erou". În toate cazurile asemănătoare *sêre* e folosit tautologic, deoarece în sensul verbului e deja inclus ceea ce exprimă adverbul. Prin urmare, el începe să servească la întărirea verbului. Etapa următoare a îndepărtării lui *sêre* de sensul inițial poate fi considerată îmbinarea lui cu verbe în sensul cărora nu există nuanța de mîhnire, tristețe ca în grupul precedent. Însă această nuanță există în contextul propoziției, de ex. *unze daz in Gunther* s ê r e *vlegen began* (Nib. 534) cuvînt cu cuvînt „Gunther l-a rugat cu frică, temîndu-se că-l refuză".

Și mai puțin din vechiul sens rămîne în cazurile în care *sêre* caracterizează numai un efort al acțiunii. Aici sînt caracteristice îmbinările cu verbe ale acțiunii repezi de tipul *loufen* „a fugi", *gâhen* și *îlen* „a se grăbi", *vliehen* „a fugi" etc. sau cu verbe cu sensul realizării de tipul *suochen* „a căuta", *versuochen* „a se sforța" etc.

În esență, în aceste îmbinări *sêre* este deja intensiv și totuși nu este total rupt de vechiul sens. În fine, *sêre* începe să fie folosit și în îmbinări cu totul libere ca pur intensiv, și în limba contemporană spunem *sehr gesund* unind sensuri opuse.

Adjectivul *sêr* „bolnăvicios" nu și-a schimbat niciodată sensul. Dispărînd din limba literară, el se întîlnește de exemplu în dialectele germane de jos, unde *een seer been* înseamnă „picior bolnav", „rănit". Adverbul, aflîndu-se în alte condiții, intrînd în alte îmbinări, a mers pe altă cale, pe care l-a împins legătura lui cu *verbul*, funcția lui de determinant verbal.

Observăm că aceeași cale ca și *sehr* o urmează și alte adverbe ca *schrecklich*, *entsetzlich*, *schauderhaft* „grozav", *schmählich* „rușinos", *elend* „jalnic", *höllisch* „infernal", *wahnsinnig* „nebun" etc. Între ele nu există nici o legătură semantică.

2. Evoluția adverbului în direcția exprimării unui sens *temporal*, caracteristic pentru el ca determinant al verbului, predicatului. Așa, de exemplu, adverbul *eben* legat de adjectivul *eben* „neted, plat" însemna inițial „egal, la fel, regulat" cf. *ir roz in giengen* e b e n e (Nib. 71) „caii lor mergeau

la fel“ sau „egal, la fel“ de exemplu e b e n e *teilen*. Totuși, încă de mult adv. *eben* a trecut la exprimarea echivalenței temporale, a simultaneității, însemnînd „tocmai în acest timp“. Acest sens al lui *eben* e caracteristic pentru limba contemporană: *er ist* e b e n *gekommen* „tocmai a venit“, *es haben* e b e n *zwölf geschlagen* „chiar acum a bătut ora 12“, *sie war* e b e n *hier* „ea tocmai a fost aici“ etc.

În mod analog se comportă adv. *gleich*, schimbîndu-și sensul de „egal, la fel“ într-unul temporal „acum, imediat“, cf. *er kommt* g l e i c h „acum vine“, *gleich darauf* „imediat după asta“. Adv. *gerade* „direct, precis“ de asemenea capătă un sens temporal, același ca și *eben* cf. *sie sind* g e r a d e *vorübergegangen* „tocmai au trecut“. Adjectivele *eben*, *gleich* și *gerade* nu împărtășesc soarta adverbelor, ele rămîn la vechile sensuri „egal, la fel, direct“.

3. Evoluția sensului adverbului în direcția determinării *integralității*, *săvîrșirii* acțiunii. Adverbul *schon* e legat, sub aspect etimologic, de adj. *schön* „frumos, excelent“. Diferența în pronunțare se explică prin faptul că în vechea germană de sus adjectivul *skôni* avea la sfîrșit sunetul *i*, ceea ce a provocat umlautul în timp ce adv. *skôno*, ca orice adverb, avea la finală pe *o*, care nu putea exercita o asemenea influență asupra vocalei radicale. Adv. *schône* în germana medie de sus însemna „minunat, admirabil, bine“. Dar avînd acest sens el putea să se îmbine numai cu un număr mic de verbe: în evul mediu îl întîlnim în construcții cu *empfangen* „a primi“ (admirabil, în mod somptuos), *pflegen* „a purta de grijă“, „a se preocupa de“, *leben* „a trăi“, *grüezen* „a saluta“ cf. *vil* s c h ô n e *ir pflegen bat Gunter der rîche* (Nib. 152) „puternicul Gunther a cerut bună primire pentru oaspeți“. Limitarea folosirii lui *schône* cu acest sens e de înțeles, întrucît definirea „excelenței“ unei acțiuni nu e necesară în mod frecvent. Sensul lui *schon* începe să se dezvolte în altă direcție. „Excelență“, calitatea deosebită a unei acțiuni, poate să însemne și integralitatea, realizarea ei. În îmbinările cu verbe cu sens pozitiv, aceste două momente în fapt coincid. Într-o propoziție de tipul *sei ruhig*, *die Tür ist* s c h o n *zugeschlossen*, înțelegem că ușa e „bine închisă“ și totodată „cu totul, deja închisă“. Asemenea îmbinări au fost punctul de plecare pentru trecerea lui *schon* la sensul „deja, complet“ caracteristic limbii contemporane, în care el e folosit liber, nemaifiind legat de un

anumit tip de verbe; cf., de exemplu, *er ist schon gestorben* unde *schon* nu mai poate fi înțeles ca „bine".

În acest fel *schon* s-a izolat de *schön* și ca formă și ca sens. În germana modernă paralel cu adj. *schön* s-a creat un nou adv. *schön* „minunat, bine", cf. *schön singen*, *schön schmecken*, *schön handeln* etc. E interesant totuși că noul *schön* începe și el să se îndepărteze de acest sens, alegînd o cale care amintește calea precedentului *schon*. În îmbinarea *schön reif* nu putem înțelege pe *schön* altfel decît „deja copt", „pe deplin matur". În dicționarul său, H. Paul arată că *schön* în propoziția *er hat ihn* s c h ö n *ausgelacht* e echivalent cu *vollständig*. Pare că o forță oarecare îl trage pe *schön* departe de adjectiv. E aceeași forță care, la vremea ei, a rupt pe *schon* de forma înrudită îndeaproape *schön*.

O cale analogă urmează adverbul *rein* „curat", care în limba contemporană înseamnă și „complet". Îmbinările inițiale erau de tipul *rein austrinken*, *rein ausraümen*, unde înțelegem pe *rein* și ca „curat" și ca „total" (adică astfel încît n-a rămas nimic pentru a fi curat). Acum *rein* nu e legat de un anumit tip de îmbinare : *das ist* r e i n *unmöglich* înseamnă „aceasta e cu totul imposibil".

Pentru adverbul *glatt* „neted" > „total", îmbinările inițiale au fost de tipul *glatt abhauen*, *glatt abschlagen*, unde *glatt* mai păstrează sensul modal „neted" și totodată indică integralitatea acțiunii (adică a tăia așa încît să nu rămînă nimic). Adverbele *glatt*, *rein* exercită influență și asupra sensului adjectivului, cf. *eine glatte Niederlage* „o înfrîngere totală".

4. Evoluția sensului adverbului în direcția determinării *tempoului* acțiunii, a vitezei desfășurării sau înaintării ei. În acest fel se schimbă din punct de vedere semantic adverbe avînd sensul de „curaj, forță". Ca exemplu tipic poate fi luat *bald*, legat de adj. *bald* „curajos". Acum *bald* înseamnă „repede", dar în trecut, în concordanță cu adjectivul, însemna „cu curaj, fără frică". Cf. *er sprichit offono... ioh filu* b a l d e (*Otfrid*, III, 16,51) „el vorbește deschis și cu foarte mult curaj". Totuși, determinarea calitativă a acțiunii ca fiind „curajoasă" în esență caracterizează ca fiind „curajos" pe purtătorul ei. Dacă se raportează o asemenea determinare în mod nemijlocit la însăși acțiunea, ea trece la noțiunea de „hotărîre, energie în îndeplinire" și apoi la aceea de „viteză".

Punct de plecare pentru schimbarea sensului adverbului au fost îmbinări cu verbe, cu care sînt compatibile

și vechiul și noul sens. Acestea sînt îmbinări cu verbe ale acțiunii „războinice", „violente", de tipul *springen* „a arunca", *grîfen* „a înșfăca", *zucken* „a scoate" (de ex. sabia), *sich wâfen* „a se înarma" etc. În propoziția *wie* b a l d e *gein im Hagene von der stiege spranc!* (Nib. 2348) sensul e dublu : Hagen s-a aruncat asupra lui „în grabă" dar și „cu curaj, cu bărbăție". Ulterior *bald* se eliberează de legătura cu un anumit tip de îmbinare și se transformă, mai întîi pentru a indica viteza desfășurării acțiunii, cf. *bald laufen*, *bald eilen*, iar în germana modernă iuțeala înaintării acțiunii, cf. *er kommt* b a l d „vine îndată".

Bald împărtășește soarta sa și cu alte adverbe care în trecut exprimau forța și curajul : *rasch*, *schnell* și *geschwind*; în limba contemporană, ele toate înseamnă „repede". Adjectivele legate de ele au căpătat de asemenea sensul de „repede". Mi se pare verosimil că un asemenea sens al adjectivelor a apărut sub influența adverbelor din aceeași rădăcină. Oricum, se poate constata că adjectivele dezvoltă asemenea sensuri mult mai tîrziu decît adverbul și în mod corespunzător păstrează o vreme mai îndelungată sensul vechi, pînă în secolele XVIII-XIX, cf. un exemplu din dicționarul lui Grimm : *vermählt sich wieder mit einer* r a s c h e n *Wittwe von 40 Jahren* (Schubart), unde *rasch* poate fi înțeles numai ca „solidă, viguroasă".

5. Evoluția adverbului în direcția exprimării *limitării* însușirii. Ca exemplu poate servi aici adv. *fast*, legat din punct de vedere etimologic de adj. *fest* „tare, solid". Diferența fonetică dintre ele se explică prin producerea umlautului la adjectiv și lipsa lui la adverb (germ. veche de sus *fasti* și *fasto* cf. *schön* și *schon*). Cu sensul inițial *fast* e strîns legat de adjectiv și înseamnă „puternic, tare" și, uneori, „strîns". Cf. *den helm er* v a s t e r *gebant* (Nib. 1737) „el mai tare (strîns) a legat coiful", unde forma comparativului *vaster* (= faster) ilustrează bine sensul modal al adverbului. Sensul „strîns" la adverb devine punct de plecare pentru dezvoltarea sensului „pînă la, foarte aproape", pe care-l găsim într-un exemplu ca : *spranc daz bluot im von dem herzen* v a s t *an die Hagenen wât* (Nib. 981) „sîngele a țîșnit din inima lui pînă pe hainele lui Hagen" (așa încît a ajuns pînă pe hainele lui Hagen). De la o asemenea folosire e un singur pas pînă la sensul „aproape" care devine unic pentru *fast* în limba contemporană, cf. f a s t *bis zum Abend*

„aproape pînă seara", f a s t *nichts* „aproape nimic", f a s t *alles* „aproape totul".

* * *

În expunerea precedentă m-am străduit să arăt, cu exemplul adverbului, care se rupe ca sens de adjectivul din aceeași rădăcină cu el și care avea inițial același sens, acțiunea unei cauze pur lingvistice în procesul schimbării sensului cuvîntului. Această cauză era influența funcției gramaticale a cuvîntului, locul și caracterul legăturilor lui în propoziție. În acest proces se poate observa clar că, în primul rînd, sensul s-a schimbat în anumite direcții total determinate și anume în direcția dobîndirii de către adverb a sensurilor necesare pentru determinarea unei însușiri. Am văzut schimbarea sensului adverbului în direcția : 1) exprimării intensității caracteristicii (*sehr*, *schrecklich*, *entsetzlich* etc.), 2) exprimării unei caracteristici temporale a acțiunii (*eben*, *gleich*, *gerade*), 3) exprimării integralității însușirii, realizării acțiunii (*schon*, *glatt*, *rein*), 4) exprimării tempoului acțiunii, vitezei desfășurării sau înaintării ei (*bald*, *rasch*, *schnell*, *geschwind*), 5) exprimării limitării însușirii (*fast*). Toate aceste caracteristici sînt pe deplin determinabile și constante.

In al doilea rînd, observăm fără greutate că grupele de adverbe, caracterizate printr-un anumit tip de schimbare a sensului, aparțin și unei anumite sfere semantice. Așa, de exemplu, ca intensive trec adverbele cu sensul de „durere, spaimă" etc., ca determinanți ai simultaneității temporale trec adverbele cu sensul de „egalitate, indentitate", în determinanți ai tempoului acțiunii se transformă adverbele cu sensul „curajului, forței".

În acest fel se evidențiază aici o anumită legitate atît în ceea ce privește punctul inițial al dezvoltării, cît și în ceea ce privește rezultatul final. Acest fapt infirmă teza lui Saussure (împrumutată de el de la Whitney)[38] despre caracterul total arbitrar al schimbărilor lingvistice, între care și a celor semantice. Aici schimbările — cum am văzut — nu numai că nu sînt arbitrare ci, dimpotrivă, sînt subordonate cu totul unei necesități precise. Cuvîntul își

[38] F. d e S a u s s u r e, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1922.; W. D. W h i t n e y, *The life and growth of language*, Londra, 1875.

schimbă sensul pentru că *nu se poate* altfel, pentru că natura lui şi legăturile lui cu celelalte cuvinte îi dirijează evoluţia. Prezenţa unor legi ale schimbărilor lexicale în aceste cazuri — cazurile de deplasare semantică condiţionată gramatical — mi se par neîndoielnice.

E interesant că procesul schimbării sensului lexical poate fi observat nu numai la adverbe care se depărtează în sensul lor de adjective, dar şi la adjective, care derivă din adverbe primare. Desigur, schimbarea semantică va fi aici dirijată într-o direcţie contrară, în direcţia dobîndirii de către adjective a unor sensuri pur calitative. Astfel de la adverbul *selten* „rar" s-a creat adjectivul *selten*. Alături de sensul iniţial „rar" (cf. *ein* s e l t e n e r *Gast*) el dobîndeşte sensul modal „neobişnuit, excelent" (cf. *eine* s e l t e n e *Treue*, *ein* s e l t e n e r *Mann*) întrucît funcţia adjectivului este o determinare calitativă a obiectului, substanţei. Noul sens al adjectivului influenţează şi sensul adverbului (Cf. *ein* s e l t e n *schönes Gesicht* „o persoană neobişnuit de frumoasă rară"). Adverbul dezvoltă acest sens nu de la sine ci pe o cale ocolită, prin adjectiv. La fel şi adverbul *apart*, împrumutat în epoca modernă din franceză şi care însemna „de o parte, separat". Devenind adjectiv, el dezvoltă îndată un sens modal (cf. *ein apartes Kleid* „o haină minunată", *eine apartes Mädchen* „o fată fermecătoare").

Schimbările în sensul cuvintelor, provocate de cauze de ordin gramatical, se produc nu numai în cazurile de interacţiune între adjective şi adverbe, descrise în prezentul articol. Ele cuprind o sferă mult mai largă de fenomene. Astfel adjectivul cu funcţie predicativă capătă adesea, în comparaţie cu adjectivul atribut, un sens lexical nou şi durabil (cf. *mein* e i g e n e r *Sohn* „propriul meu fiu" şi *es ist ihm* e i g e n „aceasta îi este propriu"). Acelaşi lucru trebuie spus despre substantivele folosite predicativ (cf. *Schade(n)* „pagubă" şi predicativul *schade* „e păcat"). Şi verbele îşi schimbă sensul în funcţie de folosirea lor în construcţii tranzitive şi intranzitive etc.

Se poate considera că ceea ce s-a expus referitor la materialul limbii germane poate prezenta interes şi pentru alte limbi. Evidenţierea şi generalizarea diferitelor legităţi de acest fel ar putea aduce servicii importante lexicologiei.

(*Вестник ленинградского университета* 8, fasc. 2, 1958, pp. 139—150.)

EXISTĂ UN LEXIC INTERNAȚIONAL?

V. V. Akulenko

1

În lingvistica contemporană se acordă o atenție din ce în ce mai mare problemei lexicului internațional. Acest fapt se explică prin rolul important și în necontenită creștere pe care-l joacă cuvintele și termenii internaționali în cele mai diferite domenii ale activității lingvistice, legată într-un fel sau altul de procesele de contact și comparare între limbi. În special, e binecunoscută importanța lexicului internațional și pseudointernațional pentru traducerea atît a literaturii artistice cît și, mai ales, a prozei de specialitate[1], unde cuvintele internaționale sînt elementele cele mai ușor de înțeles din textul străin. Această categorie de cuvinte este foarte importantă pentru metodica predării limbilor străine[2] precum și pentru practica interlingvisticii, unde vocabularul celor mai răspîndite limbi auxiliare internaționale ca interlingua și, în primul rînd, esperanto se bazează în mare parte pe termenii internaționali din limbile europene contemporane[3].

Studiind lexicul mai multor limbi, atît din punct de vedere istoric cît și sincronic-descriptiv, cercetătorii țin seama de caracterul internațional al cuvintelor echivalente, întrucît

---

[1] Vezi, de exemplu, B. A. Grifţov, *Заметки по технике перевода*, В Я, 5, 1952, p. 87; I. A. Kaşkin, *В борьбе за реалистический перевод*, în «Вопросы художественного перевода», Moscova, 1955, pp. 156—157; I. I. Reţker, *Теория и практика перевода с английского языка на русский*, Moscova, 1956, pp. 21-23 ş.a.

[2] V. S. Ţetlin *Методика преподавания французского языка*, Moscova, 1955, p. 219; I. V. Rahmanov, *Методика преподавания немецкого языка*, Moscova, 1956, p. 302; I. V. Arnold, *Лексикология современного английского языка*, Moscova, 1959, pp. 216—218.

[3] Vezi O. S. Ahmanova, E.A. Bokariov, *Международный вспомогательный язык как лингвистическая проблема* В Я, 6, 1956, p. 73. Cf. comunicarea lui V.P. Grigorieva despre referatul lui E. A. Bokariov pe tema *Типология искусственных международных языков* ВЯ, 2,1957, pp. 169 — 171.

adesea el exercită o influență puternică asupra împrumutului, precum și asupra fixării și asimilării cuvîntului străin [4], asupra funcționării lui în limbă. Caracterul internațional se manifestă ca o trăsătură atît de clară a unui cuvînt, încît în literatura de specialitate se fac încercări de a se calcula, deocamdată aproximativ, numărul cuvintelor internaționale în diferite limbi. Astfel, V. V. Vinogradov a observat că limba rusă, care în esență și-a însușit fondul lexical internațional al limbilor europene la începutul secolului al XX-lea, dispunea deja, înaintea celui de-al doilea război mondial, de mai mult de 100 000 de cuvinte internaționale[5]. După observațiile lui V. Gheorghiev și I. Duridanov, dintre cuvintele din limba bulgară care încep cu litera A, circa 90% aparțin lexicului internațional[6].

În dezvoltarea lexicului unei serii de limbi contemporane atît europene, cît și neeuropene, se ciocnesc uneori două tendințe contrare: orientarea către lexicul și terminologia internațională și tendințe puriste, legate, la rîndul lor, de factori social-economici. Rezolvarea acestei probleme are o mare importanță chiar pentru limbile cu o cultură bogată, întrucît încurajarea purismului le pune — după cuvintele lui A. Dauzat — în pericolul de a rămîne izolate[7]. Cu atît mai importantă este problema atitudinii față de termenii internaționali pentru limbile care sînt la începutul formării terminologiei lor științifice. Astfel, numeroase limbi cu scriere recentă ale unor popoare din U.R.S.S. s-au îmbogățit simțitor pe baza terminologiei internaționale, de obicei prin intermediul limbii ruse, și acest proces, care a început parțial încă în perioada dinaintea Revoluției din Octombrie,

[4] Astfel A. I. Efimov subliniază că împrumuturile din epoca lui Petru cel Mare erau vital necesare limbii ruse, pentru că „majoritatea cuvintelor împrumutate atunci aveau un caracter internațional" (vezi A. I. E f i m o v, *История русского литературного языка*, ed. a III-a, Moscova, 1957, p. 127). Cu privire la limba germană se observă: „cînd e vorba de cuvinte internaționale trebuie ținut seama și că răspîndirea internațională a acestor cuvinte favorizează stabilitatea pronunțărilor" (K. A. L e v k o v s k a i a, *Лексикология немецкого языка*, Moscova, 1956, p. 88).

[5] V. V. V i n o g r a d o v, *Основные этапы истории русского языка* (статья третья), în «Русский язык в школе», 5, 1940, p. 9.

[6] V. G h e o r g h i e v, I. D u r i d a n o v, *Езикознание*, София, 1959, pp. 153—154.

[7] A. D a u z a t, *Histoire de la langue française*, 1930, p. 160.

e caracteristic în special epocii sovietice[8]. Într-o serie de cazuri au trebuit să fie învinse tendințele naționaliste, care s-au manifestat în special în încercările de înlocuire a unor termeni internaționali prin cuvinte create în mod artificial (de tipul ucr. неділка „atom", наворот „perioadă", взір „formulă", bielorus. пярэрынь „revoluție", грамадзейства „comunism", спаказ „demostrație" etc.[9] În prezent, se observă necesitatea introducerii terminologiei internaționale tehnico-științifice în limbile din India, unde abia acum se elaborează sisteme de termeni standardizați [10]. Este caracteristic în această privință interesul deosebit manifestat de reprezentanții științei și tehnicii pentru dezvoltarea terminologiei internaționale, care ușurează citirea literaturii de specialitate în limbi străine[11].

Este evident că, deși cele mai vechi straturi ale cuvintelor internaționale din limbile europene provin încă din perioadele îndepărtate ale formării civilizației europene, lexicul internațional se dezvoltă pe scară largă abia în epoca capitalistă și atinge cea mai mare dezvoltare în epoca socialismului[12]. În cuvintele și termenii internaționali se vede, nu fără temei, embrionul elementelor viitoarei limbi unice a întregii omeniri[13].

Tot ceea ce s-a spus pînă aici arată că „caracterul internațional" este înțeles de lingviști ca o trăsătură suficient de clară a cuvintelor și termenilor: se au în vedere *lexeme apropiate pînă la coincidență sub raport grafic (de obicei mai limitat: ortografic) sau fonematic cu sens comun, în total sau în parte, care exprimă noțiuni cu sens internațional și care coexistă în cîteva limbi (practic nu mai puțin de trei), comparabile sincronic (neînrudite sau neînrudite de aproape).*

---

[8] Vezi V. V. Vinogradov, *Великий русский язык*, Moscova, 1954, pp. 157—166; I. D. Deșeriev, *Развитие младописьменных языков народов СССР*, Moscova, 1958, pp. 216—218.

[9] Vezi M. Sulman, *О советизмах и интернациональных терминах в национальных языках*, în «Революция и писменность» 2, Moscova, 1936; P. Pliuș c, *Нариси з історії української літературної мови*, Kiev, 1958, p. 286,

[10] Vezi A. Ghosh, *Language policy* în „New age", VII, 1, New Delhi, 1958, p. 14.

[11] Vezi Th. H. Savory, *The language of science*, Londra, 1953, p. 159.

[12] Cf. V. M. Jirmunski, *Национальный язык и социальные диалекты*, Leningrad, 1936, pp. 168—185.

[13] Vezi J. A. Sheard, *The words we use*, Londra, 1954, p. 321.

Categoria aceasta de cuvinte a fost cercetată pînă acum aproape exclusiv pe materialul limbilor europene.

O serie de cercetători nu iau în considerare unele criterii sau le interpretează în moduri diferite, ceea ce duce la cunoscuta divergență în tratarea noțiunii de lexic internațional. Totuși, divergențele lingviștilor nu împiedică existența și rolul de seamă al acestui lexic în dezvoltarea și funcționarea multor limbi, în procesele schimbului internațional de informații. De aceea, apare util ca, fără a pune la îndoială existența obiectivă a acestei categorii lexicale, ca atare [14], să se obțină numai precizarea ulterioară a noțiunii de lexic internațional.

Menționăm că este vorba aici numai despre „cuvinte internaționale" (și termeni) [15] propriu-zișI, spre deosebire de alte tipuri de trăsături internaționale lexicale: morfeme internaționale [16], mijloace analoge de formare a cuvintelor, frazeologice și semantice, care apar, îndeosebi, ca rezultat al calculului [17].

2

Două limbi care intră în contact constituie o bază pentru formarea unor categorii obiective cu caracter interlingvistic, care apar din confruntarea sistemelor și a elementelor lor. Îndeosebi, lexicul acestor limbi, din punctul de vedere al noțiunilor exprimate, intră în raporturi de neechivalență sau — în special în limbile cu cultură apropiată — de echivalență (mai adesea relativă, mai rar absolută). Aceasta din urmă e posibilă mai ales în terminologie și la cuvintele

---

[14] Vezi, W. Eitzen, *Der Irrgarten der Sprachen*, Berlin-Bonn, 1929.

[15] Despre oportunitatea delimitării noțiunii generale și particulare de „cuvînt internațional" și „internaționalism", vezi V. V. Akulenko, *Об интернациональных словах в современном русском языке*, Уч. зап. харківськ. Ун-ту XCIX (Труды філол. фак-ту 6), 1958, p. 92.

[16] Vezi, de exemplu, disertația despre sufixele internaționale în limba rusă: M. Fogarasi, *Adalékok az orosz nyelv nemzetközi, eredetü képzöinek történétéhez (A kezdetektöl a XIX. század közepéig)* Budapesta, 1960, ș. a.

[17] Vezi, de exemplu, materialele lucrărilor: Kr. Sandfeld-Jensen, *Notes sur les calques linguistiques* în „Festschrift V. Thomsen", Leipzig, 1912, pp. 166—173; B. Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves littéraires*, RESI, XII, 1—2, 1932; O. J. Tallgren Tuulio, *Locutions figurées calquées et non calquées, Essai de classification pour une série des langues littéraires*, în „Mémoires de la Société néophilologique de Helsingfors", IX, 1932, pp. 227—310 etc. În lingvistica sovietică rolului internațional al calcurilor i-a acordat o deosebită atenție V. M. Jirmunski (*op. cit.*, pp. 196—199).

care exprimă noțiunile cele mai simple [18]. Referitor la raporturile dintre sens și învelișul fono-morfologic al cuvintelor se poate vorbi despre categoriile de sinonimie interlingvistică absolută și relativă (în limitele lexicului echivalent), omonimie și paronimie (în limitele lexicului, atît a celui echivalent, cît și a celui neechivalent). Sinonimele interlingvistice pot să aibă fie un înveliș fono-morfologic total deosebit, fie unul asemănător în cele două limbi. Pentru traducător, elementele acestor categorii reprezintă „prieteni" adevărați sau falși (pseudoprieteni).

În noțiunea de „pseudoprieteni", introdusă la sfîrșitul deceniului al treilea și începutul deceniului al patrulea de către lingviștii francezi M. Koessler, J. Derocquigny [19] și de profesorul F. Boillot [20] de la Universitatea din Bristol se includ în întregime „pseudoprietenii" cu ortografie asemănătoare și sens deosebit *(faux-amis)* și „prieteni parțial falși" *(faux-amis partiels)* cu ortografie asemănătoare și un sens în esență comun [21], adică omonime, paronime și sinonime relative interlingvistice cu înveliș asemănător. În mod corespunzător, sinonimele absolute cu aspect asemănător pot fi numite „prieteni adevărați ai traducătorului". Dacă diversele tipuri de „pseudoprieteni" au fost studiate de autorii citați numai pe materialul limbii engleze și franceze, cercetările întreprinse de învățați germani, cam în aceeași vreme, se bazau pe un material lingvistic mult mai bogat și care se limita totodată la un grup mai restrîns de „cuvinte de origine străină care induc în eroare". Astfel, W. Eitzen a comparat lexicul limbilor germană, engleză și franceză; dintre continuatorii lui trebuie menționat, în primul rînd, inginerul E. Wüster, care a studiat termenii tehnico-științifici din șase dintre cele mai răspîndite limbi europene *(Weltsprachen)*: engleză, germană, rusă, franceză, italiană,

[18] Vezi G. V. Cernov., *Вопросы перевода русской безэквивалентной лексики на английский язык*, Автореф. канд. диссерт, Moscova, 1958, pp. 3—8.

[19] M. Koessler, J. Derocquigny, *Les faux amis ou les trahisons du vocabulaire anglais. Conseils aux traducteurs*, Paris, 1928; J. Derocquigny, *Autres mots anglais perfides*, Paris, 1931.

[20] F. Boillot, *Le vrai ami du traducteur anglais-français et français-anglais*, Paris, 1930.

[21] Idem, *Le second vrai ami du traducteur anglais-français et français-anglais*, Paris [1956], pp. 7—10.

spaniolă [22]. În ultima vreme, americanul K. Keppler acordă multă atenție studierii corespondențelor anglo-germane [23]. Studiul corespondențelor anglo-ruse are încă aspectul unei cercetări preliminare.

Categoriile „prieteni adevărați" și „pseudoprieteni" există în mod virtual în două limbi oarecare de pe glob; în fapt, ele sînt larg reprezentate în limbi care au legături genetice sau istorice și se manifestă în cazul contactului viu între limbi. Astfel, isoglose de tipul engl. [*baed*] și pers. [*bäd*] „rău" sau neogr. [*mati*] și malaez [*mate*] „ochi" sînt curiozități lingvistice, în timp ce numeroasele isoglose asemănătoare în limbi strîns legate între ele favorizează înțelegerea reciprocă a vorbitorilor acestor limbi și adesea formează terenul pentru influența reciprocă a limbilor [24]. Este semnificativ, de exemplu, că în limba ucraineană contemporană s-a produs o anumită apropiere a formei gramaticale, a unor aspecte în pronunțarea și scrierea multor europenisme internaționale în concordanță cu cuvintele corespunzătoare din limba rusă (cf. formele actuale de tipul *синтаксис, парафін, інстінктивний, амністія, кафедра, ефір* etc. față de formele mai vechi *синтáкса, парафíна, інстинктовий, амнестíа, катéдра, етер* etc).

Isoglosele sinonimelor și omonimelor (paronimelor) interlingvistice pot cuprinde și mai mult de două limbi: în funcție de condițiile existente numim aceste cuvinte internaționalisme sau pseudointernaționalisme.

În primul rînd, mase mari de oameni care participă la procesele contactului lingvistic pot să înțeleagă ca internaționale numai cuvinte cu un anumit grad de asemănare a învelișului fono-morfologic, prin care ei le identifică cu

---

[22] E. W ü s t e r, *Internationale Sprachnormung in der Technik besonders in der Elektrotechnik*, Berlin, 1931.

[23] K. K e p p l e r, *Some inaccuracies in German-English dictionaries*, în „The German quarterly", XXIV, 3, 1951; I d e m, *Misleading German words of foreign origin*, în *loc. cit.*, XXVII, I, 1954; I d e m, *Characteristics and difficulties of the German scientific vocabulary*, în *loc. cit*, XXVIII, 3, 1955; I d e m, *Problems of German-English dictionnary making*, în „The modern language journal", XLI, 1, 1957; I d e m *Irreführende Fremdwörter*, în „Lebende Sprachen" II, 5, 1957; I d e m *Misleading German compound nouns*, în „The German quarterly", XXXI, 4, 1958; I d e m, *The standardization of German scientific and engineering terms*, în *loc. cit*, XXXIII, 1, 1960.

[24] Cf. U. W e i n r e i c h, *Languages in contact*, New York, 1953, pp. 48—49.

echivalentele lor din alte limbi. La majoritatea europenismelor, îndeosebi la termeni, această asemănare se manifestă mai evident sau exclusiv în forma scrisă a limbii, unde ea rareori e absolută; acest din urmă caz este posibil uneori numai în limbile cu alfabete comune [25] (vezi, de exemplu, o serie de substantive internaţionale [26] în rusă şi bulgară sau în engleză, franceză şi cehă). Mai rar se manifestă asemănarea europenismelor în forma vorbită a limbii, unde ea este întotdeauna relativă [27]; cazurile ideale de asemănare a unor cuvinte în ambele forme ale vorbirii sînt posibile numai în puţine limbi, înrudite îndeaproape, care cuprind, de obicei, numai o parte din isoglosă. Practic, posibilitatea identificării cuvintelor într-un singur aspect al vorbirii e cu totul suficientă pentru ca ele să îndeplinească funcţia de „internaţionalisme“ : aceasta se referă, în special, la aspectul scris în care se realizează, de obicei, contactele culturale şi tehnico-ştiinţifice ale popoarelor care vorbesc limbi europene.

Condiţia cea mai importantă a caracterului internaţional al cuvintelor este comunitatea esenţială a sensului lor : după tradiţie, aici se cuprind cuvinte al căror sens coincide total sau parţial, adică „prieteni adevăraţi“ din mai multe limbi ai traducătorului (mai ales termeni) şi „prieteni parţial falşi“ care sînt totodată „prieteni parţial adevăraţi“. Gradul apropierii semantice a acestor cuvinte este, de obicei, legat de frecvenţa folosirii lor şi el creşte o dată cu creşterea caracterului terminologic al cuvintelor. Diferenţa parţială dintre sensuri, mai ales în cazul unei invariante comune în sens, apare adesea în practică mai puţin supărătoare decît se poate crede pornind de la scheme lexicale : astfel vorbitorii limbilor rusă şi engleză, asociind cuvintele *профессор*,

---

[25] Vezi şi cazul hieroglifelor comune în limbi neindoeuropene cu scriere ideografică, A. A. Beleţki, *Об интернационализмах* în «Наук. зап. Київськ. ун-ту» XIV,2, «Зб. філол.фак-ту» 8) 1955, p. 78.

[26] Treapta de apropiere a structurii morfologice a cuvintelor internaţionale în limbi europene este diferită la diferite părţi de vorbire. Caracterul internaţional e obligatoriu în tema sau o parte a temei cuvîntului; vezi V. Fried, *Mezinarodní slova, jejich shoda a úskalí*, în „Časopis pro moderni filologii“ XXXVIII, 4—5, 1956, pp. 284—286; V. V. Akulenko, *op. cit.*, pp. 107—109.

[27] Vorbim, desigur, despre asemănarea pur exterioară a învelişului fono-morfologic al cuvintelor; situaţia unor foneme în sistemele fonologice ale limbilor nu are nici o legătură cu procesul identificării practice a cuvintelor din limbi diferite.

professor cu ceh *profesor*, fr. *professeur* ș.a. pot să ia lesne în considerație specificul lor (nu numai „profesor cu calificare înaltă dintr-o instituție de învățămînt superior", dar și „profesor în clasele mari din școala medie") și să le traducă corect în contextul corespunzător. Cehii asociază pe *profesor* cu cuvîntul spaniol, analog, din Argentina care are sensurile complimentare „profesor în general" și chiar „meseriaș croitor calificat" [28]. Într-o serie de cazuri se poate neglija, în practică, diferența parțială în sensul unor cuvinte care indică noțiuni destul de vagi: astfel, deși engl. *lemonade* înseamnă „băutură răcoritoare cu suc de lămîie" dar nu „cu suc de fructe, de boabe" ca rus. *лимонад* sau germ. *Limonade*, toate aceste cuvinte se traduc unul prin altul. Același este și cazul cuvintelor de tipul engl. *compilation*, rus. *компиляция* sau germ. *Kompilation* etc. deși primul cuvînt, spre deosebire de celelalte, este lipsit de nuanța peiorativă. Cu toate că engl. *practically*, într-o serie de cazuri, trebuie tradus în rusește prin *фактически* sau *почти*, iar în franceză prin *au fait* sau *presque*, chiar dacă unii traducători neexperimentați îl asociază în toate cazurile cu echivalentele lui care le vin în minte *практически* și *pratiquement*, o asemenea traducere este destul de aproape de adevăr. Se înțelege că „prietenii parțial falși" și, mai ales, „pseudoprietenii" din numeroase limbi, adică pseudointernaționalismele, produc cele mai mari neplăceri cînd se referă la aceeași sferă semantică, în special la aceleași domenii ale științei [29].

În lucrările de chimie termenii rus. *фосфор*, engl. *phosphorus*, germ. *Phosphor*, fr. *phosphore*, it. span. *fosforo* ș.a. sînt înțeleși ca fiind perfect echivalenți din punct de vedere semantic, deși cuvîntul italian și acel spaniol mai au și sensul de „chibrit", ital. *fosforo* are și sensul poetic „steaua de dimineață" etc. De asemenea se cunosc, de exemplu, greutățile provocate de diferențele semantice în isoglosele termenilor *бензин, бензол, газолин*. De altfel, tocmai în domeniul terminologiei, mai ales în științele exacte, este posibilă — deși se practică încă insuficient — o apropiere conștientă a sensului cuvintelor internaționale, de obicei în cadrul muncii

[28] Vezi I. Ganzelka, M. Zikmund, *Там, за рэкою, — Аргентина*, Moscova, 1959 (traducere din cehă) p. 121.
[29] Vezi G. P. Meredith, *Language, meaning and mind*, în „Nature", 176, 4484, 1955, p. 674.

în comun la standardizarea internațională a termenilor: de exemplu, în limba germană contemporană termeni înainte specifici ca *Akkumulator*, *Generator* se apropie de cuvintele analoge din engleză. Negarea posibilității de apropiere semantică între cuvinte din limbi diferite se poate baza numai pe negarea sinonimiei îndeobște și chiar pe atribuirea unui caracter limitat, îngust național [30], oricărei noțiuni. Printre altele, tocmai limbile europene sînt de multă vreme un exemplu viu de exprimare a unor noțiuni de civilizație comună [31], iar în prezent toate popoarele lumii, într-o parte însemnată a practicii lor lingvistice, au a face cu aceleași noțiuni și concepții [32]. După cum a observat V. I. Lenin „chiar în cadrul capitalismului întreaga viață economică, politică și spirituală a omenirii se internaționalizează din ce în ce mai mult. Socialismul o internaționalizează în întregime" [33].

Firește, într-o serie de cazuri evidența în asemănarea învelișului fono-morfologic și a sensului cuvintelor internaționale poate fi percepută în mod diferențiat de persoane cu un nivel diferit de cultură generală și lingvistică. O distanță importantă separă asemenea serii de forme ale cuvintelor ca, de exemplu, rus. *атом*, ucr. *атом*, bulg. *атом*, ceh. *atom*, polon. *atom*, engl. *atom*, germ. *Atom*, sued. *atom*, norv. *atom*, isl. *atom*, fr. *atome*, sp. *atomo*, it. *atomo*, alb. *atom*, fin. *atomi*, let. *atoms* ș.m.a.; rus. *ситуация*, ucr. *ситуація*, bulg. *ситуация*, ceh. *situace*, pol. *sytuacja*, engl. *situation*, germ. *Situation*, fr. *situation*, it. *situazione*, sp. *situaciòn* etc. și, de altă parte, cuvintele nu prea apropiate ca rus. *замша*, ceh. *semiš*, pol. *zamsz*, germ. *Semisch*, engl. *shammy*, fr. *chamois*, sau asemenea serii de sensuri ca rus. *анамум*, ucr. *анамім*, bulg. *анамум*, germ. *Apatit*, fr. *apatite*, it. *apatite* ș. a.; rus. *меамп*, ucr. *меамп* bulg. *меамър*, engl. *theatre*, germ. *Theater*, fr. *théâtre*, it. *teatro* ș.a.; rus. *комендант* „șeful unei garnizoane sau fortărețe; șef militar la o stație de cale ferată, în port; cel care dirijează un edificiu social" (conf. seria sensurilor germ.

---

[30] W. Eitzen, *op. cit.*, pp. 42, 66—67.

[31] A. Meillet, *Les interférences entre vocabulaires*, în „Linguistique historique et linguistique générale", Paris, 1926, p. 344.

[32] *О перспективном плане наших языковедческих исследований на ближайшие годы*, ВЯ, 2, 1960, p. 5.

[33] V. I. Lenin — *Teze în legătură cu problema națională*, în *Opere*, vol. 19, E.S.P.L.P., București, 1957, p. 236.

Kommandant), engl. *commandant* „șeful unei garnizoane, fortărețe; șeful unei instituții de învățămînt militar", fr. *commandant* „șeful unei garnizoane, fortărețe; comandant, maior", ital. *comandante*, șef care comandă o garnizoană, o fortăreață; (marină) căpitan"; span. *comandante* „care comandă, șeful unei garnizoane, fortărețe, comandant, maior, (marină) amiral" etc.

Totuși, pentru majoritatea cuvintelor internaționale sîntem în drept să vorbim despre perceperea lor identică de către vorbitorii, cu grad mediu de cultură, ai limbilor literare corespunzătoare. Acest fapt se demonstrează ușor printr-un experiment asemănător cu experiența lui V. Gheorghiev, care a stabilit treapta de înțelegere a diferitelor categorii lexicale a unei serii de cuvinte slave pentru un bulgar cu cultură mijlocie[34]. Este important și faptul că, în procesul comunicării internaționale cuvintele internaționale sînt folosite de către persoane care cunosc într-o oarecare măsură limbi străine.

Sînt pe deplin îndreptățite și alte criterii de determinare a cuvintelor internaționale, cu tot caracterul lor convențional cunoscut. Ele toate rezultă din noțiunea de „internaționalitate", care se referă la fenomene răspîndite la cîteva sau la toate popoarele și nu la un singur popor. La rîndul ei, noțiunea „cîteva", așa cum e just, se referă nu la două, ci la un număr mai mare, nedeterminat, de obiecte. De aceea, se înțelege de ce în literatura mai nouă s-a introdus criteriul a trei limbi ca isoglosă minimă a unui cuvînt internațional[35].

Apoi, noi cu greu numim „internațional" un fenomen propriu numai unor popoare înrudite deaproape, care reprezintă ramuri, ajunse pînă la noi, ale unui singur popor. Astfel, o trăsătură proprie numai popoarelor (respectiv limbilor) slave sau turce — încă nu este un fenomen internațional. De aici rezultă în mod clar că în isoglosa unui cuvînt cu adevărat internațional trebuie să se întîlnească nu numai limbi înrudite îndeaproape, dar și limbi puțin înrudite sau de loc. Pare neîndoielnic că poate fi considerat internațional numai cuvîntul a cărui isoglosă trece prin trei limbi, din familii neînrudite de aproape, deși chiar

[34] V. Gheorghiev, *Езиково сближение на славянските народи* în «Език и литература», III, 4 , 1948, pp. 244—246.

[35] Vezi V. Fried, *op. cit.*, p. 206. Cf. A. A. Beleţki, *op. cit.*, p. 79.

trecerea ei prin limbile a două familii reprezintă prima etapă a internaționalizării cuvîntului.

Baza socială a limbilor care sînt cuprinse în isoglosă, nu influențează, desigur, caracterul internațional al cuvîntului. Dar ea nu e indiferentă pentru determinarea răspîndirii, a „prestigiului" isoglosei; de aceea, ar fi util să se delimiteze cuvinte internaționale cu o bază socială mai largă sau mai îngustă. Astfel, în mod necontestat pot fi considerate drept internaționale cuvinte ale căror isoglose conțin cel puțin două dintre cele mai de seamă limbi ale lumii [36], iar în cazul isogloselor cu baze sociale mai mici ar trebui să se vorbească despre „cuvinte internaționale cu răspîndire mai mică" etc. Asemenea criterii convenționale de lucru, fără a schimba esența categoriei studiate, pot numai să ajute la o studiere mai profundă a ei.

Din tratarea de pînă acum a noțiunii de „internaționalitate", rezultă și delimitările legate de caracterul noțiunii exprimate printr-un cuvînt internațional. Este firească orientarea lingviștilor spre cuvinte care exprimă noțiuni internaționale [37]; de asemenea cuvinte se deosebește întrucîtva lexicul exotic, cunoscut pe scară internațională, care redă „coloritul local" al vieții unui popor (mai ales în literatura artistică) și care a început să se răspîndească din perioada romantismului. Urmează, în acest fel, să se distingă criterii lingvistice, care leagă lexicul internațional cu categoriile mai largi de „prieteni adevărați" și „prieteni parțial falși" ai traducătorului, și criterii logice, legate de noțiunea de „internaționalitate". Introducerea acestora din urmă e pe deplin justificată, întrucît ele reflectă fenomene care există în mod obiectiv și care se dezvoltă intens, care au o importanță incontestabilă, atît pentru legăturile dintre limbi cît și pentru limbile luate aparte, unde cuvintele internaționale, spre deosebire de o mare parte din „prietenii" din două limbi, adesea se sprijină mult pe tradiția internațională și sub raport semantic și sub raport fonetico-structural [38].

---

[36] Teza lui V. Fried (*op. cit.*, p. 214) se referă, într-adevăr, numai la limbi europene.

[37] R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii*, Editura Științifică ,București, 1961, p. 141.

[38] Vezi A. I. Smirnițki, *Лексикология английского языка*, Moscova, 1956, p. 243.

Problema lexicului internațional nu trebuie identificată cu problema împrumuturilor, de care ea este strîns legată : prima există în planul sincroniei, a doua — în diacronie. Desigur, o abordare pur sincronică sau pur diacronică a limbii, în scopul evidențierii și studierii categoriilor ei de funcționare și dezvoltare se bazează pe o anumită abstracție : în viața reală a limbii, sincronia și diacronia sînt legate indisolubil și linia pe care, între alții, a preconizat-o F. de Saussure, nu există în realitate[39]. Dar aceasta nu înseamnă că categoriile sincronice și diacronice își pierd conținutul și scopul lor specific și pot să fie înlocuite în mod mecanic una cu alta. În special, diferența dintre lexicul internațional și împrumuturi nu constă pur și simplu în metoda de cercetare a aceluiași material, cum arată M. M. Makovski[40]. Chiar punînd problema din punct de vedere genetic, nu putem fi de acord cu astfel de afirmații. Într-o limbă concretă, cuvintele internaționale pot să apară din punct de vedere istoric pe baza unor împrumuturi fonetice (de exemplu, germ. *Quartz* — rus. *кварц*, engl. *quartz*, fr. *quartz*), a unor calcuri sau semicalcuri în formarea cuvintelor (fr. *général-major*, germ. *Generalmajor* — rus. *генерал-майор*; fr. *humanité*, germ. *Humanität* — rus. *гуманность*)[41] dar și din cuvintele proprii ale limbii, împrumutate de alte limbi (rus. *спутник*), a „calcurilor inverse" din limbile clasice (rus. *фагоцит* „celulă care înghite")[42], ca rezultat al creării independente într-o serie de limbi a unor derivate internaționale de la cuvinte internaționale (rus. *совет — советский*, engl. *Soviet* subst. și adj., germ. *Sowjet — sowjetisch*, fr. *soviet — soviétique*, ital. *soviet — sovietico*...) sau, în cazuri izolate, al formării independente de cuvinte pe baza simbolismului fonetic natural, general uman (rus. *кукушка*, fr. *coucou*, sp. *cuco*, engl. *cuckoo*, germ. *Kuckuck* etc.).

[39] Vezi V. Trnka, *Obecné otázky strukturálního jazykopytu*, SAS, IX, 2—3, Praga, 1943, p. 57; cf. G. O. Vinokur, *О задачах истории языка*, în «Избранные работы по русскому языку», Moscova, 1959, p. 214—215.

[40] M. M. Makovski, *К проблеме так называемой интернациональной лексики В. Я.* 1, 1960, p.45.

[41] Cf. N. M. Șanski, *Очерки по русскому словообразованию и лексикологии*, Moscova, 1959, pp. 202—203.

[42] Vezi V. P. Grigoriev, *Так называемые интернациональные сложные слова в современном русском языке*, ВЯ, 1, 1959, p. 71.

De foarte multe ori, se consideră în mod greşit că toate cuvintele dintr-o limbă, inclusiv cuvintele internaţionale, nu sînt percepute ca străine[43]. Hotărîtor nu este însuşi caracterul internaţional al cuvîntului, ci gradul caracterului activ al isoglosei, al legăturilor reale dintre limbile prin care trece isoglosa. De exemplu, în limba ucraineană un cuvînt internaţional „pasiv" *валіза* (cf. ital. *valigia*, fr. *valise*, engl. *valise*, pol. *walizа*, alb. *valixhë*) a fost înlăturat de cuvîntul *чемодан*, format după modelul cuvîntului analog din rusă. În multe limbi europene s-a dovedit slabă şi aproape simultan a fost înlăturată de cuvinte neinternaţionale isoglosa : rus. *аэроплан*, ucr. *аероплан*, bulg. *аероплан*, pol. *aeroplan*, ceh *aeroplan*, germ. *Aeroplan*, engl. *aeroplane*, fr. *aéroplane* ş.a. [astăzi în primul rînd sau exclusiv *самолет*, *літак*, *самолет*, *samolot*, *letadlo*, *Flugzeug*, *airplane* (sau *plane*), *avion* (sau *aéro*) ş.a.]. Un rol important în fixarea cuvîntului îl au şi factorii lingvistici interni, sistemul : astfel folosirea în limba rusă a cuvîntului *дефект* e influenţată de faptul că el dublează cuvintele răspîndite *недостаток*, *недочёт*, *пробел*; fixarea termenului *гравитационный* este favorizată de imposibilitatea formării unui adjectiv de la termenul *тяготение*.

Studiul comparativ-sincronic al lexicului diferitelor limbi de pe glob arată că în prezent există cîteva areale principale de internaţionalisme, formate în jurul marilor limbi de civilizaţie[44]. Este vorba de o zonă de limbi europene[45] cu influenţă greco-latină, franceză şi cîteva noi centre de influenţă incluzînd limba rusă, zona limbilor din URSS (cu limba rusă în calitate de izvor principal de isoglose al lexicului internaţional şi, în special, de răspîndire a europenismelor), zona limbilor din Orientul Apropiat şi Mijlociu şi a cîtorva alte limbi din Asia şi Africa (zona de influenţă a limbii arabe clasice), zona Oceanului Indian (zonă de influenţă a limbilor sanscrită, persană şi arabă), zona limbilor din Orientul îndepărtat (centru principal de influenţă lingvistică chineză). În componenţa acestor mari areale, care, parţial, se întretaie, există şi arii mai mici de internaţionalisme, de tipul ariei

[43] Cf., de exemplu, L. R. Zinder şi T. V. Stroeva, *Современный немецкий язык*, Moscova, 1957, p. 372.

[44] Cf. A. Meillet, *Introduction à la classification des langues*, în „Linguistique historique et linguistique générale" II, Paris, 1936, p. 59.

[45] În primul rînd, aceasta e o arie europeano-americană (cf. L. Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 335).

balcanice studiată mai mult[46], avînd greaca, romîna, turca şi alte surse pentru cuvintele internaţionale, care pătrund uneori şi în limbile vecine, dincolo de Balcani.

Limbile europene s-au bucurat de atenţia aproape exclusivă a cercetătorilor lexicului internaţional, începînd cu primii autori[47] şi pînă în prezent[48]. Acest lucru se explică, probabil, nu atît prin faptul că au fost mai mult studiate ci, mai ales, prin marele număr de isoglose internaţionale observate aici, dar poate şi prin prestigiul deosebit al europenismelor: datorită unor anumite cauze istorice, limbile europene au exercitat şi continuă să exercite influenţă asupra lexicului internaţional al unei serii de limbi din alte zone[49]. Astfel, prin intermediu englez, au pătruns europenisme în hindi, japoneză (deosebit de mult începînd din 1945) şi în alte limbi; limba franceză le introduce în Turcia, Persia, Vietnam, în unele limbi din Africa etc.

A sosit vremea ca, continuîndu-se studiul aprofundat al cuvintelor internaţionale din zona europeană, să se înceapă cercetarea sistematică a lexicului internaţional din alte zone.

* * *

Am atins numai cîteva aspecte izolate ale problemei lexicului internaţional, una dintre manifestările esenţiale ale apropierii dintre limbi. În studierea acestei probleme e important să se înlăture poziţiile extremiste la fel de greşite: subaprecierea diferenţelor fono-morfologice, gramaticale, semantico-stilistice dintre cuvintele internaţionale şi termenii din diverse limbi, şi absolutizarea acestor diferenţe. Îmbinarea caracteristicilor naţionale şi internaţionale repre-

---

[46] Vezi, de exemplu, G. Pascu, *Rumänische Elemente in den Balkansprachen*, Genève, 1924; Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930; Kr. Sandfeld, P. Skok, *Langues balkaniques* în „Revue internationale des études balkaniques", Belgrad, 2(4), 1936, pp. 465—481 etc.

[47] Vezi E. Richter, *Fremdwortkunde*, Leipzig, 1919, pp. 94—97.

[48] De exemplu, E. Wüster se limitează la cele mai de seamă limbi romanice, germanice şi limba rusă. [E. Haugen vorbeşte numai despre limbile europene de apus [E. Haugen, *The analysis of linguistic borrowing*, în „Language", 26, 2, 1950, p. 227].

[49] Vezi A. Martinet, *La linguistique et les langues artificielles*, în „Word", 2, 1, 1946, pp. 41—42.

zintă o calitate deosebită a lexicului internațional : anumite particularități naționale ale lexemelor echivalente asigură caracterul sistematic și originalitatea lor în fiecare limbă, în timp ce trăsăturile lor comune, interlingvistice, le conferă posibilitatea de a fi un sprijin important în procesele schimbului internațional de informații [50].

---

[50] Vezi A. A. Reformatski, *Введение в языкознание*, Moscova, 1960, p. 93.

(*Вопросы языкознания*, 3, 1961, pp. 60—68.)

PROBLEMA CONSTITUIRII STRUCTURII GRAMATICALE

T. A. Degtereva

Una din sarcinile cele mai importante ale lingvisticii comparative-istorice contemporane este rezolvarea unei serii de probleme referitoare la procesele evoluției structurii gramaticale. Este vorba atît de problema originii diferitelor elemente formative gramaticale, în cadrul unei anumite familii de limbi, cît și de problema constituirii structurii gramaticale în general.

Lingvistica contemporană a avansat atît de mult, încît acum majoritatea lingviștilor serioși sînt conștienți de necesitatea de a cerceta problemele speciale ale gramaticii comparate ale unui anumit grup de limbi numai în perspectiva generală a evoluției limbii.

Cu toată varietatea caracteristicilor lor tipologice, familiile de limbi manifestă — în cursul evoluției lor — aceleași principii în reflectarea legăturilor și raporturilor din realitate, specifice limbii ca mijloc de comunicare. În același timp, limbile înrudite dezvoltă adeseori în mod diferit structura lor gramaticală, fapt care, în ultimă instanță, duce la o importantă deosebire tipologică între ele. De aceea, pentru a arăta cauzele apariției și căile de evoluție ale unei categorii gramaticale în limbile din aceeași familie, este necesar nu numai să se țină seama de datele gramaticii comparate a limbilor înrudite, dar și să se compare aceste date cu fenomene identice din limbi aparținînd altor familii. Are dreptate Julius Pokorny cînd spune: „Este foarte necesar ca fiecare indo-europenist să se ocupe cu cel puțin o limbă neindo-europeană, pentru că numai atunci va fi în stare să înțeleagă esența unei limbi indo-europene: cine nu cunoaște nici o limbă neindo-europeană nu va putea să-și explice niciodată ce înseamnă în realitate o limbă de tip indo-european“ [1].

[1] Julius Pokorny, *Das nicht-indogermanische Substrat im Irischen*, în „Zeitschrift für celtische Philologie“, vol. 16, 1927, p. 100.

Lingviștii au depus o muncă însemnată de cercetare a fenomenelor gramaticale din cele mai diferite limbi; au adunat un material foarte interesant, propunînd diferite soluții posibile de interpretare a lui. Generalizînd acest material și pornind de la premisele esenței sociale a limbii, se poate formula acum pe plan teoretic o imagine destul de exactă a evoluției structurii gramaticale.

Structura gramaticală a fiecărui tip lingvistic a apărut și s-a dezvoltat ca rezultat al îndelungatei și treptatei activități de abstractizare a gîndirii omenești. Căile de evoluție a structurii gramaticale au putut fi diferite în fiecare limbă care se forma aparte, întrucît pentru scopurile comunicării era necesară numai o anumită organizare a cuvintelor în propoziție, capabilă de a dezvălui și exprima corelația, înțeleasă într-un anumit grad, a legăturilor dintre obiectele și fenomenele realității. Formele acestei organizări nu aveau importanță; era necesar numai ca ele să fi fost create prin eforturile comune de gîndire ale întregului colectiv lingvistic și în mod inconștient, datorită ritmului extrem de lent în care se formează noi categorii gramaticale. Numai crearea colectivă a mijloacelor gramaticale putea asigura funcționarea limbii ca instrument de comunicare între toți membrii unei societăți.

La baza gramaticii stă vocabularul, deoarece complexele sonore articulate sînt forma primară de abstragere și generalizare, în permanentă acțiune. Structura gramaticală poate fi clădită numai cu ajutorul unui material de construcție, adică a unui fond de cuvinte. Elementele inițiale ale structurii gramaticale se creează încă în perioada apariției vorbirii articulate. Chiar cea mai primitivă comunicare a oamenilor necesită o organizare a ideii cu ajutorul materialului lingvistic, accesibilă tuturor și înțeleasă de toți. Primele complexe sonore au fost create de un colectiv uman și au dobîndit o semnificație socială; astfel s-a găsit și apoi s-a fixat prin tradiția uzului un mijloc de organizare a complexelor sonore, cu un anumit rol în propoziție, ea singură fiind unitatea reală, independentă a comunicării.

Un astfel de mijloc inițial de formare a propoziției a fost, după cît se pare, intonația care, în funcția ei gramaticală, era precizată în mod nemijlocit de însăși situația momentului vorbirii precum și de gestul corespunzător. În cursul dezvoltării ulterioare a societății omenești, limbii, ca mijloc de comunicare, i se pun în față cerințe din ce în ce mai mari,

așa încît factorii sintactici arătați mai sus devin insuficienți pentru dezvăluirea gîndirii în propoziție, și fiecare colectiv lingvistic începe să-și elaboreze un mijloc nou, mai eficient de formare a propoziției, și anume ordinea cuvintelor.

În organizarea cuvintelor în propoziție, ordinea cuvintelor a fost mijlocul natural, cel mai simplu și cel mai ușor la care puteau recurge oamenii primitivi în mod inconștient și fără eforturi deosebite. Se cerea numai stabilirea unei tradiții de uz îndelungat. Ordinea cuvintelor joacă un rol important în formarea propoziției și în limbile contemporane. Dar în perioada formării limbilor, în epoca antichității celei mai primitive, topica a fost, alături de intonație, mijlocul natural posibil de organizare a cuvintelor în propoziție; mijloacele morfologice speciale reprezintă o cucerire lingvistică a unei epoci mai tîrzii.

Este neîndoielnic că ordinea cuvintelor a fost unul dintre mijloacele primordiale de exprimare a legăturii reciproce dintre diferite noțiuni în complexul unei idei. Cu cît conștiința oamenilor se dezvolta mai mult, cu atît ei tindeau spre sistematizare în folosirea cuvintelor. Treptat, în limbile unor colective umane începe să se profileze tendința către dezvoltarea unui sistem structural. Variata diviziune a muncii în interiorul colectivului lingvistic a dus la necesitatea unei mari detalieri în exprimarea gîndirii, a unei mari concretizări a raporturilor dintre diferitele ei părți în complexul frazei. Pentru satisfacerea acestei necesități lingvistice, colectivul a folosit o ordine stabilă a cuvintelor, cel mai important factor sintactic, care a pus fundamentul dezvoltării morfologiei. Sub influența topicii fixe și a funcției sintactice reprezentate în acest fel, în interiorul propoziției diferite cuvinte au pierdut treptat sensul lor lexical și, în decursul timpului, s-au transformat în unelte gramaticale (formanți gramaticali). Lipsa de accent a acestor cuvinte în propoziție a dus la unirea lor, din punctul de vedere al intonației, cu cuvintele care se aflau sub accent și care aveau un rol semantic important în contextul frazei. Așa au apărut inițial prefixele și sufixele. Dintre toate teoriile contemporane asupra originii flexiunii, cea mai potrivită pentru cea mai veche perioadă a dezvoltării structurii gramaticale este teoria aglutinării sau a contopirii cuvintelor. Desigur, ea nu poate explica toate cazurile concrete de apariție a formanților gramaticali, dar numai ea permite să se înțeleagă procesele inițiale în apariția prefixării și sufixării.

În esență, prefixele și sufixele sînt produsul a două tendințe diferite ale topicii fixe, și anume a două principii diferite de grupare a membrilor secundari ai propoziției în jurul celor principali: membrii secundari ai propoziției puteau sta în urma celor principali sau înaintea lor. În primul caz se creează o structură sufixală, în al doilea, una prefixală. Aceste două linii de evoluție lingvistică nu apar aproape nicăieri în forma pură, pentru că limbile se dezvoltă — mai exact s-au dezvoltat — nu izolat una de alta, ci în condițiile unei comunicări intertribale frecvente și îndelungate, ceea ce a dus la diverse forme de încrucișare interlingvistică. De aceea, așa cum e normal, în fiecare limbă se poate observa numai predominarea uneia dintre cele două direcții. Despre aceasta se va vorbi mai amănunțit în expunerea care urmează.

Acum să încercăm să clarificăm, cu exemple concrete, unele procese de trecere de la vechea structură analitică a propoziției la cea sintetică. Această trecere s-a produs încet și în forme variate, cu intermitențe îndelungate în diferite limbi. Astfel, cea mai veche dintre limbile scrise pe care le cunoaștem, cea sumeriană (mileniile V-III î.e.n.), are încă elemente clare din vechea structură analitică a propoziției: o ordine fixă a cuvintelor cu o linie de evoluție sufixală, dar fără ca sufixarea să fi ajuns la forma definitivă, rămînînd numai în limitele unei tendințe stabile. Se poate considera că structura lingvistică a textelor sumeriene este aglutinantă. Acest lucru este adevărat dacă se ia în considerare faptul că, în propoziție, cuvintele nu sînt supuse nici unei schimbări, cu excepția elementelor postpuse care, în majoritatea cazurilor, mai păstrează sensul lor lexical. Există totuși motive suficiente pentru a presupune că în limba sumeriană tendința dominantă era spre acea topică care stă la baza formării structurii flexionare: toți membrii determinanți ai propoziției stau în urma celor determinați, de exemplu *e-adda* (casa tatălui), *e-nunmah* (casa stăpînei celei mari), *e-kur* (casă-munte, turn sau casă înaltă), *ku-gal* (pămînt mare), *uru-gal* (oraș mare, infern), *ensi* (*en* — stăpîn, *si* — pămînt, țară, *ensi* — rege) etc. Este interesant de remarcat că limitele dintre substantive și adjective erau neprecise, adjectivul era definit numai prin topică; schimbîndu-și locul, el apărea ca substantiv, de exemplu *an*, *anu* însemnau „cer" și „înalt"; *gal* exprima noțiunile de „țăran liber", „om matur" și noțiunile de „puternic", „mare"; cuvîntul *kur* reda noțiunile

„munte", „pămînt" și „înalt". În limba sumeriană separarea substantivelor și a adjectivelor se află la începuturile ei, în timp ce noțiunile verbale erau redate prin complexe sonore independente.

Potrivit tendinței dominante în topica propoziției, în limba sumeriană nu existau prepoziții ci postpoziții, de exemplu *e-ta* sau *eta* însemna cuvînt cu cuvînt „casa în" adică „în casă"; *mag bi ta* — cuvînt cu cuvînt „inima lor în" adică „în inima lor" etc. Dacă o asemenea topică n-ar fi fost perturbată din cauza încrucișării cu alte limbi, în care predomina o topică inversă, ea ar fi dus la apariția de desinențe cazuale, deoarece în limbi de diverse tipuri multe desinențe ale cazurilor oblice se trag din postpoziții și pronume. Astfel în limba urartă, limbă veche de tip aglutinant, toate particulele auxiliare sînt postpuse. De multe ori, aceste particule sau postpoziții se unesc direct cu tema nominală și prin aceasta se apropie de indicatorii cazuali [2].

Din acest punct de vedere sînt semnificative exemplele din istoria sistemului cazual în limbile indo-europene. Într-adevăr, datorită încrucișării — în trecutul îndepărtat — a unor tendințe diferite de dezvoltare a acestor limbi, procesele de formare a indicatorilor cazuali sînt foarte obscure și numai cu greu și în puține cazuri pot fi scoase la lumină, prin diversele procedee de analiză comparativă-istorică. Totuși, uneori lingviștii pot urmări căile de evoluție a unui formant, mai ales atunci cînd el apare în perioada existenței independente a diferitelor grupe din familia limbilor indo-europene. Astfel, de exemplu, în perioada cînd diversele grupuri lingvistice indo-europene încă nu se despărțiseră din complexul indo-european de dialecte înrudite îndeaproape și învecinate teritorial și nu căpătaseră încă independența lingvistică, în sistemul indo-european nu exista cazul locativ. Funcția lui o îndeplinea fie dativul, fie tema cuvîntului fără indicator special. Grupul limbilor slave și-a creat locativul pe două căi: în primul rînd prin alternanța vocalei radicale din temă și, în al doilea rînd, prin folosirea unei particule speciale, postpuse sau a unei postpoziții care e reconstruită în gramatica comparată a limbilor slave în forma - *en*. Cunoscutul lingvist sovietic P. S. Kuznețov scrie în legătură

[2] Vezi I. I. Meșceaninov, *Грамматический строй урартского языка*, Изд. АН СССР, 1958.

cu aceasta : „Limba slavă comună a păstrat vie prepunerea semantemului amintit la gradul redus cu rol de prepoziție și de prefix *vъ/n*. Această utilizare a lui s-a transmis în limbile slave și s-a păstrat pînă astăzi.

Postpus în felul în care exista încă în epoca limbii comune indo-europene, cu un puternic accent dinamic, trecut apoi prin întreaga istorie a limbii indo-europene și transmis în diferitele ei ramuri, acest element s-a păstrat numai în unire cu o formă nominală... În urmă, acest element postpus a devenit o parte a formei nominale, afixul ei cazual“ [3].

Fiecare limbă indo-europeană are exemple de formare a desinențelor din cuvinte independente, prin dobîndirea treptată de către ele a unei semnificații gramaticale, ceea ce a dus în ultimă instanță la pierderea conținutului lor lexical independent. Desigur, acesta nu este unicul mijloc de creare a desinențelor. Dar despre aceasta vom vorbi mai tîrziu. Acum să revenim la problema proceselor inițiale de alcătuire a structurii gramaticale.

Limba este un fenomen social. Esența ei socială se manifestă în primul rînd în faptul că ea servește scopurilor comunicării în cadrul unei societăți. Dar semnificația ei socială nu constă numai în aceasta. Fiind un produs al societății, limba reflectă în dezvoltarea ei viața societății, într-adevăr nu direct, ci printr-o reflectare specifică în sistemul legilor ei interne. Dacă nu ținem seama de acest lucru, nu putem înțelege lupta dintre tendința de sufixare și cea de prefixare în evoluția limbilor, nu putem explica varietatea tipologică a limbilor lumii.

Pentru ca un grup de limbi să-și fi putut elabora un anumit sistem comun al structurii gramaticale, a fost necesară o perioadă îndelungată de strînsă comunicare între triburile care vorbeau acele limbi. Triburi periferice, venind în contact cu alte grupuri de triburi, care vorbeau limbi aparținînd altui sistem au dobîndit elemente noi, atît lexicale cît și structurale, furnizînd la rîndul lor vecinilor elemente din lexicul și structura grupului lor. Colectivele tribale puteau să-și schimbe poziția teritorială total sau parțial, ceea ce ducea la o nouă configurație a contactului lingvistic, creîndu-se în acest fel inovații atît în lexic cît și în componența formelor gramaticale. Prin aceasta se explică faptul că evolu-

[3] P. S. Kuznețov, *Развитие индоевропейского склонения в общеславянском языке*, Изд. АН СССР, 1958, p. 34.

ția limbilor de tip sufixal se caracterizează printr-o mare varietate și diversitate în manifestare. Limbi grupate convențional în aceeași familie prezintă mari diferențe între ele, pentru că fiecare limbă oglindește istoria concretă a unui anumit popor, ale cărui condiții de dezvoltare au putut fi mult deosebite de condițiile de dezvoltare ale altor popoare, avînd limbi cu același sistem. De la începutul existenței sale, orice popor este rezultatul celor mai variate amestecuri intertribale. De aceea, în limbile cu structură sufixală există întotdeauna și elemente de structură prefixală și totodată se observă procese contrare ambelor linii de evoluție lingvistică, care duc la destrămarea afixării și care, în unele cazuri, favorizează revenirea la structura analitică a diferite categorii gramaticale, iar uneori și a întregului sistem în ansamblu; așa s-a întîmplat în siameză și în alte limbi din grupul tibetan, în care analiza lingvistică dezvăluie urme ale prefixării din trecut. Întărirea analitismului este întotdeauna rezultatul unui amestec puternic și îndelungat între limbi cu structuri deja constituite.

După cum s-a arătat mai sus, în formarea atît a tendinței de prefixare cît și a celei de sufixare un factor hotărîtor în evoluția structurii gramaticale a fost topica fixă. Dar fiecare limbă tribală, elaborînd în propoziție o anumită topică și mergînd deci pe o anumită cale în constituirea gramaticii ei, nu a putut avea o evoluție consecventă a sistemului într-o anumită direcție, deoarece fiecare trib, în diverse perioade ale existenței lui, a venit în contact strîns cu alte triburi dintre cele mai diferite, între acestea și cu unele în care domina o altă topică. Dacă contactul dintre limba unui trib cu o limbă în care predomina o altă topică nu era destul de îndelungat pentru a întrerupe cu totul linia de dezvoltare care se contura în acea limbă, în orice caz el tulbura continuitatea dezvoltării tuturor formelor ei într-o singură direcție.

Liniile de evoluție a tendințelor de prefixare și sufixare pe treptele inițiale de constituire a sistemelor lingvistice s-au profilat simultan în diferite colective în sensul dezvoltării istorice a societății, s-au profilat ca direcții în mod egal posibile ale procesului de creație lingvistică, și în apariția lor, în formele lor de manifestare și intensificare n-au fost legate nici de condiții naturale, nici de particularitățile rasiale ale colectivelor lingvistice. Această ultimă afirmație trebuie subliniată cu toată tăria, deoarece în lucrările unor savanți sovietici de seamă răzbat uneori diferite ecouri ale unei expli-

căi rasiste a celor două linii în creaţia lingvistică a societăţii. Astfel, de exemplu, S. P. Tolstov, unul dintre cei mai mari arheologi, care a emis ideea fertilă că „ambele căi de evoluţie a structurii sintactico-morfologice au o valoare egală din punct de vedere social şi funcţional“[4], face încercarea greşită de a separa, de a izola, din punct de vedere geografic, aceste linii ale dezvoltării lingvistice şi de a stabili o legătură între purtătorii unei limbi cu o anumită structură şi particularităţile lor antropologice. S. P. Tolstov spune : „Ipoteza cea mai verosimilă este presupunerea că, în etapa timpurie a istoriei aşezării lui H o m o s a p i e n s, a avut loc o izolare îndelungată a două mari ansambluri de triburi primitive, iar ca urmare a acestui fapt în unul dintre ele a predominat o tendinţă de dezvoltare a vechiului cuvînt-propoziţie, în celălalt — cealaltă tendinţă. Fenomenele glaciare ale epocii paleoliticului superior dau explicarea probabilă a acestei izolări. Cele mai noi cercetări ale antropologilor sovietici (Roghinski, Debeţ, Trofimov, Ceboksarov) stabilesc legile acestui proces, importante pentru problema noastră“[5]. Şi mai departe S. P. Tolstov se pronunţă oarecum contradictoriu : „Faţă de lipsa necontestată de legătură firească între fenomenele antropologice şi cele lingvistice, faptul coincidenţei întîmplătoare a unor procese ce se desfăşoară paralel în condiţiile izolării glaciare ne dă dreptul de a folosi urmele antropologice ale celor mai vechi grupări şi deplasări ale omenirii pentru rezolvarea problemei noastre“[6]. Să presupunem că izolarea glaciară a predeterminat într-adevăr diferenţierea celor două căi de evoluţie a limbii. Cum se poate explica atunci justeţea următoarei teze, formulată tot de S. P. Tolstov : „Toate acestea permit să se considere că trebuie să vedem atît în chineză cît şi în limbile iafetice şi indo-europene produsul diverselor căi de încrucişare a limbilor din grupurile S-V şi N-E“[7]. Oare acest lucru se poate explica prin ocolurile întregului glob şi prin mişcările grupărilor tribale în perioada postglaciară? O asemenea explicare cu greu ar putea convinge pe cineva. Încrucişarea celor două linii de dezvoltare a structurilor lingvistice este caracteristică

---

[4] S. P. T o l s t o v, *Проблема происхождения индоевропейцев и современная этнография и этнографическая лингвистика.* Институт этнографии. Краткие сообщения, vol. I, Изд. АН СССР, 1946, p. 8.

[5] *Ibidem*, p. 9.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem*, p. 8.

fiecărei limbi. Nu există și nici nu pot exista limbi care să se dezvolte într-o direcție unică, pentru că nu există limbi care în perioada veche a existenței lor să nu fi suferit consecințele încrucișării intertribale. Dacă într-o perioadă foarte veche ar fi existat într-adevăr izolare teritorială a două mari grupări lingvistice, direct opuse ca structură, am fi avut acum zone periferice de limbi cu structură pur prefixală și pur sufixală. Dar acest lucru nu se observă în limbile vii[8]. În limbile existente putem vorbi numai despre predominarea uneia dintre tendințele de evoluție a gramaticii, sufixarea sau prefixarea. Așa, de exemplu, limbile semitice în afară de dezvoltarea sistemului de flexiune internă, se caracterizează și printr-un tip clar exprimat de structură gramaticală sufixală. Prefixele se întîlnesc rar, dar ele există totuși în fiecare limbă semitică. Astfel, în limba arabă este caracteristică lipsa unor adverbe propriu-zise, construcțiile adverbiale formîndu-se prin folosirea unei prepoziții în fața unui nume, de exemplu *bir-ra*: *ha* „ușor", *biz-zu*: *r* „abia", *bil - agal* „repede" etc.[9]. În sistemul verbal, de asemenea, există elemente de prefixare, de exemplu în crearea formei speciale de viitor, unde semnul caracteristic acestei categorii este prefixul *ha-*: *ha-yiktib* (el va scrie) de la verbul *katab* („a scrie", cuvînt cu cuvînt „el scria")[10].

Chiar limbi ca cele ugro-finice, care sînt pe drept considerate ca expresia celei mai consecvente aglutinări sufixale,

---

[8] În ce privește limbile moarte se poate spune că linia de evoluție a structurii lor gramaticale e reprezentată uneori într-o formă pură și consecventă. Ca exemple de structură pur sufixală pot servi, poate, limbile sumeriană și urartă, iar pentru cea pur prefixală limbile birmană și tibetană, pe cea mai veche treaptă de evoluție a lor. Acum limbile birmană și tibetană sînt limbi monosilabice, dar în ele s-au păstrat urme ale vechilor prefixe și nici o urmă de sufixe. Aceasta se explică, evident, prin aceea că perturbarea uneia dintre liniile evoluției structurii gramaticale putea avea loc numai ca rezultat al influenței îndelungate a unui sistem de alt tip, căreia i s-ar fi putut opune anumite condiții de viață ale colectivului lingvistic. O asemenea civilizație veche ca cea sumeriană s-a format la marginea lumii asiatice (Asia Anterioară) și a putut să-și păstreze timp îndelungat puritatea arhaică a evoluției ei gramaticale. Sclavii de alte limbi, pe care Sumerul a trebuit să și-i procure prin invazii războinice, nu puteau exercita o influență importantă asupra structurii limbii sumeriene, pentru că trăiau izolați de populația sumeriană, în condițiile muncii grele la sistemele de irigație.

[9] M. A. P e i, *The World's Chief Languages*, ed. a III-a, 1946, p. 468.

[10] Ținînd seama de greutățile tipografice, în transcripție nu se folosesc semnele diacritice — *N. A.*

conțin urme, ce-i drept foarte slabe, ale tendinței de prefixare. La aspectele de prefixare se poate referi faptul că în limbile finlandeză și estonă se întîlnesc postpoziții folosite ca prepoziții, de exemplu finlandezul *läpi pihan* unde *läpi* înseamnă „prin", *piha* „curte" adică „prin curte". Tot aici trebuie raportat și faptul că în unele limbi ugro-finice așa-numitul articol sau *specis* ocupă un loc prepozitiv în raport cu numele, de exemplu în limba maghiară.

În unele grupe de limbi predominarea unei anumite linii în evoluția gramaticii poate fi autohtonă. Un grup lingvistic putea avea o anumită tendință de stabilire a unei topici fixe în propoziție, încă înainte de perioada unor forme importante și constante de comunicare cu alte triburi; ulterior, stabilind comunicarea cu alte colective lingvistice, fiecare colectiv începe în mod inevitabil să absoarbă în limba lui, pe lîngă elemente lexicale de la alte triburi, și deprinderi lingvistice contrare în topica propoziției. Așa se explică fluctuațiile și inconsecvențele în evoluția elementelor structurale, existente aproape în fiecare limbă. Dar necesitatea colectivului lingvistic — necesitate care se întărește pe măsura creșterii schimbului dintre triburi — spre uniformitate și exprimare clară condiționează victoria uneia dintre cele două linii de evoluție structurală, predominarea ei obligatorie asupra celeilalte. Această victorie constituie premisa stabilirii unui anumit sistem lingvistic. Victoria uneia dintre cele două linii în mod egal posibile în structura lingvistică poate să nu fie frontală, ci să aibă loc în anumite sectoare. De exemplu, în sistemul conjugării unei anumite limbi poate să învingă tendința sufixală, iar în sistemul treptelor de comparație al aceleiași limbi — linia prefixală de evoluție etc. În legătură cu aceasta, este interesant de atras atenția asupra rezultatelor luptei dintre tendințele contrarii în formarea treptelor de comparație în limbile rusă și bulgară. În limba rusă victoria a fost de partea sufixării, de exemplu *красивый* „frumos" — *красивее* „mai frumos" — *красивейший* „cel mai frumos". Totuși, tendința spre prefixare a lăsat în limbă urme destul de sensibile. În loc de *красивее* se poate spune și *покрасивее*, în loc de *красивейший* — *наикрасивейший*.

Prefixele *по* - și *наи* - s-au păstrat în limba rusă vorbită ca suplimente pleonastice ale sufixelor. În limba bulgară rezultatele luptei dintre cele două tendințe ale dezvoltării structurii au fost opuse celor din limba rusă. Funcția elementelor care formează gradele de comparație s-a fixat

tocmai asupra prefixelor *по* - și *нау-*, în timp ce sufixele sînt folosite numai la unele rămășițe și la terminologia militară împrumutată din limba rusă. Astfel, treptele de comparație ale adjectivelor au în limba bulgară următoarele forme : *хубав* „frumos", *по-хубав, най-хубав.*

Dezvoltarea și victoria uneia sau alteia dintre tendințele structurale nu sînt condiționate nici de mediul geografic, nici de caracteristicile rasiale ale colectivului lingvistic. Ele sînt rezultatul unei alegeri arbitrare între două posibilități egale, ale fixării unei deprinderi lingvistice în interiorul unui colectiv lingvistic. Încrucișarea unor triburi cu deprinderi lingvistice diferite trebuie să fi perturbat în mod inevitabil dezvoltarea uniformă a structurii în diversele ei verigi.

Dar să revenim la cercetarea procesului îndepărtat de formare și fixare a structurii limbii. Aglutinarea cuvintelor n-a fost unicul izvor al desinențelor, afixelor. Putem fi total de acord cu punctul de vedere al lui A. Ludwig, după care admiterea aglutinării ca unic principiu de explicare a tuturor formanților gramaticali duce la confundarea pe plan teoretic a unor perioade diferite de evoluție a limbii ; după părerea sa, într-o analiză științifică este necesar să se scoată în evidență principiul caracteristic, fundamental în formarea gramaticii pentru fiecare perioadă a evoluției lingvistice în parte[11]. La aceasta ar trebui adăugat că e necesar să se țină seama că diferitele procese de constituire a formanților în crearea *diverselor* categorii gramaticale precum și formarea categoriilor gramaticale s-au produs nu simultan, ci în perioade diferite ale existenței limbii.

Astfel, în epoca de dinaintea primei mari diviziuni a muncii, procesul dominant era acela de stabilire a liniei de evoluție a prefixării pure sau a sufixării pure, ca rezultat al topicii fixe în propoziție. În epoca de după prima mare diviziune a muncii, cînd diverse triburi au fost deja silite să contracteze legături economice, în limbile lor, paralel cu creșterea elementelor de sufixare și prefixare, a avut loc o reinterpretare a sinonimiei lexicale, care apare pe baza acestor legături. Numele sinonime de acțiune și stare, pe care fiecare limbă de trib le dobîndise ca rezultat al contactului intertribal, au fost reinterpretate treptat ca forme aspectuale diferite ale acțiunii, constituind baza viitoarelor categorii gramati-

[11] Cf. A. Ludwig, *Agglutination oder Adaptation?*, Praga, 1873, pp. 20—21.

cale temporale. În ultima instanță în felul acesta, în limba rusă s-au alcătuit formele supletive ale verbului *идти*: *я иду*, *я шел*, *я ходил* sau în limba germană *ich bin*, *war*; sau în gotică: *gaggan* „a merge", *iddja* „mergea". Că formele *иду*, *шел*, *ходил* au avut cîndva exact același sens se poate vedea din faptul că în limba gotică *iddja* are sensul de trecut, în timp ce forma *иду* în limba rusă servește la exprimarea prezentului, iar forma *jada* în limba slovenă veche apare cu funcția de temă a prezentului cu sensul „a merge cu un vehicul".

Se pare că prin origine supletivă trebuie explicat și fenomenul alternanței vocalice din limbile indo-europene, care servește la diferențierea lexicală și temporală a unor noțiuni exprimate prin forma cuvintelor, ca de exemplu în rusă *везти*, *возить* , *нести*, *носить* sau în germană *lesen*, *las* etc. În perioada de început a evoluției lingvistice îmbinările consonantice erau, probabil, purtătorii semnificației, vocala fiindu-le adăugată cu totul arbitrar, fără a avea influență asupra sensului cuvîntului. Putem observa urme ale acestei „indiferențe" semantice a vocalelor în limbile semitice în perioada veche a istoriei lor, cînd *i*, *u* erau întru totul identici sub raport morfologic și se opuneau numai lui *a* scurt[12]. Ocupîndu-se într-o oarecare măsură de această problemă a „indiferenței" fonematice a vocalelor, A. V. Desnițkaia, în lucrarea sa acum depășită *Чередование гласных в германских языках*, se referă, la observațiile lui B. I. Vladimirțev cu privire la particularitățile vocalismului mongol din *Сравнительная грамматика монгольского письменного языка халхаского наречия*: „În limba mongolă scrisă se observă următorul fenomen: există un număr destul de mare de cuvinte care, din punct de vedere fonetic, se deosebesc între ele numai prin aceea că unele aparțin seriei posterioare, guturale, iar altele seriei anterioare, palatale, păstrînd în mare parte același sens sau fiind foarte apropiate din punct de vedere semantic. În acest fel apar cuvinte oarecum perechi care aparțin ambelor serii și care totodată reprezintă același lucru: un singur cuvînt dar cu două aspecte, gutural și palatal... Dar se poate observa adesea că limba folosește cele două forme ale cuvîntului pentru a marca o nuanță de sens; uneori cuvîntul din seria guturală indică genul masculin,

[12] Bergsträsser, *Einführung in die semitischen Sprachen*, München, 1928, p. 5.

iar cuvîntul din seria palatală — pe cel feminin... În limbile înrudite, în manciuriană, există, de asemenea, perechi de cuvinte care se deosebesc între ele prin aceea că unele aparţin seriei posterioare, altele seriei anterioare; ele sînt foarte apropiate ca sens sau prezintă numai diferenţe de gen".

Aceeaşi a fost probabil situaţia şi în limbile indo-europene în perioada de constituire a structurii lor. În diferite comunităţi gentilice, înrudite prin origine, în complexul consoanelor a început să se fixeze o vocală deja clar articulată, nu obligatoriu aceeaşi. Un trib sau o serie de triburi legate între ele din punct de vedere economic căpătau în acest fel o mulţime de sinonime cu componenţă vocalică diferită, dar cu aceeaşi componenţă consonantică. În permanenţă factorul activ al reinterpretării, stimulat de necesitatea crescîndă a diferenţierii gramaticale mai detaliate, introduce în formele identice nuanţe noi şi variate de sens gramatical, iar adesea şi de sens lexical. Aşa s-a produs, poate, în limbile germane, dezmembrarea unei noţiuni în variante apropiate una de alta, de exemplu în cuvintele *Meer* „mare" şi *Moor* „baltă", *Kern* „sîmbure" şi *Korn* „grăunte" etc. sau cu diferenţiere de gen asemănătoare aceleia din limba mongolă, de exemplu, germ. *das Huhn* (denumire generală cf. rus. *куры* faţă de formele regulate *петухи* „cocoşi" şi *курицы* „găini"), *der Hahn* „cocoşul", *die Henne* „găina", „cloşca".

Sinonimia numelor de acţiune a fost prelucrată în nuanţe ale acţiunii aspectuale şi apoi şi temporale.

În etapele timpurii ale evoluţiei lingvistice, datorită comunicării intense dintre triburi, sinonimia era deosebit de variată şi bogată. Să luăm un exemplu de bogăţie sinonimică din limba sumeriană, pentru că aici majoritatea unităţilor lexicale fiind formate dintr-un singur element, fenomenul apare în mod evident. Pentru exprimarea noţiunii „a merge" există în limba sumeriană cuvintele : *ir*, *ghir*, *ghin*, *ghi*, *ghien*, *gug*, *kir*, *di*, *du*, *tu*, *ra*, *ri* şi multe altele. O asemenea bogăţie a seriei sinonimice era caracteristică fiecărui nume de acţiune din sumeriană. Ea a furnizat posibilităţi bogate de folosire a sinonimelor în procesul de constituire de sensuri aspectuale şi temporale la paradigmele în formare ale verbului. Dacă ne oprim la sinonimia citată mai sus pentru noţiunea „a merge" în sumeriană, chiar în limitele acestei serii sinonimice putem observa dublarea elementului pentru a exprima repetarea acţiunii, de ex. *di-di* care însemna „a merge de colo-colo", „a se plimba".

Reduplicarea era suficientă pentru a exprima repetarea acțiunii dar puțin utilă pentru a reda alte sensuri aspectuale ale verbului. În limbile vechi ea cuprindea un mare număr de verbe, fapt pe care-l atestă o limbă germanică de răsărit, limbă moartă, gotica, în care sînt foarte multe verbe cu reduplicare. Este interesant de remarcat că asemenea verbe există și în alte limbi germanice, fixate în scris cu cîteva secole mai tîrziu; ele formează însă un tip deosebit de alternanță a vocalelor în morfemele radicale. Tocmai această împrejurare a dus mai întîi pe lingviști la ideea destul de sterilă că alternanța indo-europeană a vocalelor radicale trebuie explicată ca acțiune a unor factori pur fonetici, apoi fonematici. Caracterul concret al acestor factori a fost definit în mod diferit în diverse perioade ale dezvoltării indo-europenisticii, dar esența interpretării rămînea aceeași. Campionii teoriei laringale n-au adus principial nimic nou, pentru că toate încercările de a rezolva problemele glotogonice ale indo-europenisticii fără a ține seama de procesele de evoluție din limbi neindo-europene și, mai ales, fără a ține seama de esența socială a limbii, de legătura dintre evoluția limbii și dezvoltarea socială a purtătorilor ei erau sortite cel puțin să rămînă sterile. Apariția alternanței vocalice în limbile indo-europene aparține perioadei foarte îndepărtate în care se constituie familia limbilor indo-europene, întrucît în cele mai vechi monumente scrise ea e reprezentată deja sub un aspect mult schimbat. Cu toate acestea, ea nu apare înainte de formarea diferitelor dialecte înrudite îndeaproape, folosite ca mijloc de comunicare pe teritorii alăturate, de vreme ce un vocalism diferit în îmbinări consonantice similare putea să apară numai în colective lingvistice diferite, înrudite ca origine și apropiate teritorial. Inițial, acest vocalism nu avea nici o semnificație gramaticală; slab reprezentat în complexul consonantic, neclar sub aspect articulator, sunetul vocalic a dobîndit treptat o exprimare sonoră mai puternică, care nu influența totuși asupra sensului lexical al complexului sonor. Probabil, mai ales sunetele consonantice în îmbinarea lor pereche aveau randament fonematic. Din acest punct de vedere, putem fi întru totul de acord cu E. Benveniste atunci cînd demonstrează caracterul biconsonantic al rădăcinii indo-europene, deși argumentele lui sînt rezultatul unui alt

raționament[13]. Procesul de gramaticalizare a alternanței vocalelor a început atunci cînd, în cadrul procesului de comunicare, colectivele lingvistice și-au completat reciproc vocabularul cu cuvinte echivalente. Bogăția sinonimică a limbii a făcut posibilă realizarea gramaticalizării alternanței vocalice, iar această gramaticalizare a evoluat în fiecare grup de limbi pe căi proprii și a cuprins diferite categorii gramaticale. Cea mai clară folosire gramaticală a alternanței vocalelor s-a păstrat în limbile germanice. Limbile așa-numitelor popoare tinere, între care se numără și cele de limbă indo-europeană, slave, germanice, baltice și altele, mai ales în perioada veche a istoriei lor, prezintă, din multe puncte de vedere, o stare mai veche decît sanscrita, greaca veche și altele, ceea ce se explică prin particularitățile dezvoltării istorice ale popoarelor respective. Pe baza materialului din limbile germanice se poate dezvălui în mod foarte clar caracterul supletiv al utilizării gramaticale a alternanței vocalice. Supletivismul a fost mijlocul cel mai eficient pentru formarea diverselor nuanțe aspectuale și temporale ale sensului gramatical. Unul dintre aspectele supletivismului a fost folosirea unor cuvinte total deosebite ca aspect sonor, dar avînd același sens lexical (de ex. rus. *идy*, *ходил*, *шел*); acest tip de forme verbale supletive nu a fost predominant.

Mai răspîndit a fost procedeul prin care rădăcini de origine lingvistică diferită, apropiate ca formă sonoră, au fost reinterpretate ca nuanțe diferite de aspect și de timp ale aceleiași noțiuni verbale. Întrucît vocalismul diferit al elementelor cu același consonantism era rezultatul sinonimiei intergentilice sau intertribale, în primele epoci nu putea exista nici un fel de legitate în alternanța vocalelor.

Legi ale alternanței vocalice au apărut în sistemul verbal mai tîrziu, datorită necesității crescînde a colectivului de a reglementa uzul lingvistic pentru o mai mare precizie și claritate a ideii. Această necesitate a trezit la viață legea dezvoltării prin analogie, care oferă mari posibilități de a folosi pe larg forme lingvistice deja create și, totodată, de a favoriza cristalizarea structurii lingvistice. Astfel legea analogiei a fost mijlocul tehnic de realizare a unei alternanțe vocalice cu rol gramatical.

---

[13] Cf. E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, I, Paris, 1935.

Materialul limbilor germanice atestă în mod evident că alternanța indo-europeană a vocalelor a fost la început arbitrară și nu se reducea numai la alternanța e/o. Este semnificativ că acest caracter arbitrar se observă tocmai la substantive, mai ales în perioada veche a evoluției limbilor germanice. Astfel, pentru exprimarea noțiunii „cerul gurii" în limba germană veche de sus există trei cuvinte cu același consonantism dar cu vocalism diferit — *guomo*, *giumo*, *goumo* (forma contemporană *Gaumen*); cf. în limba veche islandeză *tjara* „rășină", *tyrve* „copac rășinos", *trê* „copac", *trog* „albie", sau *dys* „grămadă de pietre", *des* „căpiță de fîn, claie" sau *bleikr* „palid", *blakkr* „ofilit" etc.

Exemplele de mai sus atestă în mod evident că izvorul multor forme gramaticale precum și al fenomenului alternanței vocalice a fost prezența în fiecare limbă tribală, într-o anumită perioadă a existenței ei, a unei sinonimii bogate, creată pe baza fuzionării vocabularului, în urma comunicării intertribale și a încrucișării.

Dacă alternanța vocalică a dobîndit, în calitate de mijloc gramatical, o largă răspîndire în limbile hamitice și semitice, în limbile indo-europene ea și-a pierdut de timpuriu productivitatea, cedînd locul formației sufixale a formelor verbale temporale. Sufixele verbale cu sens aspectual și temporal s-au putut dezvolta și ele prin reinterpretarea gramaticală a unor cuvinte de sine stătătoare. În limbile în care exprimarea timpului a revenit verbului, asemenea cuvinte-formanți au fost — cum e și de așteptat — verbele. Dar există limbi neindo-europene, unde caracteristicile formale ale timpului sînt legate de substantive. Astfel, V. I. Johelson, cercetînd particularitățile gramaticale ale limbii aleute (limbă paleoasiatică) observă că în ea „verbele pot conține elemente diminutivale, peiorative, de ocară și alte elemente atributive, în raport cu persoana care face acțiunea, iar numele poate fi legat de ideea de timp"[14]. În unele limbi se observă și asemenea fenomene cînd, în cadrul sinonimiei substantivale, se repartizează funcții de exprimare a unor noțiuni temporale, iar verbul nu cunoaște, nu reflectă relații temporale. Totuși, majoritatea covîrșitoare a limbilor de pe glob fixează funcția de exprimare a relațiilor temporale în sistemul verbal. În

[14] V. I. Johelson, *Заметки о фонетических и структурных основах алеутского языка*. Известия Академии наук, отд. лит. и языка, nr. 17, 1912, 1033.

limbi neindo-europene de tip arhaic, adică în limbi care, datorită condițiilor speciale de dezvoltare socială a vorbitorilor lor, au păstrat pe scară largă o stare mai veche, raporturile aspectuale și temporale sînt exprimate, de regulă, cu ajutorul unor verbe speciale. Așa, de exemplu, D. Westermann scrie despre sistemul verbal în limbile sudaneze : „Verbul nu se schimbă în cursul conjugării. Timpurile și aspectele se formează asemeni cazurilor la substantiv : a) cu ajutorul altor verbe, *b*) cu ajutorul substantivelor“[15].

În limbile indo-europene dezvoltarea sistemului verbal a mers pe căi analoge. Din cauza însemnatelor deplasări teritoriale ale populațiilor indo-europene pe teritoriul asiatic și european și datorită influenței unor substrate foarte diferite, aceste căi sînt foarte obscure. Dar în limbile indo-europene ale unor popoare tinere, îndeosebi în limbile germanice, mai pot fi descoperite aproape sigur vechile mijloace de formare a sistemului temporal. În limbile germanice, pentru formarea trecutului se folosește pe larg un sufix dental care, la origine, a fost un cuvînt de sine stătător. O dată cu creșterea culturii materiale, cu complicarea și lărgirea activității de muncă a colectivului, crește și fondul de cuvinte care exprimă acțiuni și stări. În legătură cu aceasta, se ivește necesitatea de creare a unui mijloc mai simplu și eficient pentru exprimarea formelor temporale, întrucît folosirea sinonimiei intertribale prin supletivism era limitată. Un asemenea mijloc a fost sufixul dental - *d*, care are o istorie destul de complicată, provenind din verbul cu sensul „a face“. Această istorie poate fi urmărită pe diverse materiale din limbile germanice în diferite perioade, începînd cu limbile germanice vechi și terminînd cu limbile contemporane germană și engleză și dialectele lor. Să începem cu cercetarea formelor din limbile germanice contemporane.

Limba engleză are o formă deosebită, analitică de prezent pentru propozițiile interogative și negative. Ea se formează cu ajutorul verbului *to do* „a face“, de exemplu *Do you like it*? „Îți place asta“ ? *I do not like it* „asta nu-mi place“. Acest fenomen se observă, oarecum în altă formă, și în limba germană, mai exact în graiul popular și în dialectele limbii contemporane, care păstrează multe aspecte arhaice în lexic și în structura gramaticală. În unele dialecte germane și în graiul popular, alături de formele verbale simple la prezent

[15] D. Westermann, *Die Sudansprachen*, Hamburg, 1911, p. 64.

și preterit există forme cu circumscriere, cu verbul *tun* „a face". Aceste forme aproape că nu se mai întîlnesc acum în limba literară, ci sînt o rămășiță arhaică, care se păstrează într-o oarecare măsură în dialogul popular. În secolul al XVIII-lea, datorită interesului pentru cîntecele populare și poezia populară, formele analitice cu *tun* au pătruns temporar în limba germană scrisă; ele se întîlnesc la Herder, Goethe și la alți reprezentanți ai literaturii germane din acest timp.

Folosirea formelor analitice cu *tun* poate fi urmărită atît în germana nouă de sus cît și în cea medie. În germana veche de sus nu se observă asemenea forme, dar aceasta se explică numai prin faptul că ea era o limbă literară creată pe o anumită bază dialectală. Că forma analitică cu *tun* a existat și în vorbirea populară din acel timp se vede din faptul că verbul *tun* a păstrat o formă extrem de arhaică în conjugare și anume reduplicarea silabei radicale la trecut și tipul de conjugare în *-mi*.

Caracterul arhaic al formei se păstrează întotdeauna în cazul unei folosiri frecvente a cuvîntului într-o funcție gramaticală deosebită, care anulează efectul legii analogiei. Astfel din cele mai vechi timpuri verbul *tun* este folosit ca verb auxiliar la forme temporale. Aceasta permite să se presupună că în limbile germanice sufixul dental al preteritului se află în legătură cu verbul *tun*.

Forma reduplicată a acestui verb arată că el indica la trecut repetarea acțiunii. Acest semn vizibil al repetării acțiunii prin unirea cu tema altui verb conferea sensul aspectual al repetării și celuilalt verb, ceea ce, în cele din urmă, l-a transformat pe *tun* în morfem al trecutului. Nu este exclusă posibilitatea ca repetarea acțiunii să fi fost exprimată printr-o formă cu circumscriere, în care verbul auxiliar urma după verbul principal, ceea ce ar fi dus în ultima instanță la transformarea verbului auxiliar într-un sufix. În limba gotică, verbele care nu au alternanța vocalică în rădăcină conțin la această formă un sufix dental, care corespunde pe deplin formei germane *täten* (forma arhaică a preteritului la plural), de exemplu got. *nasi dêdun* „au salvat" (pers. a III-a plural).

În limbile slave timpul trecut se formează altfel, dar, cu toată diferența de principii a formației, ea este foarte aproape de principiul, descris mai sus, al formării preteritului în limbile germanice. Pentru complexul lingvistic indo-european e caracteristică marea varietate în formarea imperfectului: fiecare grup de limbi indo-europene are calea sa proprie de

constituire a acestei categorii gramaticale. În limba slavă comună, imperfectul se caracterizează prin elementul — *axъ* în care unii lingviști văd o formă a verbului *a fi*. Este greu de demonstrat această ipoteză întrucît, datorită intersectării celor mai diferite procese gramaticale, nu se poate restabili linia fundamentală de evoluție a acestei categorii în limba slavă comună. Dar aceasta nu e atît de important. În limbile slave se dezvoltă o formă în — *лъ* pentru exprimarea trecutului. Astfel, în limba rusă avem, de exemplu, următoarele forme : *смотрел, пел, шел* etc. Aceste forme au apărut ca rezultat al suprimării verbului auxiliar *a fi*. De acest lucru ne putem convinge, comparînd limba rusă cu alte limbi slave. Formele în - *л* erau participii predicative : - *лъ* (masc.) - *ла* (fem.), - *ло* (neutru). În limba slavă veche, aceste participii predicative erau folosite împreună cu verbul-copulă la formarea perfectului, de exemplu *при шьлъ есмь* (am venit). În limba polonă verbul-copulă și-a pierdut deja orice independență și s-a transformat în desinență, de exemplu : *niosłem*" am purtat" (masculin) *niosłam* (la feminin) *niosłom* (neutru) etc.[16]

În ce privește însuși participiul predicativ, participiul în - *l* nu se găsește în toate limbile indo-europene, ci numai în limbile slave și toharice, precum și, în unele cazuri, în armeană. În alte cîteva limbi indo-europene acest sufix se găsește la cîteva substantive și adjective, de pildă în limbile germanice : v.g.s. *ezzal* „lacom", v. sax. *slapol* „somnoros", got. *sakkuls* „arțăgos", germ. *Seil* „frînghie" etc. În latină acest sufix apare ca element derivativ la substantive neutre, care indică instrumentul, de exemplu *torculum* „presă de struguri, teasc", *vinculum* „cerc de butoi, legătură" etc.[17] În limbile slave, de exemplu în rusă, avem formații analoge ; cf. *грузило* „plumb la undiță", *давило* „teasc", *мерило* „măsură" precum și *весло* „vîslă", *масло* „unt" etc. Aceasta arată că sufixul indo-european *-l* avea cîndva un sens independent, era un cuvînt care nota o activitate. Procesul de formalizare l-a cuprins încă în perioada cînd limbile indo-europene erau foarte apropiate din punct de vedere lingvistic

[16] Cf. V o n d r a k, *Slavische vergleichende Grammatik*, II, Berlin, 1928, p. 147.

[17] Exemplele de adjective și substantive cu sufixul *-l* sînt extrase din lucrarea lui W e r n e r T h o m a s, *Die tocharischen Verbaladjektiva auf -l*, Akademie-Verlag, Berlin, 1952.

și teritorial, dar fixarea lui definitivă în funcția de morfem gramatical s-a produs mai tîrziu și nu în toate limbile.

În flexiunea nominală a limbilor indo-europene sistemul desinențelor se dezvoltă, evident, mai tîrziu decît formanții verbali, de vreme ce el folosește în multe cazuri aceleași morfeme ca și sistemul conjugării. Primatul verbului a fost determinat de faptul că activitatea colectivă de muncă constituia conținutul principal al vieții fiecărui membru al comunei primitive; tocmai această activitate unea comunitatea prin legături strînse, indisolubile, ea determina conștiința socială și întreaga înțelegere a mediului material exprimată în formă lingvistică, ea favoriza dezvoltarea limbii ca mijloc necesar de comunicare în procesul muncii colective. De aceea, separarea verbului din masa comună a complexelor sonore articulate a fost pasul principal, hotărîtor pe calea formării structurii gramaticale. În procesul constituirii sistemului verbal, indicatorii formali verbali au dobîndit treptat funcția suplimentară de morfeme ale relațiilor cazuale ale numelui, căci esența dezvoltării structurii gramaticale constă, în primul rînd, în formarea verbalității propoziției.

Flexiunea verbală, spre deosebire de sufixare, s-a dezvoltat în mare parte din pronume. În unele cazuri, prin analiza comparativă-istorică, mai sîntem în stare să descoperim originea pronominală a unei desinențe. Pentru a arăta mai clar trăsăturile acestui proces, ne folosim de unele exemple din limbile contemporane, întrucît în istoria limbilor se observă adesea procese care se repetă. Din acest punct de vedere un mare interes prezintă particularitățile folosirii pronumelor personale în limba romînă contemporană, particularități care și acum preocupă pe lingviști de diverse orientări. Despre aceste particularități R. A. Budagov scria: „Felul cum sînt folosite pronumele în limba romînă se deosebește esențial de situația din majoritatea limbilor indo-europene. Diferența constă, în primul rînd, în faptul că în romînă pronumele se folosesc de obicei cu mult mai frecvent decît în multe alte limbi contemporane din grupul indo-european. Romînul spune, de exemplu: *femeii îi era milă, banii îi luase cu sine, pe bătrînul Sultan am să-l împușc mîine* etc."[18]

Lingviștii au încercat să explice în diferite moduri acest fenomen specific limbii romîne. Așa, de exemplu, A. Proco-

[18] R. A. Budagov, *Функции личных местоимений в современном румынском языке*, Известия Акад. наук, СССР, Отд. Лит. и языка, vol. 7, 1948, fasc. 5, p. 428.

povici considera că pronumele folosite în acest caz aveau rolul unor desinențe verbale personale, întrucît forma verbală nu era diferențiată din punct de vedere morfologic și și-a dobîndit caracter flexionar abia mai tîrziu, sub influența conjugării latine. El a formulat această concluzie pe baza a trei fapte și anume : în asemenea cazuri pronumele stă la nominativ, nu are accent și se acordă cu verbul[19].

R. A. Budagov atribuie unui asemenea pronume funcția articolului hotărît de la substantive. Dar interpretarea lui e contrazisă de faptul că în această folosire pronumele nu apare niciodată alături de substantivul la nominativ, ci numai la cazurile oblice. Astfel, atunci cînd un caz oblic al numelui cu care începe propoziția este cazul dependent nu numai din punct de vedere morfologic ci și semantic, adică este în realitate cazul substanței dependente, pronumele sprijină numele (tipul „femeii îi era milă"); cînd cazul oblic al numelui tinde, din punct de vedere semantic, să ocupe poziția cazului nominativ, relativ independent, atunci întreaga construcție sintactică apare potențial alta, tinde spre construcția directă cu subiectul la început, la nominativ și nu e necesar ca el să fie reluat"[20].

Însăși argumentarea lui R. A. Budagov nu pledează în sprijinul teoriei sale, pentru că determinarea și nedeterminarea substantivului ca noțiune nu au o legătură directă cu cazurile, deci funcția pronumelor arătate mai sus nu e funcția unui articol ci, mai curînd, a unui formant fie al verbului, fie al sistemului cazual. E caracteristic că în limba romînă substantivul poate sta la nominativ în timp ce pronumele capătă forma corespunzătoare a cazului oblic. În această problemă Budagov scrie : „Una dintre diferențele importante dintre construcția românească și construcția cu pronumele «lector» din alte limbi indo-europene constă, pe cît știm, în aceea că pronumele românesc stă în asemenea situații la un caz oblic, independent de cazul la care se află numele" [21].

În acest fel limba romînă ne arată într-o oarecare măsură cum aceleași elemente formative au putut ajunge în același timp și în conjugare și în declinare. Stratificările

[19] Cf. A. Procopovici, *Pronumele personal în funcțiune morfologică verbală*, Cluj, 1933.
[20] R. A. Budagov, *op. cit.*, p. 439.
[21] *Ibidem*, p. 438.

lingvistice ulterioare ascund acest proces, îl schimbă, dar în fiecare grup de limbi se păstrează totuşi unele urme. Foarte multe limbi neindo-europene includ în forma predicatului verbal particule pronominale, care reflectă relaţiile obiective ale numelor în propoziţie. Şi, dimpotrivă, în multe limbi există îmbinări morfologice între substantiv şi pronumele cu funcţie de morfem cazual. Astfel, în limba georgiană veche, cazurile nominativ şi narativ sînt exprimate prin forma *kasi* „om", la ergativ *kas-man* „om-el", la genitiv *kas-is-a* unde *is* de asemenea e pronumele „el".

Dar aceasta încă nu înseamnă că întreaga diversitate de desinenţe cazuale a apărut numai pe baza transformării pronumelui în interiorul unei limbi tribale. Ele au putut să se dezvolte şi prin transformarea unor forme cazuale sinonimice, produse ca rezultat al unei încrucişări lingvistice intertribale, precum şi prin contopirea unor elemente gramaticale, pe baza unificării intertribale a lexicului. Numai aşa se poate explica existenţa a 52 de cazuri în limba tabasarană (limbă din Daghestan). Pe o treaptă timpurie a evoluţiei ei, limba tabasarană a trecut, probabil, prin procese intense de încrucişare intertribală multilaterală, ceea ce a produs bogăţia de cazuri citată mai sus. Dar neexistînd acţiunea de frînare exercitată de limba scrisă asupra dezvoltării formelor, în procesul obişnuitei reinterpretări a elementelor gramaticale sinonimice, limba tabasarană şi-a constituit întreaga ei declinare într-un sistem consecvent. L. I. Jirkov caracterizează această consecvenţă în felul următor: „Declinarea tabasarană e una singură, în sensul că toate afixele cazuale sînt aceleaşi la toate substantivele, dacă se lasă la o parte faptul că tema cazurilor oblice poate fi formată în moduri diferite, aşa încît în dicţionarul tabasaran, la foarte multe cuvinte se indică, alături de forma de nominativ, şi unul dintre cazurile oblice. Toate celelalte cazuri oblice pot fi deduse în mod regulat, prin simpla schimbare a afixelor cazuale (respectînd cîteva legi foarte simple de reducere şi cădere a vocalelor în tema cuvîntului declinat"[22].

Bineînţeles, desinenţele cazuale nu se creează toate numai din particule pronominale. Unele grupe de cazuri, şi anume cele care exprimă raporturi spaţiale, s-au putut forma pe baza adverbelor şi a postpoziţiilor.

---

[22] L. I. Jirkov, *Табасаранский язык*, Изд. АН СССР, 1948, p. 58.

Crearea desinențelor cazuale a fost precedată în unele limbi sau familii de limbi de constituirea unui grup special de formanți, pe care îi cunoaștem ca afixe formatoare de temă, și a căror funcție consta în gruparea substantivelor în anumite clase. Cînd spunem că formarea temelor nominale a precedat formarea sistemului cazual, nu trebuie să se înțeleagă că formarea temelor se încheie în momentul dezvoltării sistemului declinării. Aceste două procese au avut loc nesimultan la origine, dar în evoluția ulterioară au putut să se continue concomitent.

Pe o treaptă mai veche de evoluție a limbilor indo-europene, exista un sistem dezvoltat de repartizare a substantivelor în grupuri unite prin sufixe tematice. Probabil, aceste grupuri includeau inițial numele după un anumit principiu semantic, iar sufixele tematice erau determinanți semantici. Acum este deja greu să se stabilească principiul semantic al acestei grupări a substantivelor în perioada veche de evoluție a limbilor indo-europene, întrucît, încă în perioada dinainte de fixarea în scris a materialului lingvistic, au avut loc importante deplasări ale substantivelor după anumite trăsături dintr-un grup tematic într-altul, datorită presiunii sistemului. De asemenea, și procesele de reinterpretare a temelor și de simplificare a rădăcinii au modificat mult și au întunecat semnificația semantică și aspectul inițial al morfemelor tematice. Cu toate acestea, noi dispunem de un material pe baza căruia se pot trage anumite concluzii.

În primul rînd, în limbile indo-europene vechi s-a păstrat un grup de substantive cu sufixul tematic *-r*, care unea termeni de rudenie, ca, de exemplu, lat. *pater*, *frater*, *mater*, *soror*; rus. *свекор;* v. sax. *dohtor* „fiică“ etc. Această reunire semantică consecventă a substantivelor cu un singur afix tematic arată că și alte sufixe tematice au avut, inițial, un anumit sens.

În al doilea rînd, foarte semnificative din acest punct de vedere sînt legăturile semantice ale unui alt afix tematic indo-european, *-s*, care, în vechime, reunea un grup destul de mare de substantive neutre. Lingvistul german Günther Ipsen, elaborînd un nou procedeu de analiză a vocabularului, înțeles ca sumă de grupuri de cuvinte legate din punct de vedere semantic (cîmpul semantic), a făcut o cercetare interesantă asupra denumirii metalelor în limbile indo-europene. El a arătat că în limbile indo-europene vechi, aproape

toate denumirile metalelor sînt împrumuturi foarte vechi. Cel mai arhaic dintre ele este considerat de Ipsen ca fiind cuvîntul latin *aes*, gen. *aeris*, care se trage din vechea denumire indigenă a insulei Cipru, de unde se aducea minereul în antichitate. Din cauza formei lui, acest împrumut a fost interpretat de colectivul lingvistic ca un cuvînt neutru cu tema în *-s*.

Formantul tematic *-s* așa cum s-a spus mai sus, reunea în antichitate un număr mare de substantive de gen neutru. Este interesant de semnalat faptul că adaptarea la sistemul structurii indo-europene a obligat acest cuvînt să funcționeze ca un determinativ sui-generis în raport cu cuvintele care desemnează metale și care sînt împrumutate din mileniul al III-lea î.e.n. G. Ipsen scrie : „Această reunire într-un grup se produce pe mai multe trepte; în primul rînd toate numele sînt reunite sub raport formal, urmînd celui mai vechi membru și dobîndind după modelul lui forma de neutru... în al doilea rînd, ele se diferențiază unul de altul, pentru că numai *aes* apare ca substantiv independent, în timp ce celelalte îi sînt subordonate în funcție atributivă; în al treilea rînd, ele formează un singur grup și din punct de vedere semantic, întrucît sînt înțelese ca adjective care arată culoarea; de aceea, mai tîrziu, ele își schimbă forma sonoră, prin etimologie populară. Prima treaptă alcătuiește din unități diferite o clasă de cuvinte; a doua treaptă le concretizează prin îmbinare sintactică ca „grup cu caracteristicile aramei" și prin aceasta formează noțiunea de metal; a treia treaptă, prin reinterpretare, înlătură amprenta originii străine, incluzînd metalele în sistemul denumirii culorilor" [23].

În acest fel, observăm aici în mod evident cum *aes* se transformă în determinativ și apare cu aceeași funcție ca în germană cuvîntul *Baum* „copac", acesta repetîndu-se la determinarea substantivelor în formele : *Fichtenbaum* „pin", *Tannenbaum* „brad", *Birkenbaum* „mesteacăn", *Espenbaum* „plop" etc. Paralel există și forme fără determinativ : *Fichte*, *Tanne*, *Birke*, *Espe* etc.

Toate acestea arată că în limba indo-europeană au fost multă vreme vii tendințele de a forma clase de substantive după criteriul semantic. De aceea, analiza lexicului indo-

[23] G. Ipsen, *Der neue Sprachbegriff*, în „Zeitschrift für Deutschkunde", 1932, Heft I, p. 15.

european după principiul ipsenian al cîmpului semantic poate da, fără îndoială, rezultate interesante atît pentru înțelegerea problemelor strict de indo-europeană, cît și pe planul lingvisticii generale.

Totuși, dacă tendința spre determinare se păstrează o vreme îndelungată în limbile indo-europene, morfemele tematice concrete, prin al treilea mileniu î.e.n., pierduseră deja sensul lor determinativ. Același morfem *-s* nu reprezintă ceva unic sub raport formal. El apare în forme care, pentru limba-bază indo-europeană, se reconstruiesc ca *-es*, *-os*, *-is*, *-us*, *ɔs*. Toate aceste forme și-au găsit reflectarea, de exemplu, în limba hitită, însă ele grupează laolaltă substantive foarte diferite ca sens, care nicidecum nu pot fi reduse la același numitor. Trebuie atrasă atenția asupra faptului că sînt multe cuvinte hitite cu tema în *-s* care nu sînt indo-europene sau, mai bine zis, care nu au corespondent în vocabularul altor limbi indo-europene [24]. Franz Specht, în lucrarea sa *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, arată că temele în *-is* și *-us* au fost inițial, în sanscrită, teme în *-i* și *-u*, la care apoi s-a atașat sufixul *-s*. Specht aduce numeroase exemple de existență paralelă a unor teme în *-is* și *-i*, *-us* și *-u*, de la aceeași rădăcină și cu același sens. Nu este necesar să enumerăm toate exemplele lui; pentru concretizare ne limităm la două-trei perechi: *arcis* (N. rază) alături de *arci* (M. rază), *rocis* (N. lumină) alături de *roci* (F. lumină), *mánus* (M. om) alături de *mánu* (M. om)[25].

Franz Specht face încercarea interesantă de a descoperi principiul semantic al vechii repartizări a lexicului indo-european în clase nominale separate din punct de vedere formal, dar nu reușește să facă acest lucru din două motive. În primul rînd, pentru că el se bazează pe materialul limbilor clasice (greacă, latină, sanscrită etc.), în care procesele de creație lingvistică sînt foarte obscure. În al doilea rînd, el ignorează procesele semantice din limbi neindo-europene și, de aceea, nu poate avea o retrospectivă justă. Pentru rezolvarea problemelor pe care le ridică Specht, o importanță de prim rang au limbile indo-europene ale popoarelor tinere cu o migrație limitată în antichitate, pentru că în ele procesele inițiale se observă sub un aspect mai pur. Din acest

[24] Cf. Kronasser, *Vergleichende Laut- und Formenlehre des Hethitischen*, Heidelberg, 1956.

[25] Cf. F. Specht, *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, Göttingen, 1947.

punct de vedere e deosebit de interesant grupul limbilor slave : în limba slavă veche și rusă veche se păstrează într-o măsură însemnată cel mai vechi strat lexical cu tema în *-s*, în care se cuprind cuvinte ca *небо (небеса) слово (словеса) тело (телеса) чудо (чудеса)*; aci se cuprindeau odinioară și cuvintele: *чрево, люто, ухо, око, колесо* (înainte Nom. sg. era *коло*), *иго чребо* și multe altele. Dacă se compară aceste date pe plan semantic cu temele indo-europene în *-s* din limba hitită, caracteristiea semantică principală destul de evidentă este rotunjimea obiectului pe de o parte, și caracterul mistic al noțiunii, pe de altă parte. În limba hitită, din această temă provin numai două cuvinte care au corespondențe în alte limbi indo-europene : *nepiš* „cer" și *ai-iš* „gură". S-ar putea ca determinativul să fi fost o variantă a rădăcinii indo-europene *su*, din care, cu ajutorul sufixelor *-el* și *-en*, s-au creat formele lexicale indo-europene cu sensul „soare". În acest mod devine de înțeles și ușoară includerea în acest grup a temelor împrumutate care denumesc metale, pentru că metalele în antichitate erau asociate cu corpuri cerești (Soarele — aur — galben ; Luna — argint — alb ; Venus — aramă — roșu etc.).

Din acest punct de vedere, nu este întru totul clară includerea în grup a temelor în *-s* care denumesc pui de animale și numele unor animale în limbile germanice. Așa, de pildă, în limba germană veche de tema aceasta țineau cuvinte de gen neutru ca *lamb* „miel", *kalb* „viței", *hrind* „vită cornută" *huon* „găină", *wild* „vînat", *ferh* „purcel". Într-adevăr aceste cuvinte, încă în perioada germană veche de sus, au trecut în grupul temelor în *-a*, păstrînd din vechea temă numai elementul *-ir* ca semn caracteristic al pluralului. Dar acest proces de trecere în grupul unei alte teme încă nu era încheiat în secolele VIII — IX, de vreme ce în unele monumente scrise din germana veche de sus se întîlnesc forme ale cazurilor oblice la singular în *-ir* și *-ar*, ceea ce corespunde morfemului indo-european *-es/ -os*; așa, de exemplu, în al doilea glosar din Reichenau există *chalbire* (dat. vițelului), *rindares* (gen. vitei) și alte forme. Trebuie notat că în alte grupe de limbi indo-europene sufixul tematic indo-european *-s* nu îndeplinea această funcție. Probabil, aceasta a fost o inovație izolată a limbilor germanice, deși necesitatea unei forme speciale a numelor de pui de animale exista în multe limbi indo-europene. Așa, de pildă, în limbile slave în această funcție apare sufixul *t* (indo-european *-nt*), care în limba rusă veche e atestat în cuvinte de gen neutru : *дитя*

gen. *дитяте* dat. *дитяти*; *теля* dat. *телятu* (ex. *дай бог нашему теляти волка поймати*—proverb din secolul al XVII-lea); instrum. *с жеребятеми*[26]; încă și acum în limba rusă găsim la plural formele: *козлята, котята, жеребята, поросята, ягнята, телята, утята, цыплята ребята*, deși la singular li se opun forme de gen masculin în—*енок*, de pildă: *козленок, котенок, жеребенок* etc.

Analiza sufixului tematic indo-european *-s* a avut scopul de a arăta că, în primul rînd, acest afix a fost cîndva un cuvînt independent cu funcție determinativă, care reunea un grup de substantive diferite într-un ansamblu semantic. În al doilea rînd, această analiză arată că dezvoltarea ulterioară a limbii a mers către totala formalizare a determinativului și spre pierderea sensului lui inițial, ceea ce la rîndul său a permis să se includă în clasa respectivă de teme noi grupuri semantice, cu un determinativ propriu, cu aceeași sau cu altă structură. Este semnificativ că în perioada cea mai arhaică a evoluției limbilor indo-europene, se observă, cum s-a mai spus, diferite variante ale sufixului tematic *-s*. În al treilea rînd, analiza noastră arată că formalizarea totală a determinativului a permis mișcarea lexicului dintr-o clasă de teme în alta. În limbile slave din perioada veche se mai observă încă tendința trecerii unor cuvinte, care inițial aveau altă temă, în grupul temelor în *-s*, de exemplu cuvîntul *дивъ* capătă forma de nominativ *диво* (prin analogie cu cuvîntul *чудо*) și-și creează formele: *дивесе, дивеса, дивес* etc.; sau cuvîntul *дело* apare în monumentele scrise uneori în formele *делесе, делеса* etc. În sfîrșit, această analiză arată că formalizarea determinativului dă cîmp liber unor procese gramaticale caracteristice treptelor ulterioare de evoluție a limbilor indo-europene. În aceste procese mai tîrzii ale dezvoltării structurale trebuie incluse și procesele de reinterpretare a temelor și simplificare a rădăcinilor, descoperite de lingviștii ruși N. V. Krușevski și V. A. Bogorodițki. Aceste procese au contribuit, pe de o parte, la totala transformare a aspectului sonor inițial al formanților tematici, pe de altă parte, la schimbarea sensului lor inițial. În decursul timpului s-a produs o încrucișare atît de puternică a temelor, încît s-a pierdut criteriul grupării numelor pe anumite clase. Treptat, în limbile indo-europene începe să

[26] Cf. A. A. Șahmatov, *Историческая морфология русского языка*, Учпедгиз, 1947, p. 109 ș.a.

se elaboreze o nouă grupare a substantivelor, și anume gruparea după genul gramatical. Ea nu e obligatorie pentru toate limbile și multe limbi indo-europene nu cunosc această categorie. Dar în limbile indo-europene, într-o anumită perioadă a evoluției lor, apare categoria genului, probabil datorită unor anumite condiții sintactice. La început, toate substantivele erau împărțite în două grupuri: un grup cu o formă specială de nominativ și un grup în care nu era diferență între nominativ și acuzativ. Această stare o surprindem în documentele scrise ale limbii hitite (mileniul al II-lea î.e.n) și specialiștii în hitită au numit în mod convențional primul grup genul comun și pe celălalt neutru, pornind de la imaginea rezultată în urma observațiilor curente făcute asupra celorlalte limbi indo-europene, ale căror texte scrise aparțin unei perioade mai tîrzii.

Examinînd această situație deosebită din limba hitită, A. Meillet considera că la baza separației inițiale în gen comun și neutru se află formarea categoriei gramaticale a obiectelor animate și inanimate [27]. Acest punct de vedere e confirmat într-o oarecare măsură și de procese analoge din multe limbi neindo-europene. Astfel A. A. Bokarev, cercetător al limbii avare și al altor limbi apropiate de avară, scrie, cu privire la clasificarea substantivelor în limba ceamalină: „... Substantivele, care se împart la singular în cinci grupuri, la plural se împart în două, unul — care reunește pe cele de sex masculin și feminin și al doilea — pe toate celelalte“ [28].

Fenomene asemănătoare, dar cu un aspect întrucîtva mai clar, observăm și într-o limbă din Daghestan — limba tabasarană. Un cercetător al acestei limbi, L. I. Jirkov spune: „În aspectul cel mai deplin, sistemul claselor s-a păstrat în limbile caucaziene din nord-centru (cecenă, ingușă, bațbică); în limbile daghestaneze interacțiunea claselor deja s-a simplificat foarte mult, și numărul indicatorilor de clasă (care marchează acordul după clase) a început ici și colo să scadă. Întregul sistem a devenit mai simplu. În limba avară găsim contopirea totală a două clase «neutre» într-o singură clasă, așa încît întreaga clasificare pare că se face după genul gramatical, fiind întru totul logică din punctul nostru de vedere contemporan: trei clase — toți bărbații, toate

[27] Cf. BSL, XXXII, pp. 1—28.

[28] A. A. Bokarev, *Очерк грамматики чамалинского языка*, изд. АН СССР, 1949, p. 22.

femeile, toate celelalte (animale, fenomene din natură, fenomene sociale). În limba tabasarană clasele de masculine și feminine s-au contopit într-una singură, care poate fi numită clasa persoanelor (a ființelor raționale), căreia i se opune cealaltă clasă, care cuprinde toate animalele (ființe neraționale) și celelalte fenomene și obiecte“ [29].

Părerile lui Meillet, referitoare la limba hitită, sînt împărtășite de mulți hititologi contemporani, mai ales de cei care consideră că împărțirea substantivelor din limba hitită în două genuri gramaticale este o inovație în comparație cu împărțirea numelor în trei genuri gramaticale, observată în limbile indo-europene vechi din grupul neanatolic. Astfel Ferdinand Sommer, care consideră sistemul cu două genuri din limba hitită ca o inovație, definește genul comun ca gen care exprimă caracterul animat al obiectelor indicate prin cuvinte, în opoziție cu genul neutru, inanimat. După părerea sa, limba hitită a pierdut genul feminin sub influența neindo-europenilor hititizați. O mărturie importantă a existenței în trecut a genului feminin în limba hitită este, după Ferdinand Sommer, existența alternanței vocalice cu rol gramatical în această limbă: alternanța vocalică ar atesta că limba hitită s-a separat de limbile indo-europene după ce în ele au început să acționeze legile alternanței, iar în această perioadă limbile indo-europene ar fi avut deja cele trei genuri gramaticale.

Dar oricît de convingător și de logic ar suna teza enunțată de Antoine Meillet cu privire la categoria caracterului animat, pusă la baza formării inițiale a genului gramatical în limba hitită, nu putem totuși să fim de acord cu ea. Nu putem fi de acord, pentru că în limba hitită în genul așa-numit animat (comun) pot intra și cuvinte care indică noțiuni inanimate. În afară de aceasta, unul și același cuvînt putea fi format cu diferite sufixe tematice și din această cauză aparținea cînd unui gen, cînd altuia. Așa, de exemplu, sufixul hitit *-ant* a transformat substantive de gen neutru în nume de gen animat, fără ca prin aceasta să se schimbe sensul cuvintelor; de exemplu: *uttar* (neutru, înseamnă „cuvînt, lucru“) și *uddanant-*; *parn-* (*pir* neutru „casă“) și *parnan-*[30] etc.

---

[29] L. I. Jirkov, *Табасаранский язык*, pp. 57—58.

[30] Cf. numeroase exemple de trecere formală a numelor de la un gen la altul în articolul: Krause, *Bemerkungen zu dem nominalen nt-suffix im Hethitischen und Tocharischen*, Viena, 1956.

Rezultă că în limba hitită categoria genului era o categorie pur gramaticală, lipsită de orice motivare semantică. Dar înseamnă aceasta că limba hitită a pierdut motivarea semantică? Judecînd după particularităţile formale ale termenilor de rudenie în limbile indo-europene şi îndeosebi în limbile toharice, motivarea separării substantivelor după genuri gramaticale nu consta în indicarea caracterului animat al obiectului. Termenii de rudenie în *-r* (*-ter*), adică cuvintele care indică persoane, nu au sufixul *-s* la cazul nominativ, aşa cum ne-am aştepta la cuvinte care indică obiecte animate. Mai mult decît atît, în limbile toharice aceste cuvinte se leagă, prin caracteristicile lor formale, de cuvinte care în limba hitită sînt grupate în categoria genului neutru. În hitită nu există nemijlocit termeni de rudenie în *-r*; acolo există un alt cîmp semantic, care include nume de gen animat, de exemplu *atta* „tată", *anna* „mamă". Este interesant de notat că aceste forme au corespondenţe în limbile indo-europene, îndeosebi cuvîntul hitit *atta* (înrudit cu cuvîntul gotic *atta*)[31] precum şi cu cuvîntul slav reflectat în rusă ca *отец* după concordanţa indo-europeană *o*, germană şi hitită *a*. În general, în limbile indo-europene se observă o oarecare stratificare a termenilor de rudenie şi, ceea ce îndeosebi dă de gîndit, sistemul termenilor de rudenie în limbile anatolice îşi află paralela în primul rînd în limbile slave şi germanice. Astfel, al treilea strat, reflectat de cuvîntul luvic *tati* „tată", în afară de paralele în limbile palaică şi liciană are corespondenţe: în limbile slave în forma *tata*, în dialectele ruseşti *тятя*; dintre limbile germanice — în frizona nordică *täte*, *teite*, în dialectele din germana nouă de sus *tate*; în lituanianul *tetis*; în limbile celtice *tat* (în cornică); dar şi în sanscritul *tatás*, în gr. *tâta*, lat. *tata*.

Împotriva teoriei caracterului animist ca bază a originii genului gramatical pledează şi existenţa aşa-numitelor teme heteroclite, care se găsesc sub formă de rămăşiţe în multe limbi indo-europene vechi, iar în hitită chiar ca o categorie vie. Temele heteroclite se caracterizează mai ales prin alternanţa *-r*/*-n* a sufixelor tematice, dar şi prin alternanţa cu *-n* a sufixelor *-l*, *-u*, *-i* şi a altora. În această alternanţă, sufixul *-n* apare la cazurile oblice, în timp ce celelalte sufixe care

[31] Concordanţe cu acest cuvînt se găsesc aproape în toate limbile slave şi germanice, în greacă şi latină, cu nuanţă diminutivală, în albaneză şi vechea bulgară.

alternează cu el apar ca morfeme ale cazurilor nominativ și acuzativ; toate temele heteroclite țin de genul neutru. Lingvistul danez H. Pedersen și comparatistul german F. Specht au ajuns la concluzia că temele heteroclite cuprindeau cuvinte din anumite cîmpuri semantice: ele indicau mai ales părți ale corpului, fenomene ale naturii, instrumente de muncă. Toate aceste noțiuni aparțin naturii inanimate și s-ar părea că reunirea lor în categoria genului neutru e pe deplin motivată. Dar trebuie ținut seama că în societatea antică fenomenele naturii erau întotdeauna personificate, de aceea ar fi de așteptat mai curînd raportarea lor la genul animat, dacă el reflecta într-adevăr categoria celor însuflețite. Dar tocmai acest lucru nu se observă. Este caracteristic că, mai tîrziu, aproape în toate limbile indo-europene numele fenomenelor naturii sînt repartizate între genurile masculin și feminin.

Descompunerea temelor heteroclite în toate limbile indo-europene, exceptînd pe cele din grupul hitit, e foarte semnificativă prin faptul că rămășițele lor, din punct de vedere semantic, denumesc îndeosebi părți ale corpului, de exemplu: lat. *femur* gen. *feminis* „coapsă"; v. ind. *udhar* gen. *undhnas* „uger", *yákrt*, *yaknáh* „ficat"; gr. *mare* și lat. *manus* „mînă" etc. adică noțiuni care, datorită naturii lor, nu pot avea în propoziție rolul de subiect pe lîngă un verb tranzitiv; de aceea, nu era necesar ca ele să capete o formă de nominativ deosebită de cea de acuzativ. De asemenea, acolo unde acest lucru a părut necesar ca, de exemplu, în cazul noțiunii „mînă", în unele limbi indo-europene această alternanță a fost înlăturată și găsim fie forma cu *-n*, fie cea cu *-r*, și, de regulă, cuvîntul este de gen feminin (în germana veche și medie cuvîntul *munt* apare și ca masculin și ca feminin).

Așa-numitul gen comun s-a creat nu pentru a exprima categoria animatului, ci ca o clasă mare de nume care apăreau în funcție de subiect pe lîngă verbe tranzitive; datorită acestui lucru a apărut necesitatea unei delimitări formale mai stricte între forma de nominativ și cea de acuzativ. Principala caracteristică a numelor la genul comun a fost morfemul nominativului *-s*. În limba hitită, în structura morfologică a numelor se mai văd foarte clar vechile relații sintactice. Dacă unele nume de gen „inactiv" adică neutru, datorită unor cauze oareeare (fenomenelor de animism etc.),

ajungeau să apară cu rol de subiect pe lîngă un verb tranzitiv, ele căpătau forma genului comun, sau cu ajutorul unei anumite sufixări tematice, sau prin pierderea totală a morfemelor tematice. Mai sus s-a vorbit deja despre sufixul *-ant*, care în limba hitită avea funcţia de a trece substantivele de la genul neutru la cel comun; în *Mituri despre zeul Kumarbi* [32] se observă cuvîntul *nepis* cu tema în *-s*, de gen neutru, care apare într-un caz ca formă cu tema în *-a*, de gen comun: *nepisan*.

Într-adevăr, acest cuvînt se găseşte în text la cazul acuzativ şi de aceea nu se poate evidenţia caracterul lui activ, dar însuşi faptul că el are forme paralele de gen neutru şi comun atestă că, mai de mult, s-a creat o formă nouă, cu un sufix tematic nou pentru a se evidenţia caracterul activ al noţiunii. În acest fel, separarea numelor după gen în limba hitită nu avea la bază nici un criteriu semantic. A fost un proces pur sintactic care, datorită influenţei conservatoare a tradiţiei uzului lingvistic, a dus la fixarea cuvintelor la un gen sau altul. Întrucît categoria ergativităţii era în foarte strînsă interacţiune cu numele care arată diverse categorii de oameni, în categoria cuvintelor de gen comun trebuie să fi dobîndit în mod inevitabil preponderenţă numele obiectelor animate. Aceasta a dus la reinterpretarea ulterioară a genului gramatical şi la apariţia clasificării substantivelor în trei genuri, în care, totuşi, niciodată n-a existat consecvenţă semantică şi, prin tradiţie, aspectul formal a dobîndit victoria în multe cazuri.

Că genul neutru, într-o perioadă mai veche din istoria limbilor indo-europene, reflecta starea iniţială inactivă (neergativă) a substantivelor, stă mărturie faptul că cei mai răspîndiţi termeni de rudenie în *-r* nu deosebeau nominativul prin morfemul *-s* şi deci, prin forma lor, erau asemănători cu celelalte teme consonantice de gen neutru. Aceste cuvinte au păstrat o vreme îndelungată caracterul lor arhaic datorită deosebitei lor frecvenţe. Este semnificativ că termenii de rudenie împrumutaţi au putut fi incluşi uşor în categorii gramaticale mai noi. Ne putem referi aici la denumirile hitite *attas* şi *annas*, a căror legătură cu cuvinte analoge neindo-europene e foarte clară (cf. cuvîntul basc *aita*, turc.

[32] H. Otten, *Mythen vom Gotte Kumarbi. Neue Fragmente*, Akademie-Verlag, Berlin, 1950.

ata, magh. *atya*)[33]. Noile formaţii indo-europene în acest sector de tipul luvicului *tati*, cuvinte de gen comun, s-au creat de asemenea după modele gramaticale mai tîrzii. Forţa conservatoare a uzului frecvent al unui cuvînt poate fi foarte clar demonstrată cu cuvintele ruseşti *мать* şi *дочь* care, ca nici un alt cuvînt, au păstrat caracteristici ale apartenenţei la grupul vechilor teme în *-r* (*-ter*) : comparaţi formele cazurilor oblice şi formele de plural; numai formele de nominativ şi acuzativ singular au fost refăcute ca tip de temă feminină în *-i* după modelul temelor atematice, sub influenţa cazului acuzativ.

Aşadar, categoria genului gramatical s-a creat în limbile indo-europene ca rezultat al dezvoltării categoriei acţiunii (ergativităţii) care, ulterior, a fost înlăturată, probabil din cauza transferării caracteristicilor tranzitivităţii asupra unor trăsături formale ale verbului însuşi[34]. În procesul evoluţiei lingvistice categoria ergativităţii manifestă de obicei instabilitate şi inconstanţă. În mod consecvent ea apare numai în cîteva limbi moarte, de tip neindoeuropean, al căror exemplu clasic este limba urartă (secolul al IX-lea î.e.n.) precum şi în cîteva limbi vii, ai căror vorbitori, datorită condiţiilor nefavorabile ale vieţii lor sociale, multă vreme nu au putut să se ocupe cu elaborarea normelor limbii lor literare. Toate celelalte limbi cu aşa-numită structură ergativă conţin în prezent numai rămăşiţe foarte sărace de structură ergativă într-o parte a sistemului timpurilor trecute, aşa cum se observă, de exemplu, în limbile kartvelice şi în limbile indiene moderne de tip indo-european. Lipsa acestor resturi în sanscrită nu dezminte caracterul arhaic al formelor din dialectele indiene noi, pentru că limba literară, desigur, nu include în sine mult din ceea ce e conţinut în structura gramaticală a varietăţilor dialectale ale vorbirii populare vii. Ca exemplu se pot aduce dialectele germane, care păstrează un număr foarte mare de forme lexicale şi gramaticale de tip extrem de arhaic; multe dintre ele n-au fost consemnate în textele din secolele IX-X, deşi carac-

[33] Punctul de vedere conform căruia asemănarea fonetică dintre cuvintele indo-europene şi cele neindo-europene este rezultatul evoluţiei comune în pronunţarea acestor cuvinte de către copil e puţin convingător.

[34] Cf. T. A. Degtereva, *Выявление грамматических категорий изучаемого языка*, în «Некоторые вопросы усвоения грамматики иностранного языка, » Изд. АОН при ЦК КПСС, 1955.

terul lor arhaic iese ușor în evidență cu ajutorul gramaticii comparate a limbilor germanice și — pe un plan mai larg — a limbilor indo-europene.

Așa cum s-a arătat mai sus, dezvoltarea structurii gramaticale se realizează prin cele mai diferite procese, dintre care cele mai vechi sînt aglutinarea cuvintelor și procesul reinterpretării gramaticale a sinonimiei, care apare atît ca rezultat al comunicării intertribale cît și ca rezultat al evoluției lingvistice interne.

Acțiunea acestor factori primari în constituirea structurii gramaticale e ascunsă privirilor cercetătorului de procesele de evoluție de ordin secundar, temporare, despre care parțial s-a vorbit deja. Acești factori secundari, care transformă modelele morfologice, cuprind fenomene foarte numeroase și deosebite prin izvorul lor. E. A. Makaev, totalizînd rezultatele cercetării lingvistice anterioare, citează în una dintre ultimele sale lucrări zece factori, pe care nu-i consideră totuși de ordin secundar, tranzitorii ci ca forțe fundamentale ale dezvoltării morfologice, lucru cu care nu prea putem fi de acord: 1) legile sfîrșitului de cuvînt; 2) reinterpretarea temelor; 3) legea analogiei; 4) presiunea sistemului; 5) diferențierile (de gen și număr); 6) omonimia; 7) simplificarea rădăcinii; 8) sincretismul cazurilor; 9) principiile legăturilor perechi; 10) principii structural-ritmice. [35]

Enumerînd factorii care determină evoluția gramaticii, E. A. Makaev nu a indicat însă unul dintre fenomenele foarte importante care transformă modelul gramatical, și anume fenomenul care, în lingvistica germană, a fost denumit „acomodare“ (Anpassung, de exemplu la Hirt) și pe care lingvistul finlandez L. Hakulinen l-a denumit într-un mod mai potrivit, după părerea noastră, prin termenul „localizare“ [36].

Fenomenul localizării joacă un rol foarte important în formarea pluralului, deși categoria pluralului nu reprezintă nicidecum unica sferă de acțiune a acestui factor de ordin secundar, tranzitor; el poate fi urmărit pe material atestat istoricește din limbile indo-europene. Factor primar în raport cu localizarea a fost aglutinarea. Pentru a înțelege lucrurile

---

[35] Cf. E. A. Makaev, *Вопросы именного склонения в германских языках* în «Труды Института языкознания», AH СССР, vol. IX, 1959, p. 11.

[36] Cf. L. Hakulinen, *Развитие и структура финского языка*, vol. I, Moscova, 1953, pp. 75—77.

mai clar, să ne referim mai întîi la materiale din limbi neindo-europene.

După mărturia cercetătorului german Westermann, în limbile sudaneze pluralul se formează prin atașarea la nume a unui pronume sau a unui substantiv. Printre aceste din urmă mijloace de formare a categoriei pluralului, un loc important ocupă cuvîntul *wa* sau *ma* cu sensul „copii". Același cuvînt poate, totodată, să servească și ca sufix diminutival.

Să revenim acum la limbile indo-europene. Cunoscutul indo-europenist Wolfgang Krause a publicat în 1956 un articol foarte interesant în volumul omagial Paul Kretschmer, de sub redacția lui Kronasser. Articolul este intitulat *Observații asupra sufixului -ant în limbile hitită și toharică*. Analizînd acest sufix în limba hitită, W. Krause ajunge la concluzia că, în majoritatea cazurilor, el nu îndeplinește o funcție cantitativă [37], ci una calitativă și anume, funcția de exprimare a noțiunii de intensitate. Mai departe Krause arată că în altă limbă anatolică — luvica — acest sufix apare în forma *-inzi* pentru exprimarea pluralității la nominativ și *-anza* pentru exprimarea aceleiași categorii la acuzativ, de exemplu : *tatinzi* „tați", *pattanza* „picioare", *widanza* „ape" etc. În limba toharică sufixul *-nt* îndeplinește exclusiv funcția de exprimare a pluralului. Dintre celelalte limbi indo-europene, acest sufix apare în limbile slave, unde îndeplinește rolul de sufix tematic atașat la nume de pui de animale, adică un sufix cu funcție clar diminutivală. Pentru a aduce la un singur numitor funcțiile atît de deosebite ale sufixului *-nt*, Krause încearcă să fundamenteze ideea că sensul inițial al acestui sufix era funcția de intensificare a noțiunii exprimată prin nume, datorită căruia fapt acest sufix în limbile slave sublinia intensitatea proceselor vii din organismul puiului.

Ni se pare totuși mai aproape de adevăr evoluția sufixului respectiv dintr-un cuvînt independent cu sensul „copii", prin schimbarea sensului lexical datorită gramaticalizării. În felul acesta, apare naturală evoluția lui în același timp spre un sufix diminutival. În ceea ce privește exprimarea, cu ajutorul lui, a funcției numărului plural, probabil, în toate limbile citate această funcție a apărut prin locali-

[37] Kretschmer, Kronasser, Goetze și alții considerau și consideră că acest sufix avea inițial în hitită un sens colectiv.

zarea elementului *-nt*, *-t* din componența unui grup limitat de cuvinte și reinterpretarea lui ca semn al pluralului. Astfel, de la singularul numelor de pui de animale în limba rusă se desprinde sufixul *-t* și se înlocuiește cu sufixul diminutival — *ёнок*, fiind localizat totodată numai la formele de plural, ca semn al lui. Aspectul caracteristic al fenomenului localizării constă în lărgirea sferei de întrebuințare a elementului localizat la cuvinte care inițial nu-l aveau. Dar aici fenomenul nu a avut loc. Între puținele exemple se cuprind formele populare: *онята, девчата, пострелята* și alte cîteva. În ce privește forma *крылята*, citată de Vondrak și Krause, ea nu apare în mod obișnuit în limba rusă, iar prezența ei într-un joc de copii — *Гуси, гуси, лебедята, возьмите меня на крылята* se explică prin condiții de ritm și nu prin existența ei reală în limbă.

Cauza dezvoltării incomplete a localizării în cazul citat se află poate, în transformarea specifică a singularului cu ajutorul sufixului-*ёнок*. În limbile anatolice sufixul *-nt* avea, desigur, condiții mai favorabile pentru localizare. În limba toharică acest sufix, deși s-a localizat ca indicator al pluralului, are o aplicare limitată: în dialectul toharic de răsărit se observă numai 13 cuvinte care au acest sufix la plural, iar din punct de vedere semantic aceste cuvinte nu formează un grup. Dar, judecînd după caracteristicile lor gramaticale, ele pot fi cuprinse în genul neutru din indo-europeană, întrucît la singular au așa-numita formă de masculin, iar la plural forma de feminin. Prin urmare, formele singularului sau n-au avut înainte în componența lor pe *-nt*, fiind legate de alte teme, sau *-nt* a fost izolat și trecut dincolo de limitele singularului ca semn al pluralității, așa cum observăm în limbile germanice cu exemplul localizării elementelor *-ir* sau *-ar*, care au reunit temele cu sufixul indo-european *-s* cu funcția de nume de animale și pui de animale. Încă în perioada limbii germane vechi de sus, acest proces de localizare era aproape încheiat, rămînînd numai unele forme reziduale, izolate despre care s-a vorbit mai sus. Sufixul *-ir*, localizat la plural, capătă treptat funcția unui sufix de plural, și către sfîrșitul perioadei de existență a limbii germane vechi de sus și îndeosebi mult mai tîrziu cuprinde un strat larg de teme în *-a* atît de gen neutru cît și de gen masculin; în acest din urmă caz cuprinderea a fost mai puțin largă, dar totuși importantă (cf. formele contem-

porane: *der Mann — die Männer, der Wald — die Wälder* și multe altele).

Datorită intensității deosebite a legăturilor lingvistice în trecutul îndepărtat și varietății adaosurilor de substrate, structura gramaticală a oricărei limbi și, îndeosebi, a unei limbi indo-europene reprezintă — așa cum am văzut — produsul celor mai diferite procese de încrucișare. În diverse epoci ale istoriei limbii, corelația acestor procese e diferită; totuși, se poate spune cu deplină certitudine că în epoca de constituire inițială a structurii gramaticale o importanță deosebită a avut procesul de aglutinare, care a făcut ca diferite părți ale unui complex să piardă sensul lor lexical și să dobîndească o funcție gramaticală, și procesul reinterpretării sinonimiei, mai ales a aceleia care s-a format în urma legăturilor de comunicare dintre triburi.

Aceste procese primare, care într-adevăr au construit baza structurii gramaticale, au continuat să acționeze în decursul unei perioade îndelungate, aproape pînă înainte de epoca apariției limbilor naționale. Dar în timpul dezvoltării primelor civilizații, în urma acțiunii unor noi procese, care pot fi numite secundare sau de tranziție ele nu mai apar cu claritate. Termenul „secundar" nu urmărește să diminueze importanța acestor procese, ci subliniază numai faptul că au acționat mai tîrziu.

Marea complexitate a proceselor de reorganizare a modelelor gramaticale din această epocă se explică prin caracterul foarte complicat al condițiilor de viață în fiecare colectiv lingvistic, prin complexitatea și varietatea legăturilor dintre triburi, îndeosebi a vorbitorilor de limbi indo-europene, care au fost creatorii celor mai vechi civilizații. Datorită acestui lucru, lingviștii pot adesea să urmărească cu mai multă claritate multe procese lingvistice pe materialul acelor purtători de limbi indo-europene care au ajuns la structura statală abia la jumătatea sau la sfîrșitul mileniului I e. n., decît pe materialul lingvistic al întemeietorilor vechilor state, deși în unele cazuri originea mai veche a unor texte scrise nu poate fi ignorată de indo-europeniști. Marele interval de timp, de pildă, dintre documentele limbii hitite și primele documente ale limbilor germanice are numai valoare relativă. Datorită unor condiții istorice, procesele de evoluție lingvistică a germanilor au fost încetinite pînă înainte de feudalismul tîrziu, în timp ce procesele de evoluție lingvistică a hitiților au fost foarte furtunoase, dacă luăm în con-

siderare numărul de inovații semnalat în limba hitită de către Kuryłowicz, Sommer, Martinet și alții. Chiar dacă nu tot ce a fost declarat inovație poate fi acceptat ca atare, totuși numărul formațiilor noi în limbile anatolice rămîne important. De aceea, în rezolvarea unei probleme de indo-europenistică, trebuie să existe o corelație justă a materialului folosit, atît din limbile indo-europene care există și sînt atestate în scris înaintea erei noastre cît și din limbile indo-europene care au fost fixate în scris prin mileniul I e.n. În fine, deosebit de importantă pentru descoperirea unor procese paralele este folosirea materialului lingvistic neindo-european deoarece, ca urmare a unor condiții deosebite de evoluție a multor limbi de acest fel, multe procese ale lor apar lingviștilor sub un aspect mult mai clar.

(Volumul *Проблемы общего и частного языкознания*, Moscova, 1960.)

Redactor responsabil de carte : IONESCU MIHAI
Tehnoredactor : IACOB EUGEN

Dat la cules 13.II.1963. Bun de tipar 27.VIII.1963. Apărut 1963. Tiraj 6000+125 ex. broşate. Hîrtie scris tip II A de 65 g/m². Format 61×86/16. Coli editoriale 14,31. Coli tipar 15,25. A. 5593/83/1963. Indici de clasificare zecimală : pentru bibliotecile mari 4, pentru bibliotecile mici 4.

Tiparul executat sub comanda nr. 667 la Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918", B-dul Ilie Pintilie nr. 58—60, Bucureşti — R.P.R.

Cens. 489

Lei 6,50